

SIDA FRÅN INSIDAN

Minnen och tankar kring bistånd
1965 – 1995

Karin Lange

Januari 2014

Innehållsförteckning

Förord	3
Biståndsdebatten	3
Historisk tillbakablick	7
Fattigdomsproblematiken	12
Enprocentsmålet ett problem för Sida	19
Politiseringen på SIDA	26
Gör bistånd nytta?	35
Biståndsarbetaren	42
Arbetsliv med kvinnliga förtecken	46
Handläggningen av anslaget för småskalig energi.	64
Möten	76
Slutord	83
Litteraturlista	84

Förord

Det här är min historia av hur jag har sett på biståndet under alla de 30 år jag varit verksam. Jag har upplevt en del, funderat mycket, läst mycket. När jag nu summerar mina erfarenheter gör jag det dels för att ta upp några frågor till debatt, dels för att åskådliggöra biståndsarbetet för de unga som vill pröva på denna verksamhet.

Först pekar jag på biståndsdebatten, som aldrig tycks nå utanför de givna ramarna. Debatten väcks av en skandal, flammar upp, slocknar. Inte ens glöden dröjer sig kvar särskilt länge. Varför debatteras inte biståndet mer? Min tro är att det beror på bristande kunskap hos allmänheten och politikerna.

Med mina erfarenheter från SIDA på 70- och 80-talet vill jag ifrågasätta den biståndspolitik som förs. Den bygger på socialistiskt tänkande och tycks till min förvåning ha accepterats av alla politiska partier.

Tidigt på 70-talet reagerade jag på enprocentsmålet. SIDA hade alltid mer pengar än vad vi förmådde göra av med. Vad skapade det för respekt för hushållande med resurser, för noggranna överväganden och prioriteringar? Kvantitet har fått gå före kvalitet i en verksamhet som kräver stor lyhördhet för att inte göra skada. Det råder konsensus om enprocentsmålet i tron att det statliga biståndet når de fattigaste i de länder vi vill hjälpa. Att så inte är fallet vill man inte kännas vid varken från politiskt håll eller från allmänheten. Sitt still i båten! Det är enklast så. Anslaget är givet och innehållet överlåter vi till byråkraterna att hantera. Vi har så många andra problem som skall lösas för att Sverige skall fungera. Biståndet är perifert, tycks man tänka. Också nu när vi snart når upp till 40 miljarder? Var går gränsen?

Biståndsanslaget bara ökar och ökar till en verksamhet som fått utstå så mycket kritik under alla år. Hur kan detta få fortgå? Varför reagerar inte skattebetalarna?

Biståndsdebatten

Biståndet i Sverige var opolitiskt under 50- och 60-talet. Det svenska statliga bilaterala biståndet var till största delen av teknisk natur men bestod även av långivning. Det handlade om att bygga skolor och sjukhus, att ta hand om sjuka spädbarn, att lära den fattiga befolkningen att läsa och skriva och att ge yrkesutbildning. Det var först på 70-talet, som de politiska värderingarna började påverka biståndet. Biståndet började då greppa över större problemområden. Den svenska biståndspolitik har sedan dess utformats utifrån socialistiska värderingar. Många av de länder som Sverige har samarbetat med har fört en socialistisk politik. Det har varit medvetna val från svensk sida. Många tjänstemän på både SIDA och UDs u-avdelning har känt samhörighet med dessa länder.

Det statliga bilaterala biståndet i Sverige har utvecklats på ett alldeles speciellt sätt. Biståndsmyndigheten har själv utarbetat sin policy genom "trial and error". Inget parti, och få politiker, har varit engagerade i debatten om biståndets innehåll. Det har inneburit att makthavarna på SIDA, efter 1995 kallad Sida, har fått arbeta relativt ostört. 68-vänstern i Sverige gjorde biståndsfrågorna till sina. Nu gäller den erfarenhet som man har samlat som sakkunskap. Detta kan och bör ifrågasättas.

Insynsskyddet av den svenska statliga biståndsverksamheten har kommit att bli ett hinder för ett bredare engagemang hos allmänheten. Om man inte blir delaktig i en process, känner man inget engagemang. Det svenska stödet till utvecklingsländerna baserar sig till största delen på solidaritets- och skuld känslor och en allmän vilja att hjälpa. Men om hjälpen inte hjälper den man tror sig hjälpa, då har man blivit missledd.

Få svenskar har vetat vad bistånd handlar om, men de flesta har ansett att biståndet är nödvändigt ur moralisk synpunkt. Man har utgått ifrån att biståndet nått fram till dem det var avsett för, de fattigaste. Ingen har upplyst allmänheten om att så inte är fallet. Fattigdomsbekämpningen är föga framgångsrik. Den diskussionen förs i internationella biståndskretsar idag. Den har bara inte nått ut till den svenska allmänheten. När man idag från Sida-håll talar om det angelägna biståndet, som något den svenska allmänheten står bakom, då är man knappast sanningsenlig.

Sida lägger ut mer och mer uppdrag på konsulter och forskningsinstitutioner. Man kan tycka att den bredare insynen i biståndsverksamheten borde ha kunnat påverka debatten. Men konsulter vill inte så gärna kritisera sin uppdragsgivare. De har inte ett övergripande ansvar och behöver inte professionellt ha synpunkter på helheten. Konsulterna har stor yrkeskunskap och numera en stor erfarenhet av problematiken i mottagarländerna, men specialiseringen ger mindre utrymme för överblick av hur samhället fungerar. Frågan är om ens Sida förmår att göra denna analys tillräckligt nyanserad.

SIDAS misslyckade projekt har debatterats i dagstidningarna med jämna mellanrum. Attackerna har gett stora rubriker. SIDA har sällan kommit till skada bortsett från att allmänheten har haft en stor skepsis till biståndet i sitt bakhuvud. SIDA skötte sitt försvar väl med undanmanövrar. Läsarna tröttnade efter en vecka och debatten ebbade ut. Tidningarnas kritik har till en del varit välgrundad men har ofta haft inslag av överdrifter eller direkta felaktigheter. SIDA tog alltid enbart fasta på felaktigheterna och har lätt kunnat komma undan genom denna taktik. Samma taktik har SIDA använt gentemot Riksrevisionsverket, RRV, som i flera rapporter kommit med mycket väl underbyggd kritik av SIDAS organisation.

Biståndsverksamheten har inte fått utsättas för ifrågasättande och än mindre för kritik. Tanken att det skulle kunna påverka den svenska allmänhetens biståndsvilja negativt har förmodligen varit anledningen. I Sverige har det varit svårt att få gehör för kritik av biståndet. Var och en som har försökt,

har avfärdats av biståndsfolkets makthavare. SIDA gjordes tidigt till en "helig ko" höjd över ifrågasättande. Ve den som skadar biståndsviljan. Biståndsfolket har slutit leden. Att kritisera har varit att jämställa med brist på solidaritet med mottagarländerna. Internationellt har kritiken kunnat växa sig starkare.

Flera insiktsfulla analyser har gjorts av biståndskunniga personer med liberal bakgrund. Jag tänker speciellt på bilden av biståndets förutsättningar som Bo Karlström gjorde i sin bok "Det omöjliga biståndet". Den kom först 1991 och finns nu i en omarbetad upplaga från 1996. Titeln talar för sig själv. Karlström har arbetat för Internationella Valutafonden, IMF, under många år och var chefsekonom på SIDA under en kortare tid. Karlström hävdar och jag citerar "att offentligt bistånd som mekanism för fattigdomsbekämpning och utvecklingsstimulans i Tredje världen har visat sig vara ineffektiv". Karlström visar på de mekanismer som har gjort det svårt att förändra biståndspolitik. Biståndets intressenter kan ses som en lobbygrupp, som varit svår att bemöta.

Förordet till Karlströms bok var författat av en av SIDA:s generaldirektörer, Anders Forsse. Anders Forsse argumenterade ständigt för att SIDA hade en omöjlig situation med för stora anslag i förhållande till anslaget för administration. SIDA:s verksamhet har alltid varit mycket personalintensiv och borde vara mer småskalig än den är. Forsse fick aldrig gehör för sitt berättigade krav på ett ökat administrativt anslag. Tvärtom har anslaget krympt i relation till biståndets omfattning. Detta till stort förfång för verksamheten. Politikerna har svikit biståndet genom att sällan tala om innehållet eller se till kvalitet i stället för kvantitet.

Den välmeriterade ekonomen William Easterly på Världsbanken har skrivit boken Den vite mannens börda med underrubriken "Varför västerlandets ansträngningar att hjälpa resten av världen har gjort så stor skada och så lite nytta". Han har också skrivit "The elusive quest for growth" och ett antal artiklar i ämnet. Han är starkt kritisk mot det biståndsarbete som utförs av Världsbanken, Internationella Valutafonden, IMF, och de statliga biståndsorganen i utvecklingsländerna. Easterly anser inte att man har lyckats med uppdraget att bidra till utveckling av länderna i Syd.

Hur insiktsfull kritiken än har varit, så fick bristen på en mera djupgående debatt i Sverige kritiken att falla i glömska. Ekonomer som inte tillhörde vänstern tröttnade på att diskutera med vänsterns företrädare. Det ledde inte någonstans. Anledningen har inte varit att kritiken inte har varit berättigad, utan att det inte har funnits en efterfrågan i samhället på en debatt.

Den uteblivna debatten har gjort att allmänheten har gått miste om kunskaper om förhållanden i mottagarländerna, som hade varit bra att ha nu när världen håller på att krympa och vi alla blir mer beroende av varandra. Hade debatten varit livligare skulle allmänheten och även politikerna ha getts en större möjlighet att bilda sig en uppfattning om vilket bistånd man vill att vårt land skall ge.

I sin bok "Biståndsmysen" pekar Peter T Bauer på hur svårt det är att kritisera något som rubriceras som hjälp eller bistånd. Vem kan vara emot något som kallas så? Kritiken faller på sin egen orimlighet, kan man tycka. Men det gagnar inte biståndet att inte bli ifrågasatt. Ett av Bauers argument för ifrågasättande är att ett land blir berättigat till bistånd på grund av sin fattigdom, även om orsaken är misskötsel från landets maktavares sida. Det är ett moraliskt dilemma som biståndet gång på gång hamnar i. Vad har man gjort åt det? Man har från biståndshåll försökt skärpa kraven på mottagarlandets regeringar. Har man lyckats? Knappast. Men här har åtminstone klargjorts ett samband, som borde kunna påverka biståndets inriktning i ännu högre grad än vad som har gjorts hitintills.

Det kan vara läge att även diskutera biståndets storlek. Sida borde kunna ges en mindre roll nu sedan så många andra organisationer har kommit med i biståndsarbetet. Sida är en statlig myndighet med de begränsningar som det innebär när det gäller kreativitet och risktagande. Jag har svårt att se att en svensk byråkrati kan skapa utveckling i främmande kulturer. Skall det statliga biståndet behållas bör insatserna koncentreras till forskning och kunskapsspridning i första hand.

Biståndsanslaget bara ökar och ökar. 38 miljarder svenska kronor till en verksamhet som fått utstå så mycket kritik under alla år. Hur kan detta få fortgå?

På senare år har försök gjorts från politiskt håll att genomföra förändringar. Den ansvariga ministern har utsatts för kritik utan att få tillräcklig uppbackning av regeringen. Mönstret går igen. Det är nästan omöjligt att påverka biståndet. För det krävs betydligt mer mod från regeringshåll och kunskap om sakförhållandena. Det är min förhoppning att det förändringsarbete som påbörjats får en fortsättning.

Historisk tillbakablick

Låt oss titta på hur det hela började och följa utvecklingen av det svenska statliga biståndet. De första svenska biståndsinsatserna gjordes av missionärer, som verkade i Afrika och Asien redan på 1800-talet. På missionsstationerna undervisade man i att läsa och skriva, i sömnad och grönsaksodling och kanske annat som befanns vara viktigt utöver spridningen av tron. Insatserna var värdefulla. Missionen ägnade sig även åt lättare sjukvård. Erfarenheterna från denna första pionjärtid låg delvis till grund för utformandet av den svenska statliga biståndsverksamheten, som kom i gång på femtiotalet.

Det svenska biståndet i statlig regi tar sin början 1948. Då skapar FN sina första biståndsorgan och Sverige ger FN ekonomiskt stöd. FN uppmanar i-länderna i en deklARATION från 1948 att bistå tredje världen. Tredje världen var ett begrepp som kom att stå för alla de länder som ansågs behöva utvecklingsstöd. Begreppet har numera ersatts av ordet Syd, som ställs i relation till Nord. Man talar numera om nord-syd-dialogen. Därtill kommer de forna öststaterna, som sedan östblockets sammanbrott även har fått motta bistånd.

I början utgjordes det svenska statliga biståndet enbart av stöd till FN-organ. Sverige började sedan vidta åtgärder för att komma igång med svensk statlig biståndsverksamhet. Det började med bildandet av Centralkommittén för svenskt tekniskt bistånd, CK, 1952 och insamlingen "Sverige hjälper". Därefter bildades Nämnden för Internationellt Bistånd, NIB, 1963. NIB och dess chef fick utstå mycket kritik för brister i administrationen och fatala biståndsprojekt. En statlig myndighet skulle ge verksamheten större stadga, ansåg man. NIB upplöstes och Styrelsen för internationell utveckling, (Swedish International Development Authority), SIDA, bildades 1965. I detta sammanhang avgick biståndsministern, Ulla Lindström, sedan hon inte fått igenom en för henne godtagbar höjning av biståndsanslaget. SIDA genomgick en omorganisation 1995 och fick namnet Sida för att undvika en sammanblandning med det spanska uttrycket för HIV/AIDS .

Sverige kom att sätta målet att biståndsanslaget skulle uppgå till 1 procent av bruttonationalprodukten, BNP, vilket man så småningom nådde. I början på 80-talet ändrades anslagsberäkningen. Anslaget kom i fortsättningen att beräknas på bruttonationalinkomsten, BNI, i stället för på BNP. Under den finansiella krisen i Sverige ansågs det inte rätt att beräkna biståndet på den del av BNP som bestod av statliga lån. Lånen var betydande vid denna tidpunkt. Under 90-talet har det svenska statliga biståndets andel av BNI minskat på grund av det ekonomiska läget i Sverige. Det har väckt starka reaktioner. 0,7 % tycks anses vara "skammens gräns". Det är den procentandel som FN har satt som en önskvärd nivå för i-ländernas bistånd.

Till en början fanns det en koppling i tänkandet till Marshallplanen för USAs stöd till det sönderbombade Europa efter andra världskriget. Marshallplanen hade som målsättning att bygga upp det som hade förstörts

under kriget. Analogin till situationen i mottagarländerna haltade. Europa hade bombats och behövde rekonstrueras. U-ländernas problem var inte återuppbyggnad. Dessa länders problem var och är fortfarande att de är fattiga. Här har behövts ett helt annat tänkande. Felslutet, som gjordes i början, var att man i den industrialiserade världen trodde att det var fråga om en uppbyggnad efter västerländsk modell. Biståndsgivarna utgick därför ifrån sina egna erfarenheter.

Vad som istället behövs i mottagarländerna är incitament för tillväxt i ekonomin. Det behövs utbildning, hälsovård och ny infrastruktur. Det behövs inkomstbringande produktion inom både jordbruk och industri. Det skulle dröja innan man insåg att bistånd måste ges utifrån mottagarlandets behov och förutsättningar, med stöd av dem som berörs av insatsen. Kanske man ännu inte tillfullo har insett detta. Även om man från biståndshåll har ökat sin förståelse, så är detta det svåraste av allt, nämligen att komma fram till en korrekt behovsanalys.

Biståndsanslaget delas upp i tre delar. En betydande del går via Utrikesdepartementet direkt till FNs biståndsorgan och till Världsbanken och Internationella Valutafonden, IMF. Detta är det multilaterala biståndet. Sida hanterar cirka två tredjedelar av det totala anslaget till bilateralt bistånd. En post inom Sidas anslag utgörs av katastrofbistånd. Det har en särställning. Det används vid akuta behov som uppstår på grund av naturkatastrofer, hungersnöd och krig, som ger upphov till flyktingströmmar. Merparten av detta anslag överförs till Röda Korset, som genomför katastrofinsatserna. En del av anslaget kanaliseras via enskilda organisationer, som kan begära bidrag från Sida för sin biståndsverksamhet.

I början utgjordes SIDA:s stöd till tredje världen av vad man kallade för tekniskt bistånd. Biståndet gick till vägbyggen och vattenkraftsanläggningar, till skolbyggen och skolutbildning, till stipendier för utlandsstudier, till sjukhus och mycket annat. Det var Sverige som bestämde vilka insatser som skulle erbjudas. SIDA valde projekt med utgångspunkt från sitt eget kunnande. Därtill kom en kreditgivning till u-länderna för finansiering av stora infrastrukturella projekt och budgetförstärkningar. Dessa lån kom att bli betungande på sikt. Utvecklingen av ekonomin i u-länderna gick inte så snabbt som man hade förväntat sig. Räntor och amorteringar kom att bli en tung post i u-ländernas statsbudgetar. En hel del lån har avskrivits. Mottagarländerna har fått ekonomiskt stöd för att betala sina skulder. Ännu finns behov av sanering på det här området.

Vad man försummade var den inkomstskapande delen av samhällsekonomin. Den borde ha getts högsta prioritet, så att landet självt på sikt hade kunnat upprätthålla den sociala standard som började utvecklas, när skolor och hälsostationer byggdes. På samma sätt försummade man att utveckla ett eget skattesystem, där mottagarlandets mera förmögna medborgare kunde förbättra landets inkomster. Det är än idag en allvarlig brist. Bristen av kontroll över de rikas förmögenheter har lett till absurditeter. Makthavarna i ytterst fattiga länder har kunnat föra ut stora

summor till utlandskonton. De har kunnat berika sig ohämmat. Först på 80-talet togs dessa problem mer på allvar. Handelsfrågorna har fått större utrymme. Demokrati och ”good governance”, gott styrelseskick, blev viktiga begrepp. Statsmakten granskades. Kravet på en demokratisering av mottagarländernas politik ökade.

Tidigt insåg man att det tekniska biståndet borde utformas så att de svenska experternas roll i görligaste mån skulle vara utbildarens. De skulle ha en partner i mottagarlandet, en ”counterpart”. Partnern skulle så småningom kunna ta över biståndsexpertens arbetsuppgifter. Så var tanken. Svenskarna skulle inte behöva ägna så många år åt vart och ett av de projekt som man startade.

Det blev inte så. Behovet av stöd i projektverksamheten kom att sträcka sig över många fler år än vad man först hade trott. Det svenska projektstödet behövdes i allmänhet över en period av 10 till 15 år. Insatserna blev droppar i havet. Började man följa orsakskedjorna bakom de problem, som man först hade identifierat, så kunde verksamheten förgrenas tills att den en dag skulle komma att omfatta hela samhällsbygget.

Nu började frågorna hopa sig. Vad skulle prioriteras? Var skulle man sätta gränserna? Vad var huvudorsaken till problemen? Vem skulle besluta om landets biståndsstrategi, givaren eller mottagaren. Som exempel kan vi ta stödet till sjuka och undernärda spädbarn. Det var en av de första insatserna SIDA gjorde i Etiopien på 60-talet. Stödet utgick i form av en näringsrik välling, som distribuerades till fattiga familjer. Fler spädbarn överlevde men många av dem kom att dö bara några år senare. Stödet till barnen måste kompletteras med andra åtgärder.

Vid en analys av problemet med den stora barnadödligheten fann SIDA ett antal orsaker. Många mödrar var undernärda, barnafödslarna kom för tätt, spädbarnen fick för lite bröstmjolk eller vad värre var bröstmjölksersättningar, som ökade risken för infektioner. Ett av de grundläggande problemen visade sig vara bristande hygien, vilket orsakas av de ytterst fattiga förhållanden som landbygdens folk levde under. Så är förhållandena fortfarande på många håll i mottagarländerna. Ett av de största problemen än i dag är förorenat vatten. På SIDA insåg man att verksamheten behövde utvidgas till att omfatta fler angränsande problemområden. SIDA började satsa stort på familjeplanering och vattenförsörjning.

På jordbruksområdet kom SIDA att stöta på hinder för förbättringar, som bottnade i ett helt samhällssystem. I ett fall hade det visat sig att böndernas villkor inte skulle kunna förbättras utan att en jordbruksreform genomfördes. Frågan blev då huruvida det svenska biståndsorganet skulle engagera sig i politik och försöka få till stånd en sådan reform? Ett sådant ställningstagande krävdes, när SIDA engagerade sig i böndernas levnadsvillkor i Etiopien på 60-talet. Projektet var det integrerade jordbruksprojektet CADU. Inom projektet gjordes en brett upplagd satsning på utveckling inom ett jordbruksdistrikt.

Det svenska biståndsorganet har under åren lagt ner mycken möda på att utarbeta riktlinjer. Myndigheten har försökt lära av sina erfarenheter, men möjligheterna att ändra kurs, att bryta upp från misslyckanden, har inte alltid varit lätta. Så har man lappat och lagat och försökt att successivt ändra färdriktning. Några radikala grepp har varit svåra att ta. Det är svårt att sprida ny kunskap inom myndigheten till överbelastade tjänstemän. De finner sällan tid att konsumera all den information som är tillgänglig och som skulle förbättra biståndsinsatserna. Detsamma gäller erfarenheter från de utvärderingar av biståndsverksamheten som görs av Sida.

SIDA tog tidigt in u-landets beslutsfattare i processen. På sjuttioalet ansågs det att biståndet skulle ske på mottagarlandets villkor. Det ledde till mindre väl övervägda projekt. Makthavarnas egenintresse kom ofta att styra biståndet. Att tillmötesgå de fattigas behov kunde upplevas som politiskt riskabelt. Politikerna var beroende av främst stadsbefolkningens röster. För dem var låga matpriser viktigt. Det kom att påverka prissättningen på jordbruksprodukter på ett för landbygdens fattiga negativt sätt.

Mottagarlandsregeringarna föredrog stora projekt. Makthavarna ville ha projekt som kunde skapa inkomster åt dem såsom stora fabriker, kraftverk och sjukhus. Det fanns också en tendens att vilja ha skrytbyggen, gärna i den region som berörd minister kom ifrån. SIDA hade stora anslag att spendera och lät sig lockas in i penningslukande projekt. En hel del misslyckanden drabbade biståndet under de här åren.

Från den här tiden berättas en mängd historier om misslyckanden, som även om de är sanna knappast har relevans för dagens bistånd. Det är som om folk inte inser det. Historierna härrör från biståndets barndom. Det var misstag som gjordes på grund av kulturkrockar och okunskap. Ett talande exempel är när en enskild organisation inbjöd afrikanska kvinnor att komma till Sverige för att delta i ett seminarium och bo i svenska familjer. Syftet med satsningen var att stärka kvinnornas självkänsla. Detta var på 70-talet när jämställdhetsdebatten var som livligast i Sverige.

Det var bara det att brist på självkänsla var ett svenskt fenomen och inte ett afrikanskt. De afrikanska kvinnorna vet väl sitt värde. De bär ofta hela ansvaret för familjen. Vid utvärderingsmötet ville de först inte fram med vad de hade att säga. De svenska deltagarna tog det för blyghet. Det var det inte. De afrikanska kvinnorna var osäkra på hur deras reaktion på seminariet skulle mottas. De framförde en inbjudan till de svenska arrangörerna att komma och besöka dem i deras hem. Deras tanke var att det kanske skulle göra de stressade svenska kvinnorna gott att få uppleva den värme och den gemenskap som finns i afrikanska familjer.

Nu för tiden görs också misstag, men på en mer sofistikerad nivå. Misstagen är svårare att upptäcka och ger inte lika lätt upphov till lustiga historier. Misstag kommer alltid att göras. Det ligger i sakens natur. Det är ju ett utvecklingsarbete det handlar om, vilket innebär ständig scenförändring, omorientering och nya och okända problem.

SIDA ändrade sin policy på 80-talet och talade nu om ett engagerat deltagande från svensk sida. Biståndet skulle inte längre ske helt på mottagarens villkor. SIDA förbehöll sig rätten till veto mot projekt man inte trodde på. Senare har man talat om partnerskap. Arbetet går vidare efter en aningen justerad mall.

Undan för undan har man lagt till specialområden, som skall ge särskild uppmärksamhet åt kvinnornas situation, miljö, småskalig energi, demokrati och kultur. Det har varit ett sätt för SIDA att själv få bestämma anslagens användning på områden som inte prioriteras av u-länderna. Ett u-land anser sig inte alltid ha råd att ta sociala eller miljömässiga hänsyn. De fördjupade insikterna som vunnits inom ämnesprogrammen har förbättrat biståndet, dock inte i så hög grad som man hade kunnat önska. Det visade sig svårt att nå ut till kollegorna på andra byråer. Det berodde mycket på tidsbrist. SIDA-tjänstemännen hade stora krav på sig att utnyttja anslagen. Man hade begränsad tid att förkovra sig.

När Berlinmuren föll och Sovjetunionen upplöstes, uppstod ett behov av stöd till de forna Sovjetstaterna. Biståndet utgörs mestadels av stöd till miljöförbättringar, såsom reningsverk i storstäderna och stöd till förbättrad säkerhet vid kärnkraftsverk. Stöd till demokratiseringsprocessen blir allt mer framträdande.

På senare år har privata initiativ som microlån och ”Hand in hand-rörelsen” fått stort genomslag. Dessa verksamheter har lyckats skapa spridningseffekter på ett sätt som biståndet sällan lyckats med. Näringslivet utvecklas positivt i många afrikanska länder. Biståndet blir alltmer marginellt. Risken är att biståndet får en negativ effekt i och med att risken för korruption är stor.

Det har åstadkommit avsevärda förändringar i Sidas verksamhet de senaste åren. Äntligen ser jag en vilja från politiskt håll att ta tag i det centrala problemet för svenskt statligt bistånd. Gör biståndet nytta? När biståndet den fattigaste delen av befolkningen? Insikten om att så inte är fallet har påverkat målformuleringen. I stället för en fattigdomsbekämpning som syftar till att förbättra den fattiga människans levnadsvillkor talar man nu om att skapa förutsättningar för fattiga människor att förbättra sina levnadsvillkor.

Det har länge pågått en diskussion i internationella biståndskretsar om att man borde avveckla de statliga biståndsorganisationerna. Ja, åtminstone minska anslagen avsevärt. Det verkar dock som om ingen regering i västvärlden törs göra upp med biståndet. Varför går inte Sverige i spetsen för en sådan utveckling. Miljarderna skulle kunna användas för andra ändamål. Vore det så fel att satsa mer på invandringsproblematiken?

Fattigdomsproblematiken

FNs fokusering på fattigdomsbekämpningen under 90-talet har haft det goda med sig att förståelsen för problematiken har ökat. Insiktsfulla analyser har tidigare gjorts av fattigdomsproblematiken, men mycket litet har gjorts för att förbättra situationen för den fattigaste delen av befolkningen. Nu har nya försök gjorts att klarlägga varför biståndet inte har haft önskad effekt. Biståndsgivare har börjat ägna mer uppmärksamhet åt problematiken.

Det krävs en mycket ingående analys för att förstå mekanismerna bakom fattigdom och kunna utarbeta konstruktiva åtgärds paket. Man måste kunna se samtliga aspekter som kan påverka fattigdom, de ekonomiska, de historiska, de politiska, de demografiska och de sociala. Om man inte förstår problematiken är bistånd meningslöst, och det kan till och med få en negativ effekt för dem som man har velat hjälpa.

För Sidas biståndsverksamhet är den relevanta utgångspunkten för en diskussion att de fattiga har blivit fler i många av de svenska samarbetsländerna. Det svenska biståndets målsättning har alltid varit att hjälpa de fattigaste i de fattigaste länderna. De flesta har legat i Afrika. Man har inte varit speciellt framgångsrik.

Fattigdomsbegreppet

Låt oss börja med definitionen av fattigdom. Man är fattig om man tjänar mindre än 1 US\$. Ibland sätts gränsen vid 2 dollar och i Europa är den betydligt högre. Så det kan variera. Fattigdom karakteriseras av brist på möjligheter, makt och säkerhet. Fattigdom är inte ett entydigt begrepp, men utgångspunkten är att fattigdom handlar om att inte ha tillräckligt med mat, vatten och värme och att ha bristfälliga bostäder, otillräckliga försörjningsmöjligheter, ingen trygghet och ingen politisk röst. Fattigdom har många ansikten.

Förr i tiden fanns de fattigaste människorna mestadels på landsbygden. Numera har många fattiga sökt sig till städerna i hopp om att hitta arbete. Slummen har brett ut sig snabbt i de större städerna. En kategori fattiga är flyktingarna. De har tvingats lämna sina hem på grund av politiska oroligheter eller miljöförstöring. De som har det allra sämst är de handikappade, som ofta är offer för krigshandlingar som landminor.

Det finns fattiga, som lever under mycket knappa omständigheter, och extremt fattiga, de utfattiga, som inte klarar av att ta hand om sig själva. Det är viktigt att göra även den distinktionen att de fattigas problem utöver själva fattigdomen är deras stora sårbarhet. När de fattiga drabbas av en naturkatastrof eller av krig kan de inte längre klara sig, om inte hjälp kommer utifrån. Det är med utgångspunkt från dessa distinktioner som

forskarna har kunnat börja formulera strategier för fattigdomsbekämpningen.

Fattigdomen har minskat i Asien men ökat i Sydamerika och i Afrika. Ett av de grundläggande problemen för Afrika var länge den dåliga tillväxten i ekonomin i kombination med en stor befolkningsökning. På senare tid har ekonomin utvecklats positivt, vilket inte nödvändigtvis kommit de fattigaste till del. I Asien har tillväxten likaså varit positiv. Människorna har kunnat få arbete, och de har haft en stark vilja att spara för att finansiera sina barns utbildning. Detta har varit en viktig faktor bakom den positiva utvecklingen.

Ursprungligen var Afrika söder om Sahara ett välmående område. Det fanns god tillgång till odlingsbar mark. De fattiga var barn, gamla eller handikappade, som inte hade familj och som inte hade möjlighet att försörja sig själva på jordbruk. Nu när jordbruksmark har blivit en bristvara, har till gruppen fattiga på landsbygden även tillkommit de som inte kan skaffa någon jord att bruka eller som inte har möjlighet att sälja sin arbetskraft, för att på så sätt kunna försörja sig.

Flera av de afrikanska staterna har förblivit enpartistater efter självständigheten. Makten har kommit att missbrukas i flera länder. Det har haft en förödande inverkan på ländernas ekonomi. Den utbredda korruptionen i förvaltningen har också varit en negativ faktor, som har varit svår att komma tillrätta med. Att bekämpa fattigdom kräver stor beslutsamhet hos de styrande. Saknas viljan eller förmågan på den nivån, då når man inga resultat. Bistånd är enbart en hjälp till självhjälp och kan inte vara något annat. Utvecklingen beror på landets egen förmåga. Det finns bara en framkomlig väg. Ett land måste ha en stark regering som värnar om demokrati och mänskliga rättigheter. Först då får ett land kraft att utvecklas.

Ett av de allvarligaste hindren är att de flesta makthavare i mottagarlandet inte är intresserade av att förbättra levnadsvillkoren för den fattigaste delen av befolkningen. De är makthavare i en utsatt position. De tar maktpolitiska hänsyn. De har egenintressen. Mikael Lipton har gjort en intressant analys av hur u-landspolitiker i allmänhet valt att ta hänsyn till stadsbornas behov till nackdel för bönderna på landsbygden. 1977 publicerades hans bok "Why poor people stay poor. A study of urban bias in world development". För politikerna kan stadsbornas politiska stöd vara viktigare att få än stödet från landsbygden. Eftersom stadsborna efterfrågar billigast tänkbara mat, så har politikerna genom att tillmötesgå detta önskemål missgynnat bönderna genom att pressa ner priserna på jordbruksprodukter. Detta har fått till följd att landsbygdens folk hållits kvar i fattigdom. Men det har också varit till förfång för hela landets ekonomi.

I takt med att ländernas ekonomi har försämrats, har situationen för den fattigaste delen av befolkningen förvärrats. Tillväxten har inte kunnat hålla jämna steg med befolkningsökningen. Detta har inneburit att anslagen till den sociala sektorn har blivit otillräckliga. De fattiga har drabbats av denna utveckling. Utbildning och hälsovård har fått mindre resurser liksom insatser mot miljöförstöring. Arbetstillfällena har blivit färre. Detta är

ingenting som biståndet har kunnat påverka. IMF:s åtstramningspolitik under 80-talet förvärrade situationen för de fattigaste ytterligare.

Utvecklingen inom jordbrukssektorn har varit speciellt dålig. Det finns många orsaker härtill. Låga priser på jordbruksprodukter, ogynnsamma handelsvillkor, ökning av oljepriserna och ineffektiva statliga myndigheter är de mest centrala. Alla de handelshinder för jordbruksprodukter som i-länderna har satt upp slår hårt mot mottagarländernas ekonomi. Här finns mycket att göra för att förbättra situationen för jordbruket i dessa länder.

Torka, erosion, krigstillstånd och spridningen av aidsviruset har på många håll förvärrat situationen på landsbygden. Torka och erosion minskar jordbruksarealen och vattentäkterna förstörs. Floderna grumlas och fisket försvåras. Naturkatastrofer som vulkanutbrott, översvämningar och orkanvindar drabbar alltid de fattiga hårdast. De bor i riskområden som vulkansluttningar och flodbankar. Deras bostäder är undermåliga och förstörs lätt. Sjukdom drabbar fattiga människor hårdare eftersom de har begränsad tillgång till sjukvård.

Kriget driver människorna till flyktingläger, där de tvingas bo i årtionden. Här sker ingen produktion. Yrkeskunskap går förlorad. Aidsepidemin tar många i yrkesverksamma åldrar. Kvar blir barnen och den äldre generationen. Dessa grupper har svårt att försörja sig.

Åtgärder

För att få till stånd en utveckling så krävs en ekonomisk tillväxt som ökar befolkningens inkomster. Den sociala sektorn måste kunna fungera som stöd och skydd inte minst för de fattigaste. Folkökningen måste begränsas, det allmänna hälsotillståndet förbättras och miljöförstöringen bromsas. Allt detta kräver en politisk stabilitet, ett gott ledarskap och en klok politik. Detta har varit bristvaror i många av de afrikanska länderna söder om Sahara.

Utvecklingsarbetet måste bedrivas på ett balanserat sätt, så att inte en samhällssektor utvecklas på en annan sektors bekostnad. Det var just det som inte skedde när IMF ålade vissa mottagarländer en ekonomisk åtstramningspolitik. Den förda politiken kom att drabba den fattiga landsbygdsbefolkningen i dessa länder på ett förödande sätt. IMF har lärt sig av sina misstag och ändrade sin strategi på 90-talet.

Det finns mycket man kan göra för att förbättra levnadsvillkoren för fattiga människor på landsbygden. Mycket görs också för att förbättra tillgången på rent vatten, utveckla jordbruksteknik, utöka trädplantering, ge utbildning, hälsovård och råd i familjeplanering. Men om mottagarlandet inte självt kan eller vill föra en politik som syftar till strukturella förbättringar, då hjälper inte alla dessa projekt. Då skapar biståndet bara en tillfällig förbättring, som inte är uthållig. Detta är en av förklaringarna till att många biståndsinsatser

inte bidragit till en hållbar utveckling. Det har varit och är frustrerande för alla som har trott på de satsningar som har gjorts.

Trots de många biståndsorganens ansträngningar, så har de inte kunnat påverka de rådande missförhållandena. Många forskare är eniga om att hjälpprogrammen måste utgå ifrån de lokala myndigheterna för att hitta den bästa anpassningen till de faktiska behoven. Svårigheten är att få acceptans hos de centrala myndigheterna för en decentralisering av biståndsverksamheten. Detta är de statliga biståndsorganens dilemma. Biståndet överlämnas till mottagarländernas regeringar. Biståndsorganen har sedan svårt att påverka graden av decentralisering.

Framväxten av enskilda organisationer som ägnar sig åt biståndsarbete har varit betydelsefull för möjligheterna att nå ut till de mycket eftersatta grupperna. Missionen har varit verksam sedan 1800-talet. Röda Korset, som traditionellt ägnar sig åt katastrofhjälp, har börjat satsa på stöd till lokala rödakorsföreningar i mottagarländerna och i de forna öststaterna. Det finns numera många organisationer som verkar för mänskliga rättigheter. Vidare finns fadderverksamhet, stöd till trädplantering, stöd till olika yrkesgrupper, som jurister och läkare och många, många andra. Alla dessa organisationer kan nå längre ut i samhället än vad det statliga bilaterala biståndet kan göra, det bistånd som går via ländernas regeringar. Dessa organisationers verksamhet skapar även en direkt kontakt mellan givare och mottagare. Det anser jag vara en mycket viktig effekt av bistånd. Ett sådant bistånd kan dock inte rå på de strukturella missförhållandena.

En viktig insikt som kommit fram på senare år är att utbildningen bör anpassas bättre till de fattigas levnadsförhållanden. Utbildningen bör ge direkt användbar kunskap som ger möjlighet att påverka levnadsvillkoren på landsbygden. Det skall inte vara en utbildning som ger de fattiga orealistiska förväntningar på kontorsjobb i städerna. Dålig anpassning till faktiska behov har varit ett av skälen till många misslyckanden på utbildningens område.

I sin befolkningspolitik bör mottagarländerna gå fram på två olika sätt. Genom att skapa arbetstillfällen på landsbygden kan staten bidra till att minska inflyttningen till städerna. Genom familjerådgivning kan staten minska och fördröja barnafödandet. Om bättre möjligheter skapas för unga flickor att gå i skolan, kan detta skjuta upp äktenskapsbildningen. Om familjerådgivningen når ut till kvinnorna kan de fås att föda sina barn med större mellanrum. Det skulle gynna både moderns och barnens hälsa. Om kvinnor får bättre möjligheter att förtjäna pengar, kan det påverka barnafödandet.

En förkämpe för de fattigaste var länge Robert Chambers, som var forskare vid Institutet för Utvecklingsfrågor vid Sussex University i England. Han skrev om landsbygdsutveckling på ett insiktsfullt och kreativt sätt redan på 70-talet. Hans bok "Putting the last first" publicerades 1983 och blev en klassiker. Den gav mycket klara besked om vad man kunde göra för att förbättra för de fattigaste, så ingen kan säga att vi inte visste. Det handlar

mer om att ledarna för många stater främst i Afrika inte har brytt sig om den fattigaste delen av befolkningen.

Robert Chambers har varit en föregångsman i sin analys av landsbygdsbefolkningens levnadsförhållanden. Chambers pekar på att det är sårbarheten i de fattiga böndernas liv som i första hand bör analyseras och åtgärdas av myndigheterna. De fattiga är oftast skickliga överlevare, men torka och andra naturkatastrofer för att inte tala om krig och spridningen av hiv/aids innebär umbäranden, som de fattiga har svårt att hantera. Här behövs statligt stöd.

Chambers är mycket kritisk mot biståndsinsatser gjorda av statliga biståndsorgan. 1993 gav han ut boken "Challenging the Professions. Frontier for rural development". Ett av huvudproblemen anser han vara att man sällan når ut till de fattigaste med bistånd som kanaliseras via mottagarländernas ministerier. Regeringarnas ointresse att låta biståndet nå de allra fattigaste är ett av de största problemen för statligt bistånd, enligt Chambers.

Chambers talar i boken om det han kallar biståndsturism. Han menar att varken tjänstemännen inom mottagarländernas förvaltning eller tjänstemännen från biståndsorganen reser speciellt långt bort ifrån huvudstaden i landet. De reser definitivt inte under regnperioden, när de fattiga utsätts för svåra umbäranden. Skälet kan vara kostnadsskäl, men också tidsbrist och bekvämlighet. Tjänstemännen konfronteras inte tillräckligt med livsbetingelserna för den fattigaste delen av befolkningen. De vet helt enkelt ingenting om de fattigas situation. De senaste årens debatt om fattigdomsproblematiken har skapat större förståelse. Det är dock frustrerande att veta att Chambers hade analysen klar redan i slutet av 70-talet.

En annan person, som har betytt mycket för debatten om fattigdomen är Amartya Sen, professor vid Trinity College i Cambridge i England. Han fick Nobelpriset i ekonomi 1998. Sen har gjort värdefulla distinktioner mellan ojämlikhet i samhället och fattigdom. Sen har introducerat ett nytt begrepp i utvecklingssammanhang. Han talar om vikten av att ha ett rättighetsperspektiv. Han sätter den enskilda människan i fokus och tydliggör människors olika behov. Med rättighetsperspektivet utgår man ifrån de internationella konventionerna om mänskliga rättigheter. Det är varje människas rätt att leva ett värdigt liv.

Kvinnans situation på landsbygden

En utsatt grupp bland de fattiga är kvinnorna. Sedan deras levnadsförhållanden har börjat analyseras har svenskt bistånd med särskilt riktat stöd kunnat förbättra kvinnornas villkor. När hjälpen kvinnorna så hjälper man en hel familj. Kvinnans hälsa och utbildning har en central betydelse för familjens välfärd.

Under 70-talet började SIDA aktivt engagera sig i kvinnors situation i utländerna. Kvinnans situation började analyseras mer ingående. Vilken roll hade hon i familjen? Vilka var hennes inkomstbringande sysselsättningar innan projektet startades. Hur påverkades hon av ett biståndsprojekt? Fick hon det bättre eller kanske till och med sämre? Många gånger fick hon det faktiskt sämre.

Ett exempel på hur fel det kan bli var när männen i biståndets barndom fick utbildning i förbättrad jordbruksteknik. Det var männen som fick tillgång till modern utrustning såsom traktorer och skördemaskiner. Utbildningen borde även ha kommit kvinnorna till del i större utsträckning. På landsbygden i ett afrikanskt utvecklingsland är det kvinnan som ansvarar för odlingen av de grödor som skall ge familjen mat. Ofta är de ensamstående familjeförsörjare. Vid närmare analys stod det klart att ett av skälen till att kvinnorna inte nåddes av utbildningen var att de utländska experterna på jordbruk uteslutande var män. Kvinnorna hade inte tillåtelse att träffa främmande män. Ett sätt att komma tillrätta med detta problem var att rekrytera kvinnliga experter i biståndsarbetet.

Situationen blev inte bättre när männen uppmanades att odla sådana grödor som lämpade sig för export. Det skulle ge dem inkomster. Det visade sig att männen inte nödvändigtvis återvände till familjen med sina inkomster. De spenderade dem efter behag. Sällan kom inkomsterna kvinnorna och barnen till del. Det var kvinnornas ansvar att försörja familjen med mat från den jordlott de hade att bruka. Det var kvinnorna som skulle förse familjen med vatten och ved. Männen hade traditionellt andra uppgifter. De ingick i byråd och diskuterade för byn viktiga ärenden, som att avgöra tvister och förhandla om brudköp.

Kunskap om mäns och kvinnors roller i det samhälle där ett biståndsprojekt introduceras blev en viktig faktor att ta hänsyn till i biståndet. En attitydförändring till mäns och kvinnors ansvar och arbetsfördelning blev nu en viktig del av biståndet. Det blev nödvändigt att få med kvinnor i utredningsstadiet för biståndsprojekt. Det var ett viktigt led i arbetet med att göra biståndet mer framgångsrikt. Kvinnoperspektivet är numera en självklar del av biståndet. Insikten om kvinnors levnadsvillkor och kvinnors behov har ökat alltmer.

En fördjupad analys av kvinnornas levnadsbetingelser har gjort kvinnan synlig. Kvinnorna på landsbygden är de som bär upp familjen. Stöttar man henne, så får hela familjen nytta av det. Vad kan man då göra för att

förbättra hennes situation? Det finns flera viktiga områden som kan påverkas.

Kvinnans hälsa är central. Hennes utbildning är viktig för att hon skall kunna ta till sig samhällsinformation och för att hon skall kunna försörja sig bättre. Hon måste bli mer jämställd i ekonomiskt avseende och få en större frihet. Hennes legala situation måste förbättras. Kvinnor måste ha möjlighet att låna pengar. Microlånen som riktar sig till kvinnor i första hand har fått stor betydelse. Det är viktigt att kvinnor får möjlighet att tjäna pengar utanför hemmet. Sina inkomster skall hon även få förfoga över själv. Vi känner igen problemen från svensk kvinnorörelses historia. Det är inte så länge sedan kvinnan i Sverige saknade rösträtt och möjlighet att försörja sig själv.

Kvinnors hälsotillstånd har nära koppling till barnafödandet. Att föda barn i mycket unga år, som är vanligt, medför inte bara en stor hälsorisk utan innebär oftast också en avbruten skolgång. Således bör samhället försöka försena barnafödandet genom upplysning och stöd till unga kvinnor. Kan kvinnor övertygas om att de bör föda barn med längre mellanrum, så skulle det förbättra hälsan för både mor och barn. De kan välja att ha så många barn de vill, men barnen bör inte födas så tätt som tidigare.

Kvinnors utbildning har alltid varit eftersatt bland den fattigaste befolkningen. De har behövts hemma från tidig ålder för de husliga sysslorna. Det krävs utbildning för att kunna tillgodogöra sig information om hälsa och näringslära. I takt med att denna insikt har spritt sig, så har ökade ansträngningar gjorts för att ge kvinnor en bättre utbildning.

Det var kvinnorna som drabbades värst av den tilltagande bränslebristen, när befolkningsökningen gjorde att land röjdes så att träden började försvinna. Det är kvinnornas ansvar att samla ved, laga mat och hämta vatten. Det kom ändå att dröja innan kvinnorna fick nytta av trädplanteringsprojektet. De första träd som kom att planteras var männens träd, avsedda för försäljning, verktyg och husbygge. Ytterligare ansträngningar krävdes innan männen började ta ansvar för tillgången på brännved. När ingen brännved stod att finna, måste till slut problemet få en ny lösning. Kvinnorna måste få medel att köpa ved på marknaden, såvida inte bondens egna träd räcker till för att täcka behovet. I dag planteras även andra träd än de som är avsedda för ved, såsom fruktträd och träd vars blad är lämpliga till foder för husdjuren.

En tilltagande bristsituation även när det gällde vatten har ökat kvinnornas arbetsbörda till det orimliga. Det är kvinnorna som främst haft nytta av de småskaliga vattenprojektet. Fick byn en brunn och en pump, så slapp kvinnorna gå kilometervis efter vatten. Det har visat sig vara mycket effektivt att låta kvinnor ta ansvar för att sköta de nya vattenprojektet. De har motivation för att sköta dem väl. De har inte haft problem med den tekniska biten av projektets skötsel, arbetsuppgifter som tidigare enbart har varit männens. Detta har gett kvinnorna nytt självförtroende och ny erfarenhet.

Svältkatastrofer

Amartya Sen har på ett konstruktivt sätt fördjupat förståelsen av svältkatastrofer. Hans analyser har gjort det möjligt att hitta verkningsfulla metoder som underlättar för de fattiga under svåra perioder. Han har bland annat pekat på att torka orsakar svält och hungersnöd endast om bonden inte kan köpa mat från annat håll. Det finns länder i Afrika som klarar försörjningen av sin befolkning under tider med långvarig torka genom effektiva statliga åtgärder. Ett sådant exempel är Botswana. Så har även varit fallet i Indien. I dessa länder har bonden kunnat kompensera sitt inkomstbortfall på grund av dålig skörd med arbete, som erbjudits av staten eller de lokala myndigheterna.

Etiopien misslyckas däremot gång på gång. De återkommande svältkatastroferna i Etiopien har mer berott på politiskt vanstyre än på torka. I Zimbabwe saknas nu alla förutsättningar för stöd till den fattigaste delen av befolkningen. Den gruppen har dessutom ökat dramatiskt de senaste åren, sedan Mugabes vanstyre kulminerat. Vad kan biståndsgivare göra åt det? När katastrofen är ett faktum krävs givarorganisationerna på katastrofhjälp till oerhörda belopp. Det blir ett moraliskt dilemma. Hur skall biståndsorganisationerna kunna låta bli att betala, även om de är medvetna om orsakssammanhangen? Hur bryter man den onda cirkeln?

Enprocentsmålet – ett problem för Sida

Sverige bör frågå enprocentsmålet. Låt mig få förklara varför. Konstruktionen påverkar det statliga biståndet på ett negativt sätt. Det statliga biståndet bör diskuteras utifrån innehåll och inte utifrån anslag. Sällan har man hört en diskussion i riksdagen om biståndets innehåll. Talar man bara om biståndet i termer av procent, så gör man det statliga biståndet en björntjänst. Det innebär att ingen intresserar sig för innehållet. Kvalitén på innehållet måste väl vara viktigare än volymen? Allmänhetens engagemang och insikt i själva biståndsproblematiken blir lidande.

Enprocentsmålet medför flera nackdelar. Debatten uteblir. Varken politiker eller allmänhet intresserar sig för biståndets utformning. Finansdepartementets bristande engagemang får konsekvenser för Sidas organisation. Konstruktionen gynnar storskalighet framför småskalighet. En nackdel är den ständiga press som personalen varit utsatt för, pressen att göra av med pengar. Min fråga är varför regeringen inte tar ett radikalt grepp och ifrågasätter upplägget med ett stort statligt bistånd.

Politikernas fokusering på enprocentsmålet och brist på kunskap

Inte ens när Folkpartiet med Bengt Westerberg i spetsen i början på 80-talet gick ut med att biståndet var en hjärtefråga för partiet, så talades det om innehållet i biståndet, om dess kvalitet. Allt man talade om var procent. Folkpartiet ville anslå två procent av BNI, detta utan någon egentlig diskussion om biståndets innehåll. Folkpartiet gjorde ett stort nummer av

det. Man sade inte att det innebar en ökning av anslaget från ca 13 miljarder till 26 miljarder kr. Detta var anmärkningsvärt eftersom tidningarna, särskilt kvällstidningarna, ständigt avslöjade brister i biståndet. En kritik som ständigt tillbakavisades av SIDA. På biståndet fick inte falla någon skugga. Det kunde skada biståndsviljan i landet. SIDA hade blivit en ”helig ko” och har så förblivit.

Jag gav mig in i den här diskussionen. Jag argumenterade för att nivån på biståndet inte var en lika viktig fråga som innehållet. Jag hävdade att kvalitén på biståndet bestämdes av hur pengarna användes. Alltså var “pocent-diskussionen”, som jag kallade den med syftning på en sketch i TV, inte intressant. Detta kom att väcka Folkpartiledningens misshag.

Med Alf Svensson som biståndsminister under den borgerliga regeringen i början på 90-talet höll biståndet på att hamna på ruta ett. Svensson hade sett hungersnöden i flyktinglägren i något av mottagarländerna. Det är förståeligt att hans spontana önskan var att låta en större del av biståndet gå till katastrofinsatser. Han ville mätta alla munnar. Det är det intryck jag fick. Kanske är det inte rättvist. Det krävs att man ser bortom den akuta nöden och söker metoder för förebyggande av hungersnöd och naturkatastrofer. Det långsiktiga biståndet måste arbeta med uppbyggnad och utveckling.

Sedan var det Miljöpartiet, som drev på om procenten. Även hos detta parti verkar sakkunskapen fattas. Man talar om solidaritet med de fattigaste. De borde veta vid det här laget att de fattigaste når man bäst genom stöd till enskilda organisationer och till insamlingar av typen Världens Barn.

Det är märkligt att man fortfarande håller fast vid enprocentmålet. Världen har förändrats i hög grad sedan FN formulerade sin uppmaning till länderna i slutet av 40-talet att anslå medel till u-landsbistånd. I Sverige har allmänheten numera tagit biståndet i egna händer i betydligt större utsträckning än på 50- och 60-talet. Antalet enskilda organisationer som arbetar med utvecklingsarbete har vuxit avsevärt. Yrkesgrupper som läkare, jurister och arkitekter samarbetar med kollegor i biståndsländerna. Vänorter har knutits till kommuner. TV utnyttjas för stora insamlingar. Detta mer småskaliga bistånd har betydligt större möjligheter att nå de allra fattigaste. Det statliga biståndet går via utvecklingsländernas regeringar. Vi vet numera mycket mer om dessa regeringars förutsättningar och vilja att nå de fattigaste. Erfarenheterna har inte alltid varit goda.

Finansdepartementets bristande intresse

Cynismen inom Finansdepartementet har varit uppenbar. Den procentuella andel av BNP/BNI som skall avsättas för biståndet enligt beslut i riksdagen har för finanserna varit förlorade pengar, som man inte haft något inflytande över. Detta har inneburit att Finansdepartementet inte har haft något incitament för att genomdriva en effektivisering, som skulle ge besparingar.

Det har varit mer meningsfullt för departementet att ägna sig åt trimning av andra myndigheter.

Finansdepartementets ointresse var till klar nackdel för SIDA:s verksamhet och organisatoriska utveckling. Under 70- och 80-talet gjorde Riksrevisionsverket, RRV, tappra försök att råda bot på de administrativa bristerna inom SIDA:s organisation. En talande rubrik på en av RRV:s rapporter var "Lär sig SIDA?". Svaret var nej. Man talade om myndighetens administrativa omognad, som jag anser var en följd av vänsterinfluenzen. RRV:s mycket insiktsfulla analyser fångades inte upp av någon ansvarig instans. SIDA kunde fortsätta att leva sitt liv utan större insyn eller påverkan. Det bristande intresset från ansvariga myndigheter gjorde RRV:s ambitiösa arbete på SIDA helt meningslöst. Det fanns ingen mottagare. Konsekvensen blev en sämre administration än vad som hade behövt vara fallet. SIDA kom att utvecklas till en skyddad verkstad för vänsterradikaler. I dag är SIDA en betydligt bättre trimmad organisation. Det gick till slut, men det har tagit anmärkningsvärt lång tid, vilket SIDA inte helt kan lastas för.

Organisatoriska brister

Bristen på rationaliseringsarbete försvårar handläggningsarbetet. Byråkratin blir onödigt tungrodd. Det påverkar personalen negativt. En organisations tröghet stjälar mycket tid från personalen. Detta har fått många av de bästa handläggarna att sluta under årens lopp. Statsförvaltningens begränsningar har även fått dem att känna att de inte fått tillräckligt utrymme för sin kreativitet.

Personalen ökade kraftigt på grund av de ständigt ökande biståndsanlagen, men inte bara det. Det rådde en stor personalrörlighet. Biståndskontoren skulle bemannas. Det skedde med långtidskontrakt, men också med korttidsanställningar, för att komma tillrätta med expansionen av fältverksamheten. Många i personalen var unga när de anställdes och var en hel del frånvarande på grund av barnafödande. Uppbyggandet av biståndskontoren i våra mottagarländer var en krävande administrativ uppgift, som det tog lång tid för SIDA att bemästra. De ständiga förändringarna i biståndets inriktning innebar en påfrestning på SIDA:s administration. De medförde ständiga omorganisationer. De administrativa problemen förvärrades av vänsterns ovilja att lära sig de administrativa rutinerna.

Det fanns en negativ anda hos personalen i slutet av 70-talet. Dels var man trött på de ständiga förändringarna, dels hade det att göra med en viss frustration över resultatet av våra ansträngningar. Utvecklingsländerna tycktes inte få det bättre. Det gick till och med extremt dåligt för ett av favoritländerna, Tanzania. Socialismen fungerade inte. Landet lyckades inte komma på fötter.

Storskalighet

Politikernas ambitioner har inneburit att anslagen nästan alltid har varit större än vad SIDA har förmått hantera. För en ung myndighet som SIDA, som var under uppbyggnad, betydde det en väldig påfrestning på administrationen. I ett sådant läge prioriteras lätt storskalighet framför de små men kanske mer effektiva projekten. Småskaliga projekt har ofta en bättre spridningseffekt. Problemet med småskalighet för en organisation som Sida är att de ofta ställer krav på en större administrativ insats.

Två tjänstemän från energimyndigheten i Tanzania fick tillfälle att besöka kollegor i Kenya i syfte att studera förbättrade träkolsugnar och förbättrade spisar. Detta kom att ställa till bekymmer för redovisningsenheten på SIDA. Vid ett flertal tillfällen var man på mig om att det måste vara ett tryckfel i budgetredovisningen. Studiebesöket hade kostat 26 tusen kronor. Man trodde att det skulle stå 260 tusen kronor eller till och med 2,6 mnkr. Så småskaliga projekt var inte möjliga för SIDA att hantera. Det tog för mycket administrativ kraft ansågs det. Det var tjänstefel av mig att drabba organisationen på detta sätt. Jag tyckte då att värdet av insatsen kunde räknas i betydligt större belopp än vad det hade kostat. Så här efteråt kan jag ha lite större förståelse för SIDA:s reaktion. Jag skulle ha gjort insatsen, som ett delprojekt av en större satsning. Detta är ett extremt exempel, men det visar vad det handlar om.

Storskalighetens dragningskraft har påverkat uppbyggnaden av biståndet. Den lade en grund till en verksamhet som man sedan har byggt vidare på. Satsningar på infrastruktur och andra storskaliga projekt har varit viktiga för SIDA:s möjlighet att göra av med det årliga anslaget.

Anslagen till stöd för demokratiseringsprocessen i ett land eller för kultur har varit orimligt stora under uppbyggnadsskedet. Denna typ av insatser kräver sällan investeringar utan enbart personella insatser. Anslagen har kunnat uppgå till miljonbelopp, vilket varit till förfång för verksamhetens utveckling. Det är som om SIDA vore helt okänsligt för vad en miljon kronor verkligen står för. I mottagarlandet blir en sådan summa svindlande och frestelsen att stoppa i egen ficka blir stor.

Om storskalighet hade inneburit en bred samhällssatsning, så hade biståndet fått en större effekt. Ett sådant tidigt försök gjordes redan på 60-talet, men det visade sig svårt att få mottagarlandets stöd. Det var det integrerade jordbruksprojektet Cadu i Etiopen. Där försökte SIDA greppa så många infallsvinklar som möjligt. I projektet ingick experter på jordbruk och skogsbruk, marknadsföring och socialantropologi. Ett sådant projekt hörde till undantagen under biståndets uppbyggnadsskede. I stället innebar storskaligheten att man satsade på en vattenkraftsanläggning, ett omfattande vägbygge eller ett pappersbruk. Stora projekt var sårbara och ledde ofta till misslyckanden, som gav SIDA dåligt rykte.

SIDA frångick projektstöd och började på 80-talet ge sektorstöd. Anslagen var stora och avsikten var att medlen skulle nå de mest behövande.

Mottagarlandets egna lokala verksamhet skulle få stöd via departement och myndigheter. SIDA började bygga efter välfärdsmodellen. Ett sådant stöd krävde stor lokal kunskap. SIDA började nu alltmer arbeta genom konsulter, som SIDA bedömde hade förutsättningar att hantera denna nya typ av stora insatser. Varje insats blev alltmer omfattande. Storskaligheten vann terräng. Det blev svårt för de småskaliga projekten att hävda sig i konkurrensen.

Enprocentsmålet skapar en ständig press på personalen att göra av med pengar. Att detta skulle vara måttet på handläggarens effektivitet, och inte kvalitén på arbetet, har skapat en uppgivenhet. Det ger inte heller tid över för fördjupning. Det utvecklades en norm på min tid på SIDA att en handläggare minst skulle göra av med 40 mnkr per år. Det fick jag uppleva när jag arbetade med ämnesområdet småskalig energi. Eftersom jag valde att lägga pengarna på utredningar, konferenser och mindre försöksverksamhet till ett belopp på 12 mnkr per år, så var jag inte tillräckligt effektiv enligt SIDAs definition. Jag anlidade en mängd forskare och konsulter och ansvarade för en omfattande verksamhet. I och med att jag köpte mycket lite utrustning, så var 12 mnkr mer än vad jag egentligen lyckades spendera.

För att kunna hantera det ökande antalet konsulter fick handläggarna på SIDA stöd av en så kallad närkonsult, som hade en fristående och rådgivande funktion. Nu börjar arbetet på SIDA bli alltmer krävande. Den enskilda handläggarens arbetsuppgifter blev så omfattande att en fördjupning av kunskaperna var svår att hinna med. När jag fick hand om anslaget för småskalig energi, fick jag ta till mycken övertid för att kunna läsa in mig på ämnet. Mitt stora engagemang gjorde detta möjligt. Det finns säkert många handläggare som har satsat sin fritid på arbetet. Det har inneburit en stor belastning på individen utan att man känt att man fått uppskattning. Kraven har varit mycket högt ställda. Svårigheterna i biståndet har gjort det svårt att uppnå tillfredsställande resultat, vilket tårt på orken.

Utöver ansvaret för energianslaget ålades jag att sköta skogssektorn i Tanzania, så att jag kunde fylla min utbetalningskvot. Jag hade inte sakkunskap på området, vilket gav mig en omöjlig sits. Hela poängen med handläggarens insats, som jag ser det, är att ligga i främsta ledet när det gäller kunskap om utvecklingen internationellt på det område man skall handlägga. Vad är summan idag per handläggare sedan personalen minskat och biståndet ökat med flera miljarder?

Ett av problemen är att gjorda lärdomar fångas upp mycket långsamt inom organisationen. Det finns utvärderingsrapporter med många kloka påpekanden som SIDA själv har utarbetat. Men frågan är hur många av SIDAs tjänstemän som har haft tid att ta till sig den litteratur som finns om t ex fattigdomsproblematiken. Detta är ett ännu olöst problem på Sida. Tjänstemännen är överlupna med arbete med dagsaktuella projekt. Enprocentsmålet eller vilken procent det nu har gällt måste uppnås varje år. Har man alls tid att blicka bakåt? Jag säger inte att biståndsverksamheten inte har utvecklats över åren. Det har den i allra högsta grad. Men en

byråkrati rör sig tungt och trögt framåt. Många misstag har hunnit begås innan insikten mognat om att något har varit fel i upplägget.

När Sverige började få en kännbar ekonomisk kris i början av 80-talet, så valde Finansdepartementet att skära ner på det administrativa anslaget för SIDA. Det var till förfång för biståndets utveckling. Bistånd är ett hantverk, som kräver mycket av sina utövare. Det är en ytterst svår verksamhet med krav på analys och uppföljning utöver det rent administrativa arbetet. Det har alltid varit svårt för handläggarna att hinna med sina arbetsuppgifter på ett tillfredsställande sätt. Mindre personal innebär ökad storskalighet såvida anslaget är oförändrat. Det är en klart negativ utveckling. SIDAs generaldirektör Anders Forsse kämpade ständigt med att få förståelse för hur det förhöll sig, utan att få tillräckligt gehör hos myndigheter och politiker.

Försök att komma bort ifrån enprocentsmålet

År 1987 anordnade International Institute for Environment and Development, IIED, med säte i London ett seminarium kallat "Only one earth". Institutet hade valt ut 40 framgångsrika utvecklingsprojekt som redovisades. På seminariet presenterade en indisk forskare Madhu Sarin ett projekt kallat "Social Fencing". Projektet är ett exempel på hur kreativt tänkande kan skapa utveckling med relativt små resurser.

Social Fencing

Madhu Sarin hade tillsammans med en annan indisk forskare, som jag inte minns namnet på, fått i uppdrag att studera vattenförsörjningen för en mindre stad. Staden låg vid en sjö och vid foten av ett bergsmassiv. De båda forskarna hade under sitt arbete sökt sig uppåt bergssluttningarna, varifrån vattnet kom. Med vattnet kom också sand och slam, vilket kom sjön att gro igen. Det innebar en minskning av vattentillgången. Detta var det problem forskarna var satta att lösa. Det var uppenbart för dem att det var jorderosionen på bergssluttningarna som var problemet.

Det växte mycket lite gräs på sluttningarna. Det lilla som växte betades av befolkningens får och getter. De studerade befolkningens levnadssätt och deras försörjningsmöjligheter i denna karga miljö. Gemensamt skapade de ett projekt kallat "Social Fencing". Projektet gick ut på att byborna accepterade ett förbud att låta djuren beta fritt under en övergångsperiod. Man enades om att fördela vattnet som fanns i byn på ett mer rättvist sätt, så att även de fattigaste bönderna skulle kunna odla foder åt djuren. Bönderna fick hjälp med att odla ett mer näringsrikt gräs, och de fick en ko i utbyte mot får och getter. Korna höll man i inhägnader.

När inga djur längre gick fritt och betade började sluttningarna att grönska förvånansvärt snabbt. De kunde utnyttjas för ett begränsat bete i fortsättningen. Erosionen hade hejdats. Det gagnade vattenförsörjningen för stadens invånare. Bybornas levnadsvillkor hade förbättrats avsevärt på en relativt kort tid.

Jag kom att samarbeta med Madhu Sarin i annat sammanhang. Hon hade bedrivit fältstudier i Indien med syfte att hitta ett sätt att förbättra spisar. Hon kom att bli mycket framgångsrik. Hennes spisprojekt beskriver jag på sid 33.

IIEDs syfte med seminariet var att visa att de statliga biståndsgivarnas verksamhet inte var speciellt kreativ. Nästan inget av de 40 projekten hade finansierats av statliga biståndsorgan eller av Världsbanken. Det kanske fanns ett undantag. Udden var riktad mot biståndsgivare som fixerat sig vid ett procentmål. Pengar har ofta inte så stor betydelse som alla biståndsorgan vill låta påskina. Det är kreativiteten som är avgörande för framgången i utvecklingsarbetet.

Institutet propagerade för att enprocentmålet skulle frångås till förmån för ett rörligt biståndsanslag som relaterade till en handlingsplan. Den gången fick uppmaningen ingen respons. Få statliga biståndsorgan var representerade på seminariet.

Idag skulle ett svenskt initiativ kunna få betydelse internationellt om man vågar ifrågasätta enprocentmålet som konstruktion. Syd har satt press på Nord och kräver mer och mer resursöverföringar. Vissa politiska partier hakar på och talar om att "skammens gräns" är nådd, när den procentuella andelen av BNI sjunker ner till 0,7 %. Skall i-länderna kunna stå emot något som kan betraktas som utpressning från u-ländernas sida, så måste insikten om biståndets mekanismer öka. Det förutsätter större insyn och en öppnare debatt om innehållet i biståndet och inte en fixering vid anslagets storlek.

Steget är i dag inte långt till att tänka tanken att biståndet inte behövs i samma utsträckning som tidigare. Både kanadensiskt och holländskt statligt bistånd har genomgått en organisatorisk förändring. Biståndet hanteras nu av flera departement och det centrala biståndsorganet har lagts ner. Från afrikanskt håll hörs röster som ifrågasätter biståndet, nu när den ekonomiska utvecklingen tagit fart. Varför håller vi på? Är det inte dags för avslut?

Politiseringen på SIDA

68-vänsterns ansvar

Det är min uppfattning att 68-vänstern påverkade det svenska biståndet på ett negativt sätt under 70- och 80-talet. Jag anser att de har varit dåliga rådgivare till Sveriges samarbetsländer. Många av dessa länder uppmanades att följa socialismens väg alltför länge. Att det gick dåligt kan man inte enbart lasta vänsterinflytandet på SIDA för. Det var ju en marxistisk renässans i västvärlden på 60-talet. Man kan däremot ställa riksdagen och regeringen till svars för att de lät en extremt socialistisk politik få råda inom biståndet. Frågan är om de fick korrekt information. När jag i Bengt Nilssons bok "Sveriges afrikanska krig" läser om hur tjänstemännen på SIDA friserade rapporterna från Etiopien under den grymma militärregimen på 70-talet, förstår jag att vänstern medvetet förde beslutsfattarna bakom ljuset. Jag är chockad, men inte förvånad.

På 70-talet växte vänsterradikalismen sig stark i Sverige. En av dess teser var att u-länderna exploaterades av i-världen. En av vänsterns förgrundsgestalter var Göran Palm. Hans bok "En rättvisare betraktelse" från 60-talet behandlar denna tes och gav näring till myten om industriländernas utsugning av u-länderna. Räddningen stod enligt vänsterns mening att finna i den socialism man förespråkade.

Det politiska klimatet på SIDA

På 60-talet hade motsättningarna mellan de radikala och deras motståndare inte blivit så tydliga som de skulle komma att bli. Vi handläggare upplevde att vi var med och utformade den biståndspolitik som skulle komma att gälla. Vi ansåg inte att någon annan utanför SIDA hade de erfarenheter som krävdes för att veta vad som behövde göras för att få igång utvecklingen. Gång på gång ställdes vi inför misslyckande. Gång på gång reviderades biståndspolitiken. Och hela tiden var vi lika optimistiska om att vi skulle kunna påverka utvecklingen i tredje världen genom våra projekt. Det var en allmän uppfattning att de nyligen självständiga länderna behövde en stark central styrning. Nyereres socialism i Tanzania verkade till en början vara acceptabel för alla.

Det var ingen tillfällighet att biståndet blev ett prioriterat arbetsfält för 68-vänstern. Vänstern sökte utlopp för sitt politiska engagemang och fann det inte minst i biståndsarbetet. Den ville rädda världen och arbeta för solidaritet med de fattigaste. Jag kunde sympatisera med mina vänsterkollegors engagemang, men inte med de lösningar de förespråkade.

Jag var naiv till en början, men allteftersom tiden gick blev det uppenbart för mig att biståndspolitiken hade alltför socialistiska förtecken. Liberala ekonomer försökte under 70-talets början att bjuda motstånd. De gav så småningom upp. Det tjänade ingenting till att diskutera biståndspolitik

utifrån en liberal ståndpunkt. Socialisterna hade fått ett fast grepp om biståndspolitiken och besatte i slutet av 70-talet allt fler nyckelposter på myndigheten. De politiska partiernas engagemang i biståndsfrågorna var obetydligt. De prioriterade andra frågor.

Engagemanget var det viktigaste för vänstern. Alla försök till argumentation från min sida möttes alltid med förakt. De ansåg sig vara moraliskt överlägsna och behövde inte diskutera med en sådan som mig. De bara fnös av indignation, när jag ifrågasatte deras tänkande. Jag, som anser mig vara en högst moralisk person, tog väldigt illa vid mig, inte personligen utan som samhällsmedborgare. Vad var det för samhälle vi var på väg att få i Sverige? Jag var både skakad och orolig.

Trots att den nya vänstern tog avstånd ifrån öststaternas politik i det förgångna, där socialismen hade fått förödande konsekvenser, så höll man ändå fast vid tanken att det allmänna ägandet av produktionsmedlen skulle ge goda resultat. Det är en logik som jag aldrig förstod att vänstern kunde upprätthålla. Ännu svårare var det för mig att acceptera att deras politiska inställning fick påverka biståndet i den utsträckning den gjorde och under så lång tid.

Eftersom 68-vänstern har haft ett stort inflytande på biståndspolitikens utformning, så är det viktigt att minnas att dess syn på u-landsproblematiken baserade sig på tre avgörande missuppfattningar. Därom kan man läsa i boken ”Den nygamla vänstern” av Daniel Tarschys och Carl Tham från 1967. Vinst var stöld enligt vänstern. Det var orsaken till att de saknade all respekt för näringslivet. Handeln ansågs suga ut u-länderna. I likhet med vinst ansågs även handeln vara en form av stöld. U-landsinvesteringarna var nykolonialism. Att bygga en socialistisk stat var målet för biståndsverksamheten enligt deras ideologi.

I början av 70-talet välldes vänsterungdomar in på min arbetsplats. De rekryterade varandra och skrämde bort andra sökande till tjänsterna. Vid anställningsintervjuer ställdes krav på samarbetsförmåga. Med det menade man rätt politisk uppfattning. Väl inne på SIDA tog de sig raskt in i facket och började bedriva partipolitik. Vänsterns maktanspråk drevs därhän att man med hänvisning till personalens rätt till medbestämmande krävde att få ha ett avgörande inflytande på utformningen av Sveriges biståndspolitik.

Dessa krav kom att framföras vid ett möte där hela personalen var närvarande. Det blev ett mycket starkt laddat ögonblick, när dåvarande generaldirektören Ernst Michaneck plötsligt tycktes inse hur långt politiseringen hade gått på SIDA. Det var dödyst i lokalen. Det var som om vi alla höll andan. Själv tänkte jag att Michaneck höll på att få en hjärtattack. Han kämpade för att få luft, verkade det som. Höll han på att kvävas av vrede eller chock? Han gick inte i svaromål. Han avslutade mötet abrupt och lämnade möteslokalen. Hade han först nu förstått vad som var på gång? Det är inte helt osannolikt. En generaldirektör lever ofta isolerad från personalen. Från och med denna händelse kom det i alla fall klara besked

ifrån verksledningen att beslut om biståndspolitiken fattades av riksdag och regering och inte på något annat sätt.

68-vänstern avskräckte inte bara många från att söka tjänst på SIDA. Det politiska trycket gjorde det också svårt för flera av SIDA:s dåvarande chefer att fungera. Flera av dem lämnade SIDA för uppdrag inom främst FN. Fältet lämnades fritt för vänsterns maktövertagande, och den biståndserfarenhet som hade byggts upp sedan 50-talet gick delvis förlorad.

När biståndskontoren i våra samarbetsländer bildades, var de först fristående från de svenska ambassaderna. Den politiska inställningen hos många av SIDA:s tjänstemän försvårade samarbetet och erfarenhetsutbytet på plats. Vänstern hade inte mycket till övers för vare sig diplomater eller representanter för svenskt näringsliv. Världsbanken och Internationella valutafonden, IMF, var för dem fula ord.

När jag i början av 80-talet fick hand om anslaget för småskalig energi, blev missionens folk förvånade över min samarbetsvilja. De hade inte mött något sådant tidigare under hela 70-talet, då 68-vänstern var som mest tongivande. De hade inte haft något till övers för missionsorganisationerna av ideologiska skäl.

68-vänstern och näringslivet

Om man som vänstern tror att vinst är stöld, så leder det till ett förakt för näringslivets representanter. Svenska exportföretag hade varit ute i världen i decennier, när SIDA startade sin verksamhet. I stället för att dra nytta av den erfarenhet som fanns tillgänglig, så valde vänstern att gå sin egen väg med sin tro på socialistiska lösningar. Dess maktposition på SIDA möjliggjorde att de fick fortsätta i sin skyddade verkstad. Vänstersocialismen kom att förpuppas på SIDA.

SIDA och näringslivet skulle ha kunnat ha stort utbyte av varandras erfarenheter av att arbeta i utvecklingsländer. Det blev inte så. Svårigheten för vänstern på SIDA att arbeta nära näringslivet gjorde att biståndet gick miste om en kumulativ effekt av biståndsanslaget. En sådan skulle ha kunnat uppstå genom ett utbyte av kontakter och erfarenheter.

Den politiska aningslösheten hos många av näringslivets representanter försvårade samarbetet. De var konfunderade, när de mötte SIDA:s handläggare. De kunde komma till mig och klaga på att de inte förstod sig på SIDA-tjänstemännens argument.

- Ni har att göra med socialister, har ni inte förstått det? kunde jag fråga.
- Oj, det har vi inte tänkt på. Det förklarar ju saken, kunde jag få till svar.

Jag blev en viktig kontakt för näringslivet. Jag kunde ge råd om hur man skulle hantera SIDA:s tjänstemän. Alla var inte socialister. Jag förbluffades över näringslivets politiska aningslöshet.

Det var inte lätt för vissa företag att anpassa sig till den SIDA-specifika miljön. Jag minns en konsults förvåning och tacksamhet, när jag tipsade honom om hur man åtminstone kunde påverka sin klädsel, när man besökte SIDA på 70-talet. Att komma i kostym och slips var att göra det svårt för sig. Jag berättade för honom hur Atlas Copco hade gjort. Företaget hade stor erfarenhet av att arbeta i främmande kulturer. SIDA var en sådan kultur, hade man insett. Och vad hade man gjort? Jo, företagets representanter som arbetade med SIDA-projekt hade försetts med skägg och polotröja. Det hade underlättat samarbetet med de vänsterradikala tjänstemännen på SIDA.

När socialismen höll på att totalt sänka Tanzanias ekonomi, blev det en stor besvikelse för vänstern. Det kallades till byråmöten för att diskutera det uppkomna läget. Jag vägrade att närvara, trots att det var obligatoriskt. För mig som var marknadsekonomiskt skolad, så var Tanzanias allt sämre ekonomi ingen överraskning, snarare en bekräftelse på vad jag hade förutspått under en lång tid.

Utomstående ifrågasatte ofta min uppfattning att SIDA fortsatte att vara vänsterinfluerat under hela 80-talet. Det ansågs inte sannolikt med tanke på utvecklingen i samhället i övrigt, där betydelsen av vänsterideologi blev alltmer marginaliserad. Jag vidhåller denna min uppfattning med hänvisning till att SIDA skyddades av bristen på ingripanden från ansvariga myndigheter och bristande kontakt med omvärlden. Många konsulter arbetade för SIDA. Tog vänsterradikalerna vara på möjligheten att vidga sin horisont i de sammanhangen? Jag tror inte det. Då skulle inte så många från näringslivet sökt upp mig och beklagat sig. Det fanns konstruktiv kritik, som hade kunnat vara vägledande. Den fick aldrig någon respons. Tyvärr förmådde vänstern inte ens uppföra sig på ett respektfullt sätt gentemot näringslivets representanter.

När en svensk näringslivsdelegation skulle besöka Världsbanken, gav jag en av deltagarna namnen på mina kontakter där. SIDA hade då ett betydande samarbete med Världsbanken på energiområdet. Jag var välkänd på Världsbankens energienhet. När delegationen kom hem, tackade man mig för min hjälp. Den hade öppnat dörrar som skulle komma att leda till samarbete. Det är ju så som jag anser att det bör fungera. Hade SIDA-kollegerna varit mer samarbetsvilliga, så hade svenska företag fått ett välförtjänt stöd. Det är mitt intryck att svenskar respekteras ute i världen för sin kunnighet och pålitlighet. Uppskattningen av SIDA:s verksamhet i samarbetsländerna hade kunnat komma industrin tillgodo på ett bättre sätt.

Mitt arbete med energifrågorna förde mig till FN-möten i New York. Med på mötena var då en representant för den svenska utrikesförvaltningen. Han häpnade över mina beskrivningar av hur jag hade det på SIDA. Han delade min uppfattning att det var till stort förfång för svenskt näringsliv. Han skrev en redogörelse till UD om detta förhållande. UD tog upp frågan med SIDA. Mina chefer visade stor irritation över rapporten. Den kom inte att leda till någon förbättring.

Mitt politiska engagemang på SIDA

Mitt politiska engagemang kom att ställas på prov på min arbetsplats. Det är inte med någon skadeglädje som jag konstaterar att jag har fått rätt i mycket som jag kämpat för. Socialismen har hunnit göra alltför mycket skada innan sammanbrottet kom för östblocket i slutet av 80-talet.

Diskussionerna som fördes bland handläggarna under de första åren var livliga och ifrågasättande. Framtida tunga socialdemokrater som Birgitta Dahl och Anna Hedborg var tongivande.

På 60-talet hade jag engagerat mig i kommunalpolitik. Av familjeskäl fann jag det svårt att hinna med mina politiska uppdrag. Istället erbjöd min arbetsplats mig en utmärkt arena för politisk verksamhet. Att kollegor som var före detta folkpartister och centerpartister var på glid mot vänster började bli uppenbart. Det var ett skrämmande framtidsperspektiv. Jag blev upprörd och var övertygad om att vänsterns maktövertagande måste bekämpas. Var det verkligen tillåtet att driva en sådan ohämmad politisk propaganda på en arbetsplats? Skulle politisk mobbning vara accepterad? Vänsterns maktanspråk kändes mycket hotfullt för skötseln av statsförvaltningen och för demokratin i Sverige.

Jag var inte sen att anta utmaningen, även om det stred emot mina principer att vara politiskt aktiv som statstjänsteman. Det är inte ett korrekt beteende. En statstjänsteman bör vara opolitisk. Men jag ansåg att någon måste stå upp emot vänsterns övergrepp på oss icke-politiska tjänstemän. Det var uppenbart att demokratin måste försvaras. Idag är statsförvaltningen genomsyrad av politik långt ner i hierarkierna, på ett sätt som inte förekom förr. Det är skadligt för demokratin.

Själv kom jag tidigt att drabbas av vänsterns maktanspråk. När tjänsten som sektionschef på min enhet skulle tillsättas, hade jag under normala omständigheter haft goda chanser att få den. Då beslöt kollegorna att man skulle ha en självstyrande grupp i enlighet med vänsterideologin. Någon sektionschef behövdes inte längre. Detta var 1973. Jag klagade hos byråchefen, vars svar var att majoriteten bestämmer. Jag häpnade. Hade vänstern redan en sådan makt att cheferna ville hålla sig väl med dess representanter? Förstod man redan att detta var SIDA:s blivande makthavare? Eller var det helt enkelt så, att många fler än jag hade anat var påverkade av vänsterideologin?

Som arbetsplatsombud för TCO blev jag anklagad av mina kollegor för, som de uttryckte det, ”subversiv” verksamhet. Det skedde under ett möte på planeringsenheten, där jag arbetade. Jag blev illa berörd av kollegornas hätskhet. Jag förstod först inte vad de syftade på. Jag var ensam mot fem motståndare.

Vad det handlade om var en remiss från verksledningen om SIDA:s personalpolitik, som hade gått ut till alla avdelningar. Den administrativa avdelningen, där jag arbetade, bestod av kameral-, intendentur- och

planeringssektionerna. Kameral och intendentur kom att ha en annan uppfattning än planeringssektionen av förklarliga skäl. På kameral- och intendentursektionerna fanns inga vänsterradikaler. De anställda på dessa två sektioner hade bett mig, som arbetsplatsombud, att skriva ett särskilt yttrande för deras räkning. Självklart kom detta yttrande att avvika från det som skrevs av planeringssektionen. Något enhetligt yttrande från administrationsbyrån hade inte varit representativt för de anställda.

Detta var den subversiva verksamheten som jag anklagades för. Enligt mina motståndare hade jag på ett otillbörligt sätt pådyvlat kameral och intendentur mina föraktliga, läs borgerliga, värderingar. Jag visste inte då att vänsterns uttolkare talade om den omedvetna och okunniga arbetarklassen. Till skillnad mot den ansågs borgerligheten vara medveten. Borgerligheten påtvingade samhället sin version, sina målsättningar och sina intressen. Jag hade uppenbarligen med mitt beteende bevisat sanningshalten i denna tes.

Självklart förhöll det sig inte så. Jag minns att jag flämtade till av häpnad. Vad var det de påstod? Vad var det de insinuerade? Jag var chockad över aggressiviteten i angreppet. Jag hade aldrig förr mött politiskt förakt.

- Fattar ni vad en sådan anklagelse betyder, frågade jag dem. Det innebär att ni underskattar personalen på ett kränkande sätt. De har egna uppfattningar. Jag har skrivit ett remissvar som överensstämmer med deras värderingar. De kanske drar sig för att möta er i en debatt, men underskatta dem inte. De vet mycket väl hur de vill ha det.

Jag vädjade till mina kollegor att inte låta vår diskussion nå utanför sammanträdesrummet av hänsyn till personalen på kameral och intendentur. Jag fick bara det typiska vänsterfnyset till svar. Jag var dömd och skulle avsättas som arbetsplatsombud. Hur de hade tänkt sig det, vet jag inte. De hade ju inte majoritet på avdelningen. Vår diskussion läckte ut. Personalen på kameral- och intendentursektionerna stod samlade bakom mig. Jag kunde inte avsättas. Reaktionen kom bland annat i form av följande kommentar från en kanslist på kameralenheten:

- Trösta dig, Karin! Alltför hårt uppblåsta ballonger tenderar att spricka förr eller senare.

Tyvärr, för SIDA och för verkställandet av den svenska biståndspolitik, blev det inte så. Samtliga av mina radikala kollegor på enheten kom att nå toppositioner på SIDA. Vänstern tog sig även in på UDs u-avdelning. De fick jobb inom en del enskilda organisationer. De fick på sikt lukrativa FN-uppdrag. Min kamp mot politiseringen av biståndsverksamheten upphörde aldrig. Jag kunde inte hejda vänsterns framfart, men jag är stolt över att den inte skedde utan motstånd.

Den tysta majoriteten inom TCO stod på min sida. Det visste jag och jag kunde utnyttja det. Inför ett val av funktionärer inom facket kunde jag gå runt på myndigheten och mobilisera medlemmarna. När min kandidat vann, väckte det aggressioner hos mina motståndare. Bland personalen, som inte ville att man drev politik på arbetsplatsen, var kommentaren när en

vänsterkandidat ställde upp som kandidat till någon post inom fackföreningen:

- Det är inte att de är röda som jag har emot dem. Det är att de är alltför gröna.

Hon syftade på att radikalerna i allmänhet var okunniga när det gällde administration, mycket beroende på ointresse.

Kollegor kom till mig i smyg och tackade mig för mitt agerande. De sade att de skämdes över att de inte öppet vågade stödja mig i debatten på fackföreningsmötena. Jag tröstade dem med att jag hade en privilegierad ställning, eftersom jag inte var familjens huvudförsörjare och inte hade för avsikt att göra karriär på grund av min familjesituation. Jag kunde kosta på mig att vara obekvä. Som borgerlig skulle jag ändå ha svårigheter att avancera till byråchefsnivå. Under årens lopp fick jag många bevis på uppskattnings.

Vänsterföreträdarna var unga och administrativt oerfarna. Om man dessutom ansåg att konsten att skriva god svenska var ett uttryck för borgerlighet, så innebar det att de inte var särskilt läroaktiga. De hade dålig känsla för administrativa rutiner, vilket orsakade personalen på kameral och intendentur mycket merarbete. Dessa ungdomar, som var fulla av uttryck såsom förvaltningsdemokrati och självbestämmande, hade ingen respekt för dem på arbetsplatsen som inte delade deras politiska övertygelse. De hade inte respekt för andras arbetsinsatser. Detta berodde i stor utsträckning på okunnighet. Assistenterna fick dra ett tungt lass. 70-talet var över huvud taget en svår tid för många yrkeskategorier på SIDA på grund av vänsterns attityder.

Det kändes obehagligt med all fientlighet på min arbetsplats. Jag var inte rustad för striden. Jag var inte van vid så tuffa tag. Jag gav ändå aldrig upp, men jag undrade över vad det var för människor som jag hade att göra med? Vänsterns intolerans gjorde mig bestört. De visade ett sådant totalt förakt för mitt liberala synsätt. Det var skrämmande.

Det fanns undantag, det är viktigt att understryka. Jag har under hela tiden haft vänner bland socialisterna. Det har varit sådana personer som har respekterat andra människors rätt till sin politiska uppfattning. De finns självklart. De har bara varit underrepresenterade på SIDA. Det fanns personer inom vänstern som ansåg att man gick för långt i attackerna mot mig. De bad om ursäkt och uttryckte sin respekt för mig och hyste aktning för min hållning. De hade ändå svårt att acceptera sådana krav från den borgerliga sidan som att man på TCO-mötena inte bara skulle få höra propaganda till förmån för löntagarfonderna. De gick inte med på att även motståndarsidan skulle få komma till tals, något som jag stred för utan framgång.

De som var svårast att umgås med bland vänstern var de som kom ifrån borgerliga familjer precis som jag själv. Det gjorde mig förvånad. När jag förklarade för dem att jag också hade gjort revolt mot min bakgrund, fnös de bara. Jag hade lämnat mina föräldrars högerparti och blivit folkpartist tio

år tidigare. Det var i princip ett lika radikalt handlande som deras ställningstagande, ansåg jag. Det imponerade inte på dem. De var socialister, det var inte jag. Jag hade fått min utbildning på Handelshögskolan och trodde på marknadsekonomiska lösningar. Det väckte bara deras förakt. En lustig iakttagelse jag gjorde i det sammanhanget var att de oftast var yngst i syskonskaran liksom jag. Det retade dem oerhört, när jag påpekade detta och frågade om deras äldste bror var direktörsassistent i något företag, vilket ofta visade sig vara fallet. Hur kunde jag veta det, undrade de irriterat?

Den militanta vänstern var mest tydlig i sitt agerande under 70-talet, men inställningen i det ledande skiktet är märkbart långt in på 80-talet. Deras förakt kulminerade 1976, när den borgerliga regeringen bildades. Någon, som inte tidigare känt till mina värderingar utan uppfattat mig som en schyst kollega, gjorde plötsligt klart för mig att hon inte vill ha något med mig att göra i fortsättningen.

I kafferummet kunde man höra kommentarer som:

- De kan ju inte tillåtas att regera. De är ju inte riktigt kloka.

Min kommentar att regeringen representerade mer än halva befolkningen gjorde inget intryck på dem. Jag skämtar inte, när jag säger att de fanns de som talade om att utrota de borgerliga. De var ju alla galna. Vänstern förstod inte vad som låg i begreppet demokrati, fastän de inte gjorde annat än att tala om förvaltningsdemokrati. Vad de nu kan ha menat med det? Något medlidande hyste de inte med oss borgerliga, som hade gått totalt vilse.

För mig handlar det inte om ett fördömande av åsikter. Sina åsikter har man rätt till. Vad jag har vänt mig hårt emot är vänsterns brist på ödmjukhet och dess intolerans när det gäller andra människors uppfattningar. Många av dess företrädare var i grunden odemokratiska. Det var detta beteende som kom att skada SIDA:s medarbetare mest.

Vänsterradikalerna hade i allmänhet inte den utbildning som passade på industribyrån. Industribyrån kunde ostört ägna sig åt sitt arbete med att bygga upp infrastrukturen i våra samarbetsländer. Byråns status var därför låg bland vänsterns företrädare och byråns arbete häcklades av dem. I början av 80-talet hade jag sökt arbete på avdelningen, trots att jag inte hade ingenjörsutbildning. Mitt argument hade varit att jag hade svårt att stå ut på andra avdelningar. Jag ville inte längre ha vänsterradikala kollegor. Till min glädje fick jag hand om anslaget för nya och förnybara energikällor. Tyvärr gick Narfström i pension efter två år.

En dag kallades jag in till min nye chef. Han hörde till dem som blev socialdemokrater. Följande samtal utspann sig.

- Det du gör är inte möjligt att göra, sade min chef till mig.
- Hur menar du? frågade jag. Har du något att anmärka på?

- Nej inte direkt, men du har alldeles för många konsulter. Det är inte möjligt för dig att kontrollera dem alla.
- Kontrollera? Jag är nöjd med vad de presterar. De följer mina uppdragsbeskrivningar och jag har hitintills fått det resultat som jag har förväntat mig. Jag förstår inte vad du menar.
- Man måste styra konsulterna mycket noga och hela tiden kontrollera vad de gör. Man kan inte lita på dem.
- Så talar bara en socialist, replikerade jag. Jag är borgerlig, som du vet, och för mig är inte alla i näringslivet skurkar. Jag anser mig ha ett gott personomdöme och dem jag ger ett uppdrag litar jag på. Ingen har hitintills gjort mig besviken.
- Men så kan man inte göra. De är ju bara ute för att tjäna pengar.
- Vad är det för fel med att tjäna pengar? Behöver vi inte alla en lön?

Min chef bytte samtalsämne. Han såg redan något pressad ut.

- Jag tycker att du skall byta jobb, sade han till min förvåning. Du är inte solidarisk med SIDA.
- Inte solidarisk med vänstern på SIDA, menar du väl, replikerar jag. Jag har min politiska uppfattning och jag är skattebetalare med ett engagemang i biståndet. Jag är mycket störd över politiseringen av SIDA och delar inte tron på att socialism kan rädda mottagarländerna. Se vad som hände med Tanzania! Landets ekonomi har gått i botten. Det kunde jag förutspå flera år innan nedgången kom. Det som bekymrar mig mest är den vänskapskorruption som har praktiserats här på SIDA ända sedan 70-talet. Den har lett till att flera av våra chefer inte är kompetenta. Jag menar inte dig. Dig respekterar jag för din yrkesskicklighet. Men så länge det stinker av vänskapskorruption på SIDA, så stannar jag.

Det var lunchdags och jag bad att få avsluta samtalet. Han följde mig mot mitt rum.

- Vi måste prata mer, sade han till min förvåning.

Han lät vänlig och respektfull. Han visade mig respekt i fortsättningen och kom inte med några nya anmärkningar på mitt arbete.

Under alla dessa år av kamp emot vänsterns odemokratiska beteende och socialistiska biståndspolitik hade jag inte förstått att dess huvudfiende var socialdemokratin. Socialdemokraterna ansågs vara de stora svikarna. Det som retade vänstern allra mest var att de borgerliga tycktes styra landet genom sitt kapital, trots långvarigt socialdemokratiskt styre. Detta stod klart för mig när SIDA skulle få ny generaldirektör. Jag utgår ifrån att det var svårt att få någon socialdemokrat att vilja ge sig in i getingboet och ta upp kampen mot vänstern, som på 80-talet hade nått chefspositionerna.

Regeringens val föll på Carl Tham. Det vore ett ofattbart val om man inte förstår det politiska spelet. Tham var på den tiden chef för Statens

Energiverk. Det är min tro att man ville bli av med honom. I vilket fall lär personalen ha glatt sig, när han lämnade sin post där.

När ryktet började sprida sig på SIDA att Tham var påtänkt som ny chef, så råkade jag träffa Kjell Olof Feldt.

- Väljer ni Tham till chef för SIDA, så vore det oerhört kränkande för oss som arbetar där. En man med hans inställning kan bara inte vara chef för en biståndsverksamhet, där personalen har ett alldeles specifikt engagemang. Så uttryckte jag min upprördhet och min vrede.
- Slutar alla på SIDA då? frågade Feldt.
- Så väl är det inte, svarade jag. Vänstern har ingenstans att ta vägen.

Feldt verkade nöjd med lösningen. Kan han ha tänkt att SIDA-radikalerna skulle få den chef de förtjänade?

Thams utnämning blev ett nytt kors att bära för oss på SIDA. Han är en ensamirare. Han har sin egen uppfattning och tar sällan råd av sina medarbetare. Han lyssnade över huvud taget inte på dem. Han for till våra samarbetsländer utan att ha den information han borde ha haft inför de förhandlingar som skulle äga rum. Detta fick konsekvenser för samarbetet med såväl mottagarländernas representanter som den egna medarbetarstaben. En känsla av uppgivenhet kom att sprida sig på SIDA. Han skapade en stor förstämning hos många medarbetare med sin utstuderade nonchalans för vårt kunnande och vår erfarenhet. Det fanns de som hade civillurage och som gick emot honom. Det stod dem dyrt.

SIDA omvandlades 1995 till Sida i samband med en omorganisation. I samband med omorganisationen fick alla som var över 60 år erbjudande om förtidspension. Sida hade blivit övertaligt. På detta sätt kom vi som inte tillhörde 68-generationen att sluta. De mindre kontroversiella kunde återvända som konsulter, vilket innebar lukrativa jobb. Det är tveksamt om det är ett tillåtet förfaringsätt för en myndighet. Jag kunde självklart inte räkna med något fortsatt samarbete.

Gör bistånd nytta?

Länge har huvudmålet för det svenska statliga biståndet varit att åstadkomma en förbättring i de fattigaste människornas levnadsvillkor. Länge har det nu varit känt i internationella biståndskretsar att det är förenat med stora svårigheter att nå den fattigaste delen av befolkningen. Sida verkar ha svårt att erkänna sitt eget misslyckande. Biståndet har helt enkelt inte nått de fattigaste, med undantag av katastrofbiståndet och några framgångsrika projekt med stor spridningseffekt. Det har snarare varit så att den fattigaste delen av befolkningen i de länder SIDA har samarbetat med har fått det sämre under de senaste decennierna. Det är en insikt som inte är helt lätt att ta till sig, om man har arbetat hårt i hela sitt liv inom biståndsverksamheten. Kan det vara så att man värjer sig? Denna insikt måste ändå ligga till grund för framtida diskussioner om vilka nya strategier som skall prövas.

Många har känt på sig att det är något som inte stämmer med det svenska statliga biståndet. Man har inte kunnat komma åt vad orsaken har varit. De debatter som har blossat upp i samband med tidningsartiklar har inte lett till större klarhet. Kostnaderna för enskilda projekt har ibland uppgått till belopp som för den enskilde medborgaren måste ha tätt sig hisnande. Hushållning med knappa medel är vardag för de flesta. Miljonsatsningarna i biståndet har mötts av skepticism. Den har varit sund och berättigad. Det är svårt att tro att en svensk statlig myndighet skall kunna bidra till att skapa tillväxt i ett avlägset land med främmande kultur och helt andra förutsättningar än för oss i Sverige.

Förutsättningarna att lyckas med vad man har förutsatt sig har varit ringa. Och ändå har Sida framhärdat outröttligt. Allmänheten har tappat intresset för hur arbetet utförs och hur stor måluppfyllelsen har varit. Intern kritik har förekommit, men alltför många har haft intresse av att allt skall bli vid det gamla med vissa justeringar. Nu tycks en mer omfattande omorientering vara på gång, även om den möter stort motstånd i vissa biståndskretsar.

Den svenska allmänheten har levt i tron att de allra fattigaste nåtts av vårt stöd. Förtigandet av hur det faktiskt förhåller sig har ursäktats med att man inte velat påverka biståndsviljan negativt. Bistånd behövs ju. Jovisst, men frågan är om man har valt rätt väg i biståndsarbetet. Känslan av att man trampar i gungfly och inte lyckas ta sig framåt blir alltmer påträngande. Detta faktum har påtalats gång efter annan av väl initierade författare. Sida och alla andra biståndsorgan har slagit dövörat till. Tjänstemännen på Sida tycks anse att de har monopol på utformningen av biståndspolitik. De anser sig vara de mest sakkunniga. Men om de har skyggglappar och om de inte vill se eller erkänna det som är uppenbart, då är det illa.

I Sverige kompliceras situationen av att SIDA under många år dominerats av vänsterradikalt tänkande. Det har inneburit att många ledande personer på SIDA inte har haft mycket till övers för marknadsekonomiska argument och näringslivserfarenheter. Mot denna bakgrund finner jag anledning att ifrågasätta att tjänstemännen på Sida skall ha ett så stort inflytande på utarbetandet av den svenska biståndspolitik som de har haft under flera decennier.

Det faktum att biståndet inte lyckats skapa tillväxt i fattiga länder betyder inte att svenskt statligt bistånd inte har åstadkommit mycket av värde. Biståndsinsatserna har varit framgångsrika på andra områden än de som sagts vara huvudmålen. Framst gäller det insatserna inom hälsovården.

Det är angeläget att biståndspolitikerna får en realistisk målsättning som är möjlig att uppnå. I Sidas remissvar på rapporten från Globkom har man tagit ett steg i rätt riktning genom att föreslå en annan formulering av målet för fattigdomsbekämpning. Man ändrade formuleringen ”en förbättring av den fattiga människans levnadsvillkor” till ”att skapa förutsättningar för fattiga människor att förbättra sina levnadsvillkor”.

Äntligen är man inne på att anpassa ordalydelsen till att gälla den biståndsinriktning som sedan länge har gällt. Det går sällan för statlig biståndsverksamhet att hjälpa de fattigaste direkt, men det går att göra det indirekt. Den fattige är oftast en skicklig överlevare, men han eller hon är sårbar. Inför hälso- och naturkatastrofer och under krigstillstånd klarar den fattige inte av att försörja sig. Då behövs det statligt ingripande eller direkt katastrofbistånd.

De fattiga i de fattigaste länderna har klarat sig mer eller mindre bra beroende på sitt lands regeringspolitik. Botswana är ett land som har kunnat undsätta de fattigaste på landsbygden vid svår torka, medan Etiopien på grund av sin regeringspolitik har misslyckats vid ett flertal tillfällen med katastrofala följder.

Det statliga biståndet har i hög grad inriktat sig på den sociala sektorn. Trots alla ansträngningar har de fattiga i samarbetsländerna ändå inte fått det bättre, snarare tvärtom. Ett typiskt exempel är utvecklingen i Tanzania under 70-talet. Tanzania var ett land som speciellt omhulldes av vänsterfalangen bland SIDA:s tjänstemän. Förhoppningarna var stora, vilket gjorde besvikelsen svår att bära när landets ekonomi gick i botten. För den som hade en marknadsekonomisk skolning kom nedgången för Tanzania inte som en överraskning.

Glömmer man så totalt som man gjorde att skapa inkomster för landet, så var det inget annat att vänta. Visst, det svenska biståndet hade bidragit till större läs- och skrivkunnighet i Tanzania, men vad hjälpte det när landets ekonomi drastiskt försämrades. Visst har biståndet kommit många till del i Zimbabwe under årens lopp, men vad hjälper det mot en totalitär regim som utvecklats under senare år och som nu störtar landet i fördärv. Så har det även varit i Etiopien. Idag samarbetar Sida med näringslivet. Detta samarbete har gynnat utvecklingen men kan inte förändra det faktum att det är mottagarländernas egen politik som är avgörande för utvecklingen

Det är en socialistisk grundsyn att tro på statliga lösningar av alla samhällsproblem. Sverige har varit ett föregångsland när det gäller att trygga välfärd för många, att bygga upp ett skyddsnät för medborgarna. Man får inte glömma att det var uppfinnarna och entreprenörerna som satte fart på den industriella utvecklingen, som gav Sverige ett välstånd att fördela. Det är den senare aspekten som kommit bort i utvecklingssamarbetet.

Ett av de grundläggande problemen för en statlig biståndsmyndighet är att ge insatsen som görs en stor spridningseffekt. En projektverksamhet är inte meningsfull om man inte får till stånd en spridning av idéer och förbättringar. Utan spridningseffekt dör verksamheten snart ut. Ett sätt för SIDA att komma tillrätta med denna problematik har varit att ge så kallat institutionellt stöd. Man har valt att samarbeta med myndigheter och institutioner i stället för att som tidigare satsa på projekt av olika slag.

Ett projekts spridningseffekt är avgörande för framgång. En förutsättning för detta är att de som berörs av projektet accepterar det. Det är genom sakkunskap och analys som SIDA har möjlighet att bidra till utvecklingen i ett samarbetsland. Det är genom att tillföra motparten kunskap tillsammans med pekuniära resurser som Sida har sitt existensberättigande.

För att kunna hitta verksamhet som har stor spridningspotential krävs det stor kunskap om lokalsamhället. I och med att kvinnornas situation har uppmärksammats och analyserats, så har insatser fått en helt annan utformning än tidigare. Det har inneburit en betydligt bättre förankring för många projekt. Och ändå ställer jag mig frågan om tillräcklig kunskap finns inom Sida. Ett sätt att lösa detta på är att anställa lokala tjänstemän med handläggarpapper. Jag ställer mig skeptisk till en sådan lösning.

Jag jämför denna lösning med Röda Korsets stöd till lokala rödakorsföreningar i utvecklingsländer. Den är av en annan natur. Där samarbetar en svensk lokalförening inom en hjälporganisation med en lokal förening i ett u-land inom samma organisation. Här når man ut till de allra fattigaste med hjälpinsatser, som bland annat syftar till att förbättra människors levnadsvillkor. Det är en hjälp till självhjälp, vilket bör vara det mest centrala i biståndet.

Inom den lokala föreningen finns en stor kännedom om de fattigas levnadsvillkor. Man arbetar mitt ibland dem, men där finns inte kapacitet för en strukturell förändring. Skulle Sida kunna kanalisera mer pengar genom en sådan väl fungerande kanal och samtidigt ta ett övergripande ansvar för utvecklingen av infrastrukturen i det lokala samhället? Högst prioritet i ett sådant sammanhang har tillgången på rent vatten. Små bidrag räcker långt i sådana här sammanhang.

Via sina bidrag till enskilda organisationer har det statliga biståndet lättare nått ut till landsbygdsbefolkningen. Men det bistånd som kanaliseras den vägen är obetydligt i jämförelse med Sidas totala bistånd. Är det då tillfredsställande att så lite av det svenska biståndet når de fattiga, när det nu är en av huvudmålsättningarna?

Det talas mer och mer om ”self-reliance”, självtillit på landsbygden. Här har enskilda organisationer större möjlighet att hjälpa befolkningen än vad det svenska statliga biståndet har. Det talar för att man minskar det statliga biståndet och låter allmänheten ta ett större ansvar för u-landsproblematiken. Det skulle innebära mindre bistånd i pengar räknat, men inte nödvändigtvis i kvalitet. Det är kanske det omvända som gäller. Frågar man den enskilde bonden om vad han önskar sig i fråga om bistånd, så svarar han ofta ”little money”, vilket betyder småskaliga projekt som ger möjlighet till förbättrade inkomster för familjen. Mohamed Junus tog fasta på detta och startade Grameen Bank i Bangladesh. Fattiga ges möjlighet att få microlån. Verksamheten har varit mycket framgångsrik och spritt sig från Asien till Afrika och Latinamerika. Junus fick fredspriset 2006. Hans framgång bör ge Sida en tankeställare. Men kan Sida jobba som Junus, underifrån?

En liknande rörelse är ”Hand in hand”-rörelsen som startades av industrimannen Percy Barnevik och som uppmuntrar kvinnor till att bli entreprenörer. Kvinnor anses vara mer ansvarstagande än männen. Verksamheten har fått stor spridning.

Kostnaden för det som faktiskt uträttas inom statlig biståndsverksamhet är mycket hög, för hög enligt min uppfattning. Det hade inte behövt bli så. Man kan fråga sig om biståndet är kostnadseffektivt. Har vi råd att ägna oss åt denna experimentverksamhet?

Frågorna har blivit fler och fler. Svaren har sällan varit givna eller låtit sig fångas. Biståndsvävnaden har blivit alltmer finmaskig, alltmer heltäckande. Men målet tycks aldrig bli nått, nämligen att förändra villkoren till det bättre för den allra fattigaste befolkningen. Det här är ett problem som inte är specifikt för Sida. Det har drabbat alla biståndsgivare inklusive Världsbanken och Valutafonden.

Vidgning av verksamhetsområdet

Det är viktigt att framhålla att det har skett stora positiva förändringar. Nya ämnesområden har introducerats, såsom miljö, genusfrågor, kultur, förvaltningsbistånd, demokrati och mänskliga rättigheter samt gott ledarskap. Biståndet har utvecklats på många områden. Reproduktiv hälsa är en av de mest framgångsrika verksamheterna. Förhållningssättet till naturkatastrofer, som numera betraktas som påverkbara i många fall, är ett annat.

Med begreppet ”good governance” har uppmärksamheten kommit att riktas mot ländernas regeringar. Det har blivit uppenbart att dåligt styrelseskick omöjliggör en ekonomisk utveckling. Således kan det tyckas vara meningslöst att stödja länder med uppenbara brister i statsledningen. För Sida har detta alltid varit ett svårt dilemma. Huvudsyftet med svenskt bistånd har varit att förbättra levnadsvillkoren för den fattigaste delen av befolkningen. Vanstyre drabbar just de fattiga. Därför har Sida valt att fortsätta med sitt stöd till ett samarbetsland som missköts av sin regering, så länge som man ansett sig kunna nå de fattigaste. Problemet är speciellt tydligt vid svältkatastrofer i länder som Etiopien. Man kan förstå svårigheten. Det är lätt att vara efterklok. När skulle man ha avbrutit sitt samarbete med Mugabes Zimbabwe?

För att stärka länder som ännu inte utvecklat ett demokratiskt styrelsesätt, har försök gjorts med utbildning i hur en demokrati fungerar och om mänskliga rättigheter. Sannolikt har detta bistånd misshagat vissa regeringar och mött motstånd.

Förvaltningsstöd har varit ett utmärkt sätt att utveckla ländernas förmåga att sköta sina myndighetsuppgifter. Härigenom når man både inrikes- och utrikesförvaltning. Handelsförhandlingar är ett svårt område, som

samarbetsländerna behöver hjälp med. Det är svårt för dem att hävda sig i internationella sammanhang.

Till en början tyckte jag i min okunnighet att det var att gå för långt, när SIDA fick anslag för kulturbistånd. Vid närmare eftertanke sätter jag detta bistånd mycket högt. Det bidrar till att stärka en nations självkänsla och lyfta fram det förgångna på ett positivt sätt. U-länderna kommer under lång tid framöver att sakna resurser för att ha en egen aktiv kulturpolitik.

Korruptionsrisken

Om korruption förekommer hos ett lands statsledning, blir korruptionen lätt en sjukdom som genomsyrar hela statsapparaten och så småningom även resten av samhället. Förekomsten av korruption bidrar till att försvåra biståndsarbetet. Problemet är svårt att få bukt med. I många länder har makten missbrukats under lång tid, och enskilda regeringsmedlemmar har kunnat sko sig hämningslöst på befolkningens bekostnad.

En av de nya målsättningarna för biståndet är att skapa förutsättningar för att samarbetslandet utvecklar ett gott styrelseskick. Endast det kan skapa möjligheter för tillväxt och sociala förbättringar. Åtgärder har börjat vidtas från i-ländernas sida mot u-länder med ledare som missbrukar sin makt. Befolkningen måste upplysas om korruptionens negativa inverkan på ett lands utveckling. Folk bör uppmanas att utnyttja sin politiska makt och avsätta sina dåliga ledare.

Man brukar säga att tillfället gör tjuven. De enorma summor som förs över till biståndsprojekt står i bjärt kontrast till landets dåliga ekonomi. Detta bör ett biståndsorgan besinna och vara försiktig med sina anslag, särskilt när det gäller nystartade mindre organisationer i ett utvecklingsland. Jag reagerade starkt när en nystartad kommission för kvinnofrågor i ett afrikanskt land som första bidrag skulle få fem miljoner svenska kronor. Sunda förnuftet sade mig att det inte var vettigt. Hur skulle denna lilla organisation kunna hantera så mycket pengar? Det blev mycket riktigt oegentligheter. Tjänstemännen på SIDA förfasade sig. Jag var mycket upprörd. Hade SIDA inte skuld till det som skett? Hade inte SIDA brustit i ansvar? En duktig och ambitiös kvinnlig tjänsteman i ett utvecklingsland hade fått sin karriär förstörd. Uppgiften hade blivit övermäktig. Det gjorde mig så ont om henne.

Inom FN-systemet är vänskapskorruptionen utbredd. Det är ingen hemlighet. Även annan form av korruption förekommer. Många länder lanserar kandidater till poster inom FN antingen i syfte att bli av med en obekvämlig person eller att ge någon ett lukrativt arbete som belöning för tjänster som han eller hon har gjort sitt land. Detta gäller inte flertalet, men det är ett oskick som borde stävjas.

Inte heller svenska biståndsarbetare går helt fria från anmärkning. Betecknande för det ursprungliga SIDA har varit en utbredd vänskapskorruption, som har varit nog så klandervärd. Många tjänstemän

har varit om sig och kring sig, när det gäller att utnyttja förmånerna i fält. Girighet är ett allmänmänskligt drag. Som svensk skall man inte kasta sten.

De flesta tjänstemän jag träffade var hederliga, strävsamma människor. De var engagerade i sitt arbete och ville nå resultat. Jag kom dem sällan nära, men jag anade en stor frustration och oro hos dem för familjens ekonomiska villkor. Många tjänstemän försöker klara sin ekonomi genom att ha flera arbeten. Det innebär i allmänhet att de missköter åtminstone ett av dem. Många jag träffade hade en jordlott, som familjen brukade för odling av grönsaker.

Det är en självklarhet att korruption lätt uppkommer i länder där tjänstemän i statlig och lokal förvaltning inte har en lön som det går att leva på. Kan de tjäna sig en hacka på annat sätt kan frestelsen vara stor. I biståndssammanhang kan det röra sig om att man utnyttjar bilar, som hörde till projektet, för privata körningar efter arbetstid. På arbetsplatser försvinner verktyg och andra användbara produkter. Det gör det även i Sverige nuförtiden. För politiker och företagsledare som rör sig med stora belopp, inte minst från utländska biståndsgivare, är det lätt att en del hamnar i egen ficka eller kommer till användning för privatintressen. Vad man kan göra mot all slags korruption är att försöka förebygga den genom gott ledarskap och god kontroll. Det är nödvändigt att statstjänstemännen får en lön som gör det möjligt för dem att försörja sig.

Kopplingen till mottagarländernas militärbudgetar

Journalisten och författaren Bengt Nilsson har skrivit boken ”Sveriges afrikanska krig”. Den baserar sig på författarens erfarenheter av många års verksamhet i Afrika. Nilsson tar upp det problem för biståndsgivning som betecknas som funktabilitet. Problemet är att bistånd frigör resurser i mottagarlandet statsbudget som anslagits för ett visst ändamål, t ex en skola. Finansieras skolan av biståndsmedel, kan budgetmedlen användas för andra ändamål. Ett exempel på funktabilitet beskriver sambandet mellan biståndsmedel och mottagarländernas utgifter för krigsändamål. Problematiken har analyserats av universitetsprofessorn Paul Collier i hans bok ”The bottom Billion”. Collier hävdar att minst 40 procent av Afrikas militärutgifter finansieras indirekt med biståndsmedel. Biståndsmedlen kanaliseras av mottagarlandets makthavare. Biståndsgivarna beskrivs som okunniga och godtrogna. Man har inte haft förmåga att se sambanden mellan budgetstöd och användandet av biståndsmedel för krigsändamål.

Bengt Nilsson har med sin breda erfarenhet kunnat visa på exempel från Sidas mottagarländer på hur funktabiliteten har fungerat. Exempel har tagits från Etiopien och Uganda. Där har Sida goda skäl att fundera över hur biståndspengarna har använts. Bengt Nilssons vittnesmål är så skakande att det borde ge upphov till en förtroendekris. Varför är det så tyst? Handlar det om politikernas beröringsskräck? Är biståndsanslaget heligt?

Biståndsarbetaren

Biståndsarbetaren skall inte lösa ett problem i första hand. Uppgiften är att i nära samarbete med mottagarlandet identifiera vad som är det egentliga problemet. Även om det finns en bra teknisk lösning, så är engagemanget och samarbetet med dem som berörs av projektet en förutsättning för att lyckas. Det är bara då som det kan bli en insats med varaktig, uthållig framgång. En felaktig lösning på ett problem eller en lösning som inte passar de berörda innebär bortkastade medel och ansträngningar och i värsta fall en negativ utveckling.

Verkligheten i u-landsmiljön är komplicerad. Det är mycket som man till en början inte förstår som utomstående. Det är därför det behövs stor lyhördhet. Risken för att fel beslut fattas, att fel insats genomförs, är mycket stor. Det är viktigt att ta reda på hur befolkningen påverkas av en biståndsinsats. Kvinnors och mäns världar är väsensskilda. Hur tar man hänsyn till det? Uppföljningen av en biståndsinsats är av stor vikt. Hur gick det sedan? Den frågan måste ställas, en utvärdering göras. Biståndsarbetaren måste ständigt ta till sig information om verksamheten och om utvecklingen i landet. Det kan tyckas vara en självklarhet men kan vara ett problem när arbetsbelastningen är stor.

Jag har ofta fått frågan från ungdomar hur de kan bidra till arbetet med att bistå de fattiga länderna. Jag har svarat att det först och främst handlar om att man har egna yrkeskunskaper och tillräcklig erfarenhet för att kunna lära ut sin kunskap. Bistånd skall handla om hjälp till självhjälp, ingenting annat. Alla yrkeskategorier kan i stort sett komma ifråga inom biståndsverksamheten.

Vill man arbeta med bistånd, så finns det många möjligheter. Det är inte i första hand Sida som erbjuder de intressanta jobben. Man behöver inte bli tjänsteman på Sida. Blir man det, bör man vara en duktig administratör och skriva god svenska. Det finns många arbetsplatser som den engagerade kan söka sig till, som alla de enskilda organisationerna eller de konsultföretag, som arbetar för Sida eller institutioner som ägnar sig åt forskning om bistånd.

För att bilda sig en uppfattning om vad man vill göra, så måste man göra klart för sig vilka motiv man har för sitt engagemang. Är det solidaritet man känner eller är det rädsla för ett framtida scenario där fattiga människor ifrån Syd och Öst flyr till de rikare länderna. Finns det andra skäl?

Det är viktigt att man förbereder sig hemma. Det finns mycket litteratur om bistånd i allmänhet och om Sidas samarbetsländer. U-länderna har ingen användning för aningslösa människor som har dålig förmåga att sätta sig in i ett annat lands kultur. I biståndsverksamhet måste man utgå ifrån de problem som identifieras av mottagaren. Det är en svår uppgift att skapa eller bidra till utveckling i ett annat land med en annorlunda kultur än vår, ja, många hävdar att uppgiften är omöjlig. Vad är det som gör

biståndsarbete så svårt? Orsakskedjorna till missförhållandena är vittförgrenade och inte alltid lätta att förstå, än mindre göra något åt.

Man skall vara medveten om att biståndsarbete kan vara mycket frustrerande. Den självsäkerhet som myndigheten Sida utstrålar är delvis ett spel för gallerierna. Föregångaren SIDA har ständigt ursäktat gamla misstag med att man inte vetat bättre. Man deklarerar att man nu har nått en större insikt, att nu skall man äntligen få bukt med alla problem. Det blir sällan så. Förutsättningarna för att bistånd skall göra nytta förändras. Ibland blomstrar mottagarlandet för en tid för att sedan störta ner i ett ännu större kaos än tidigare. Orsaken kan vara maktmissbruk av de styrande, krig eller naturkatastrof. Detta gör Sida-tjänstemän och biståndsarbetare besvikna. Vi som ville så väl!

Det är egentligen förvånansvärt att man på Sida orkar fortsätta med ett arbete som medför så mycket frustration. Detta gäller särskilt de tjänstemän som har stannat under en mycket lång tid. Ett skäl till att man har härdat ut tror jag är att arbetsuppgifterna har växlat hela tiden, vilket gett nya perspektiv på verksamheten. Cirkulationen har varit stor bland Sidas personal. Under årens lopp har man arbetat i flera olika samarbetsländer och med flera vitt skilda arbetsuppgifter. Ett annat skäl och kanske det viktigaste är engagemanget och intresset. Biståndsarbete betyder utmaningar. Det kan vara synnerligen stimulerande.

Fältarbetare är ute i en verksamhet där personens yrkeskunskap tas i anspråk. Men eftersom verkligheten inte är densamma som hemma, så kan förutsättningarna vara dåliga för att man skall kunna uträtta något. Ett är säkert, det krävs ett stort tålamod av biståndsarbetaren. Biståndsarbete innebär en stor påfrestning och det är därför inte alla som lämpar sig för det, även om det finns ett stort engagemang.

SIDA lade under alla år ner ett stort arbete på rekryteringen av biståndsarbetare för att hitta de mest lämpade. Svårigheten är inte att bedöma yrkesskickligheten utan att avgöra om vederbörande hyser tillräcklig förståelse för känsligheten i uppdraget. Arbetet som biståndsarbetare kräver stor respekt och lyhördhet. Det behövs vidare stor personlig mognad och kunskap, tålamod och flexibilitet. Biståndsarbetare behöver ha en analytisk förmåga och vara en god administratör. Det är ett mycket krävande arbete man ger sig in i. En stabil och trygg personlighet med förmåga att umgås med människor av olika slag är ännu en värdefull tillgång.

När SIDA ombildades till Sida 1995 innebar det en större omorganisation. I det sammanhanget valde SIDA att förtidspensionera så många som möjligt. Syftet var att minska antalet tjänster men även att kunna rekrytera yngre förmågor. I ett svep gjorde SIDA sig av med nästan alla tjänstemän som var över 60 år. Det var flera statliga myndigheter som gjorde så på 90-talet. I Sidas fall var det dock mycket anmärkningsvärt och oklokt. I mottagarländerna respekteras man mer och mer ju äldre man blir. Att vara äldre är således en värdefull tillgång i samarbetet med mottagarlandets

representanter. Den andra och viktigare faktorn är att erfarenhet betyder mycket i biståndsarbetet. Utbildningstiden är lång. SIDA gjorde sig av med en stor kunskapsbank.

Ibland undrar jag om inte det tidiga biståndet var en bättre träning för biståndsadministratörerna än vad man får idag. På 60-talet kom handläggarna nära befolkningen på ett sätt som det inte finns någon motsvarighet till idag inom det statliga biståndet. Kontakten med lokalbefolkningen hittar man idag hos de enskilda organisationerna. Jag rekommenderar därför de ungdomar jag föreläser för att söka sig till dem i stället för till Sida.

Jag väljer att beskriva Svea Örnstedt, som är den kollega som väckt störst respekt och beundran hos mig. Hon hade gåvan. Under sitt yrkesverksamma liv gjorde hon stor nytta, speciellt för u-landskvinnorna.

Svea Örnstedt växte upp på en liten jämtlandsgård. Vägen till skolan var lång och krävande för en liten flicka. Hon fick gå, ro över sjön, cykla till stora landsvägen och fortsätta med buss. Hon levde i skog och mark och lärde sig uppfatta allt omkring sig på ett lyhört sätt. Hon var lång, rak och mycket spänstig ännu vid hög ålder. Hon hade hand om de tre barnen medan mannen var inkallad under andra världskriget. Hon fick hushålla med mycket begränsade medel. Hennes arbetsamhet och uthållighet ställdes på stora prov. Efter tiden som småbarnsmor kom hon att skaffa sig en akademisk utbildning. Det tog lång tid, men hennes strävsamhet och målmedvetenhet fick henne att hålla ut och nå sitt mål.

Svea Örnstedts yrkesbana började inom Sverige-hjälper-organisationen på 50-talet. Hon fick anställning på NIB och sedan på SIDA. I början arbetade hon med stipendiater från u-länderna, sedan med informationsfrågor. Sin stora insats kom hon att göra för kvinnorna i mottagarländerna. Det började med att hon utvärderade projekt som avsåg yrkesutbildning för unga kvinnor, bland annat sekreterarskolan i Kenya. Svea Örnstedt arbetade nu på utredningsbyrån och kunde koncentrera sig på stödet till kvinnorna.

Svea Örnstedt har alltid engagerat sig för kvinnors situation i yrkeslivet. Som ordförande i TCO under många år gjorde hon en stor insats, när hon lyfte fram duktiga kvinnor och såg till att de fick befordran. Motståndet mot kvinnor i karriären hade hon själv erfarenhet av. Hon var väl medveten om problematiken.

Svea Örnstedt var väl lämpad för sin uppgift. Tack vare sina erfarenheter från uppväxten kunde hon identifiera sig med de kvinnor hon mötte på landsbygden i mottagarlandet. Hon var själv skogsägare och förstod sig väl på trädens värde. Hon fick många vänner i länderna hon arbetade i, som hon fortsatte att besöka långt efter pensioneringen. Örnstedt var en av de första kvinnorna som deltog i FAOs ”fact-finding missions”, förstudierna för biståndsprojekt inom jord- och skogsbruk i FN:s regi. Här kunde hon göra en värdefull insats och tillförde SIDA en bredare kunskap om kvinnoproblematiken. Hon analyserade hur projekt påverkade kvinnans

situation. Ett exempel var den förändring till kvinnornas nackdel som uppstod när frys-bilar hämtade fiskarnas fångster. Kvinnornas arbete hade varit att rensa fisken innan den fördes vidare. I och med frys-bilarna upphörde denna inkomstkälla.

För den som vill läsa en utomordentlig sammanfattning av biståndets roll vill jag hänvisa till Stefan de Vylders nyligen utkomna bok "Utvecklingens drivkrafter" (tredje reviderade upplagan utgiven av Forum Syd).

ARBETSLIV MED KVINNliga FÖRTECKEN

Ung handläggare på SIDA

Mitt första jobb efter civilekonomexamen 1962 var på Kommerskollegium, där jag arbetade med utrikeshandelsfrågor.

Under den tiden blev jag utlånad till Utrikesdepartementet för att delta som amanuens i den svenska delegationen som sändes till Genève för att delta i den första världshandelskonferensen, UNCTAD I. Det var första gången utvecklingsländer deltog i handelsdiskussioner inom ramen för FN. Här mötte jag för första gången representanter för tredje världen.

Hemkommen såg jag en platsannons som fängade mitt intresse. Det svenska biståndsorganet SIDA hade just bildats 1965. Man sökte medarbetare. Det var ett arbete som jag trodde skulle komma att passa mig utmärkt. Jag sökte och fick arbete på SIDA som handläggare av biståndsprojekt. Jag fick rätt. Här fick jag möjlighet att resa. Här fick jag ett analytiskt arbete. Jag fick ägna mig åt problemlösning och jag fick användning av min skrivförmåga.

På Kommerskollegium hade jag gått i en sträng skola. Jag hade tränats till att vara en statens tjänare, som förväntades förhålla sig neutral i politiska frågor. Det formella hade varit viktigt. Var man amanuens skulle man veta sin plats och helst inte framhålla sina omogna synpunkter. Att lära sig att skriva en korrekt svenska var nödvändigt. Statens utlåtanden fick inte vara otydliga, de skulle ge klara besked. Styrelsen för internationell utveckling, på engelska Swedish International Development Authority, SIDA, var en nybildad myndighet med stora problem att skapa stadga och struktur för verksamheten. SIDA hade ersatt Nämnden för Internationellt Bistånd, NIB. Det blev en kulturkrock för mig som kom ifrån Sveriges äldsta myndighet. Det skulle visa sig komma att bli ett dramatiskt skede i mitt liv, men jag ångrar inte att jag var där.

Jag började på SIDA 1965. Jag var en ung civilekonom, som fick börja min bana längst ner i hierarkin. Mitt första projekt var Byggnadstekniska Institutet, Ethio-Swedish Institute for Building Technology, ESIBT, i Addis Abeba, Etiopien. Institutet utbildade byggnadsingenjörer och ägnade sig även åt forsknings- och utvecklingsarbete på det byggnadstekniska området. Det var ett gediget och bra projekt. Projektet hade en färgstark chef, Folke Karlefors. Vi kom att utveckla ett smidigt samarbete, men vi hade det inte alltid lätt med mina överordnade på SIDA. Byråkratin kunde vara väldigt hämmande för kreativt handlande. Det är ett av skälen till att jag inte tror att statligt bistånd kan skapa utveckling.

En handläggare på en statlig myndighet har på ett sätt ett stort inflytande över sin verksamhet. Som handläggare föredrar man sina ärenden för en överordnad som fattar beslut i ärendena. Vid behov går han eller hon i sin tur till en överordnad för överläggning. Riktlinjerna i verksamheten står att finna i regeringspropositionen och regleringsbrevet. Allt detta är gott och

väl, men det kan ta en evig tid att få fram beslut. Det kan vara till förfång för verksamheten i fält. Man kan säga att det inte alltid passade mitt och Karlefors temperament att invänta besked. Ibland hade vi dessutom starkt avvikande mening om vad som var bra för projektet.

Det blev tidigt uppenbart för mig att jag behövde Petters Narfströms hjälp om något skulle bli uträttat. Narfström var överingenjör på SIDA med lång erfarenhet av vattenkraftsbyggande i tredje världen. Utan Narfströms stöd under alla mina år på SIDA, tror jag inte att jag hade orkat kämpa mot trögheten i statsförvaltningen och mot vänsterradikalerna. Jag tyckte om mitt arbete. Arbetet ställde stora krav på oss tjänstemän. Det krävdes sakkunskap, strävsamhet, uthållighet, fantasi, människokänedom och mycket mera. En som hade kvalifikationerna var Petter Narfström. Jag kom att värdesätta honom mycket under mina trettio år på SIDA. I min desperation över systemets tröghet gick jag ofta till Narfström och bad om hjälp. Som överdirektör kunde han gå direkt till avdelningschefen och få till stånd en förnuftig lösning på mina problem.

Petter Narfström kom till min undsättning, när jag hade skickats till Etiopien 1966 på ett omöjligt uppdrag. Jag, som var tämligen färsk civilekonom, hade fått i uppgift att åka till ESIBT för att lägga upp ett kostnadsredovisningssystem. Jag hade försökt övertyga mina chefer om det omöjliga i min uppgift, jag hade ju ingen erfarenhet på området. Eftersom de inte lyssnade, så tänkte jag att jag alltid kunde ta tillfället i akt att se Etiopien. De fick skylla sig själva.

När jag hade varit därnere i två veckor och kartlagt verksamheten, så kom jag inte längre. Narfström hade just då vägarna förbi, och min vana trogen sökte jag upp honom och bad om hjälp. Narfström fixade hjälp åt mig, men inte bara det. Efter min resa till Etiopien fick jag ett oförtjänt rykte om att vara mycket kompetent. Narfström hade skickat ner två duktiga konsulter till mig. De utarbetade en kontoplan för ESIBT men var solidariska med mig och lät mig få en hel del av äran. När vi kom hem redovisade vi kontoplanen för byråchefen på administrativa byrån. Han tyckte att kontoplansidén var fiffig och undrade om vi hade hittat på den själva. Jag tror Narfström hade lika roligt som jag åt den historien, även om den är beklämmande i sitt avslöjande av de administrativa bristfälligheterna på SIDA. Så grundlades en arbetsgemenskap och en vänskap mellan Narfström och mig, där han var den givande.

Under småbarnsperioden lyckades jag förbli yrkesverksam. Dock bara på deltid. Jag kallade min arbetsplats för "skyddad verkstad". Att arbeta inom det privata näringslivet hade inte varit möjligt i min situation. Inte heller hade det varit möjligt att ta på mig ansvaret som följer med en chefsfunktion. Hemmaansvaret och de sociala plikterna som följde med min mans ställning lade hinder i vägen. Det var inte helt negativt. Medan de tre barnen fick den omsorg jag ville ge dem, så fick jag på arbetet intressanta specialuppdrag med avsevärt inflytande.

Arbetsmiljön

Att jag hamnade på SIDA var ingen slump. Jag ville ha något att kämpa för. SIDA var en stimulerande arbetsplats. Till en början fanns det utrymme för en mycket öppen diskussion bland oss handläggare. De som hade sökt sig till SIDA hade ett engagemang utöver det vanliga. SIDA-arbetet kan liknas vid ett kall. Vad jag inte anade var att ett stort engagemang skulle krävas av mig på själva arbetsplatsen. Så blev fallet, när vänsterradikalerna började breda ut sig på SIDA.

Vi var till en början lite mer än 100 anställda. Vi lärde känna varandra väl. Många stannade på SIDA under hela sitt yrkesverksamma liv. Under de första åren lades grunden till en livslång vänskap med flera av mina kollegor, vilket har varit ett värdefullt stöd i en värld som inte var helt lätt att anpassa sig till. Med åren skulle jag också få många motståndare på grund av mina värderingar som gick stick i stäv med 68-vänsterns ideologi.

Vi diskuterade alla biståndspolitik, men jag kom att skjuta in mig på SIDA:s organisation, som jag ansåg var bristfällig. Jag hade en formell utbildning i administration och även en skolning i att vara statstjänsteman ifrån Kommerskollegium. Jag upprördes ständigt över bristerna på SIDA. När jag mötte kritik från mina överordnade på avdelningsmötena för en i mitt tycke välgrundad avvikande mening, fanns det några chefer som kom till min undsättning. Petter Narfström fanns i bakgrunden, men han deltog inte i avdelningsmötena.

Befordringsgång

Det var många unga handläggare som rekryterades till SIDA vid starten för verksamheten 1965. Man anställde förhållandevis många kvinnliga handläggare. Staten kunde inte diskriminera kvinnor, så som näringslivet hade möjlighet att göra på den tiden. När min ansökan kom in, lär det ha sagts på SIDA att man inte önskade ta in fler kvinnor. Mina meriter var emellertid sådana att jag slog mina manliga konkurrenter.

Så småningom var det dags att börja befordra handläggarna. Det visade sig då till min och mina kvinnliga kollegors stora förvåning att alla män kom att befordras före någon kvinnlig handläggare. Det sades att det skulle ha varit alltför svårt för männen att bli förbigångna av kvinnor. Det var förmodligen sant. På den tiden hade det varit mycket pinsamt för dem. Men vem tog hänsyn till de duktiga kvinnliga handläggarnas känslor? Svårigheten för kvinnor att avancera i karriären skulle komma att kvarstå under lång tid. De meriterande uppdragen gick i första hand till männen, vilket även det påverkade chanserna till avancemang ytterligare.

Befordringsmöjligheterna på SIDA skulle komma att kompliceras av politiska skäl. 68-vänstern skulle komma att hjälpa fram varandra med allt större framgång ju fler de blev. Och de blev många på SIDA, fler proportionellt sett än på många andra arbetsplatser inom statsförvaltningen.

Den politiska situationen på SIDA kom att leda till att knappast någon icke-socialist fick en byråchefspost under 70- och 80-talen trots odiskutabla meriter i några fall. En vänskapskorruption kom att breda ut sig på ett sätt som gjorde mig mycket upprörd. Det drabbade både män och kvinnor och bidrog till att många kompetenta chefer lämnade SIDA i början av 70-talet.

För min del blev det aldrig aktuellt att lämna SIDA. Jag hade ett stort ansvar för barn och hem och hade därtill betungade representationsplikter. SIDA erbjöd mig en mjuk arbetsplats, en skyddad verkstad, som gjorde det möjligt för mig att fortsätta att vara yrkesverksam. Alternativet för mig hade varit att bli hemmafru under småbarnsåren, men det var jag inte beredd till, hellre då en arbetsplats med stora motsättningar men med intressanta arbetsuppgifter.

Jämställdhet på SIDA

I slutet av sjuttioalet bildade kvinnorna på SIDA ett nätverk. Vi kände ett behov av att diskutera skillnaderna mellan män och kvinnors beteende. Vi hade möten då vi redovisade situationer i vilka vi av någon anledning känt oss obekväma utan att förstå varför. Det blev en nyttig genomgång. Låt mig ta några exempel.

Handläggarna går till ett möte. Männerna har knappt papper och penna med sig, ännu mindre pärmar som rör dagens ämne. Kvinnorna har pärmar under armen. De är väl förberedda och pålästa.

Under mötet diskuteras ett ämne. Männerna lyssnar förstrött på de kvinnliga inläggen. Har någon av kvinnorna sagt något viktigt fångas det snabbt upp av en man, som presenterar det som sitt förslag utan hänvisning till den ursprungliga förslagsställaren. Kvinnan blir brydd. Det går inte att säga:

- Men det var ju jag som tog upp den saken.
- Nej, det var Pelles förslag, det hörde vi ju alla, skulle svaret ha blivit.

Frustrerad och inte minst konfunderad går hon till vår kvinnogrupp med denna erfarenhet. Andra kan vittna om liknande upplevelser. Det känns bra. Det handlar således inte bara om den enskilda kvinnans tillkortakommanden. Analysen ger vi handen att andra kvinnor som deltar i ett sådant här möte skulle kunna bli bättre på att backa upp en kvinnlig talare. Man kan gå in och bara säga att man instämmer i vad den föregående talaren har sagt. Då blir det svårare för männen att stjåla kvinnornas bidrag till diskussionen.

Vi enas i gruppen om att vi måste bli bättre på presentationsteknik. Och vi måste lära oss att ta plats. Det blir lättare för oss när vi inte är ensamma i en manlig grupp. De yngre kvinnorna lär sig snabbt. De har inte generationers indoktrinering i bagaget av att förhålla sig till manlig överlägsenhet. De unga blir lite väl aggressiva, tycker nog vi äldre. De generar männen inför andra med sina påhopp och kommentarer till männens beteende. Männerna

går inte säkra längre, inte de som fortfarande är aningslösa i sin manliga chauvinism.

Ett annat kränkande beteende som iakttagits på mötena är följande.

- Ja, så får jag börja med att presentera deltagarna på mötet, säger ordföranden. Han nämner alla män vid för- och efternamn och kanske t o m titel. När han kommer till den kvinnliga deltagaren, som kan ha byrådirektörs rang, så säger han:
- Och här har vi lilla Maggan.

Effekten på Maggan blir ofta förödande. Hon måste kämpa ner sin vrede, behålla sitt lugn, men det tar kraft och uppmärksamhet ifrån vad som sägs på mötet. Hennes prestation blir inte lika bra som den kunde ha varit. Hon kan komma att känna uppgivenhet. Hon konkurrerar inte på lika villkor.

På nätverksmötena tas en ytterst känslig fråga upp.

- Vad gör du när du är ute och reser med din manlige chef och han lägger an på dig? frågar vår drivande ordförande. Det blir tyst. Inga kommentarer.
- Men kom igen, säger hon, det måste nästan alla ha varit utsatta för.

Ingen vill svara på frågan.

- Vad gör ni? upprepar hon. Är det inte så att om ni säger ja, så blir det problem när ni kommer hem. Säger ni nej, får ni omedelbart problem. Då har ni sårat chefens självkänsla. Finns det någon lösning på problemet? Större medvetenhet är en hjälp. Kanske kan vi en dag konfrontera honom, med det faktum att han agerar utifrån en maktposition och att risken är att han skadar dig. Det är ingen harmlös lek, förklara det för honom.

Det kommer så småningom en lag om sextrakasserier på arbetsplats. Vi vet alla att den inte alltid skyddar. Kvinnan är i en utsatt position. Hennes medvetande om sina rättigheter och den allmänna inställningen till problemen har inneburit en betydande skillnad mot vad som gällde på 70-talet.

Det fanns en annan faktor som gjorde det svårt för kvinnor att ta sig upp i en hierarki. Manliga chefer sökte medarbetare som de kunde lita på. Det fanns ett underförstått budskap som löd: ”Stöder du mig i alla lägen, så stöder jag dig.” Sådana stödrelationer byggdes upp från toppen och neråt i hierarkin. Få kvinnor var intresserade av att ställa upp. De blev sannolikt inte heller tillfrågade. Jag känner naturligtvis flera män som inte ställde upp på sådana här överenskommelser, men så blev de inte heller påläggskalvar.

De kvinnor som män valde som chefer var till en början mestadels av en särskild sort. De var kvinnor som anpassade sig till männens villkor. De kom ofta att svika sina kvinnliga medarbetare på ett sätt som vi kvinnor först inte förstod. Dessa nya kvinnliga chefer var främmande varelser, som svävade omkring med ett leende. De var inställsamma mot män, vilket fick

oss andra att baxna. De var uppenbarligen utvalda för att de aldrig skulle ställa till med något bråk, aldrig ha avvikande mening från männens. De var sällan de bästa, de mest förtjänstfulla. Nej, det hade varit en för stor utmaning för männen. Riktigt skarpa kvinnor skulle ju kunna utvecklas till svåra konkurrenter. Man visste vad man gjorde när man valde, och man njöt av andra kvinnors upprördhet.

– Tänk att kvinnor inte kan samarbeta, hette det.

Männens leenden, när de sa så, var försmädliga.

Det var inte sant. Flertalet kvinnor arbetade alldeles utmärkt med varandra och med kvinnliga chefer. Vi kunde bara inte fördra de kvinnliga chefer som på ett påtagligt sätt favoriserade män och som ägnade sig åt att psyka sina kvinnliga underlydande, så att de inte skulle komma att bli ett hot.

Jag kom att hamna i en sådan situation. Jag blev svårt mobbad av en kvinnlig chef. Hon försökte göra mig osäker på mig själv genom att hävda att jag inte kunde skriva väl och inte behärskade området som jag arbetade med. Jag minns att jag blev ytterst förvånad först. Så hade ingen bedömt mig tidigare, tvärtom. Sedan blev jag osäker och nervös. Kanske hade hon rätt ändå, tänkte jag. Jag var småbarnsförälder med en stor arbetsbörda. Kanske hade jag förlorat min skärpa.

En äldre kvinnlig kollega, Svea Örnstedt, kom till min undsättning, så att jag fick kraft att resa mig. Hon sa till mig att analysera hur samarbetet såg ut. Det gjorde mönstret väldigt tydligt. Min chef gav mig mycket begränsad information och begärde sedan promemorior på kort varsel. Uppgifterna var omöjliga. Jag konfronterade henne med detta, men hon bara log och frågade om det kändes bättre att ha fått prata ut.

– Det här handlar inte om mig utan om ditt sätt att leda arbetet, svarade jag förbluffad.

Jag gick till en överordnad chef och bad om förflyttning, men den beviljades mig inte. Man ansåg att min administrativa förmåga behövdes på enheten. Jag gick till personalchefen, som var man, och bad om stöd. Han rådde mig att ligga lågt. Han tänkte inte hjälpa mig. Han var helt enkelt rädd för den kvinnliga chefen, erkände han. Jag tog ändå strid men fann snart att jag inte ville arbeta i en konfliktladdad atmosfär. Jag begärde och fick andra arbetsuppgifter av verksledningen. Men jag fick en stämpel på mig att vara en bråkstake.

Jag har en laddning i mig som påverkat mitt förhållningssätt till SIDA. Jag har svårt för auktoriteter, men ännu mer för översitteri. Min moral är starkt utvecklad och jag tvekar aldrig att stå upp för det som jag anser vara rätt, och jag slår ner på missförhållanden. Ser jag att en kollega far illa, så försöker jag skydda henne eller honom. Här har jag haft god hjälp av min blick för människor. Jag ser lätt deras svagheter, som kan vara förklaringen till deras beteende. En förklaring kan vara till stor hjälp för den människa som blir trakasserad. Ett negativt beteende säger mer om den människa som spelar översittare än om den som blir utsatt för trakasserier.

Efter det att jag hade lämnat enheten tog jag kontakt med de fyra eller fem kvinnor som tidigare hade arbetat där. Jag beskrev det jag hade varit med om. De uttryckte alla sin förvåning. Dels kände de igen sig, dels fattade de inte hur jag hade kunnat drabbas eftersom jag hade rykte om mig att vara duktig.

– Men du då? frågade jag. Du anses väl också vara duktig?

På det svarade de undvikande. Deras självkänsla hade fått sig en allvarlig knäck. Deras tacksamhet mot mig var stor, när de förstod vad de hade varit utsatta för. När nya kvinnor började arbeta på enheten, hade vi som hade erfarenhet av samarbetet med chefen en strategi. Den gick ut på att bara säga att vi stod till förfogande, ifall det skulle bli något strul med samarbetet med chefen. Det dröjde sällan länge innan de kom och bad om hjälp och innan de slutade. Det skulle dröja tio år innan verksledningen gjorde något åt saken. Då först kom kollegor till mig och bad om ursäkt för att man hade bedömt mig på ett felaktigt sätt.

En sak som kom att stärka mitt självförtroende var de skrivkurser vi fick gå på 70-talet. De ägde rum på Utrikesdepartementet, där flertalet handläggare var män. Kvinnan som ledde kursen var tuff och radikal. Hon läste igenom vad vi skrivit. Hon strök det mesta i männens texter.

- Vem skriver du för? frågade hon. Dina kollegor? Är det inte meningen att också allmänheten skall förstå vad du skriver? Varför alla snirklade meningar, alla krångliga ord?
- Man vill ju verka begåvad, kom det förbluffande svaret. Jag kan väl inte skriva så där enkelt, som du föreslår. Det går bara inte.
- Nehej, svarade hon. Titta här vad som blev kvar av det du har skrivit. Några nyckelmeningar, resten av texten säger absolut ingenting. Det är bara broderier. De utgår. Det kommer att underlätta för läsaren och budskapet blir tydligare.

Hon lyfte fram de kvinnliga deltagarnas texter. Där fanns nästan inga strykningar. Texterna innehöll budskapet på ett kort och koncist sätt.

Jag fick mitt första barn och ville inte längre arbeta med projektverksamhet, som medförde resor till samarbetsländerna. En tjänst på den nybildade budgetenheten på Ekonomibyrån erbjöds mig. Vi började bygga upp ett budgeteringssystem för SIDA. Jag minns inte mycket av arbetet i sig, bara att jag ofta upprördes över det amatörmässiga greppet. Det skulle komma att dröja flera år innan SIDA hade ett tillfredsställande grepp om redovisningen. Från och med nu hade jag deltid men fann det lätt att sköta mitt arbete tack vare min administrativa kompetens och min snabbhet. Stor hjälp hade jag på SIDA, liksom på Kommerskollegium, av sekreterare och assistenter. Vi jobbade bra ihop och jag kände alltid deras stöd.

Det faktum att jag hade deltid och inte kunde resa i arbetet, när barnen var små, gjorde att jag sökte mig till specialistfunktioner. Budgetenheten ombildades till planeringsenhet. Av politiska skäl förflyttades jag från denna till Länderbyrån, där jag var budgetsekreterare för en tid. Det var en

för begränsad uppgift, och jag sökte mig vidare till mer operativt arbete. Barnen började nu bli större. Jag kom till enheten för kvinnofrågor, som var betydligt mer stimulerande. Frågorna var nya och de öppnade upp för helt nya verksamhetsområden. Tyvärr blev arbetssituationen besvärlig på grund av dåligt chefskap. Jag övergick till ekonomibyrån.

Jag fick ett uppdrag för verksledningen som avsåg en organisationsutredning. Efter två månaders hårt arbete levererade jag en utredning med den kanske något provocerande titeln ”Grundläggande brister i SIDA:s administrativa system”. Jag trampade på ömma tår och insåg att mitt samarbete med cheferna på ekonomibyrån skulle bli omöjligt. De accepterade inte mina slutsatser och tillät mig inte att lämna utredningen till verksledningen. Eftersom jag inte kunde sätta mig över beslutsordningen, lämnade jag SIDA för att under ett år arbeta för Röda Korset. På detta sätt kunde jag leverera min utredning till verksledningen, som hade varit min uppdragsgivare. Min utredning kom att spridas på SIDA, vilket gjorde mig glad. Den fick ett positivt mottagande på andra byråer. Detta var 1979.

Energihandläggare

Återkommen till SIDA 1981 sökte jag upp Petter Narfström och bad honom om ett uppdrag. SIDA var nu genomsyrat av vänsterpolitik. Det fanns ingen annan chef som jag ville arbeta för. Han var då byråchef på industribyrån. Jag var inte tekniker. Mitt argument för att arbeta på hans enhet var att jag inte orkade arbeta under vänsterradikala chefer. Jag hade fått nog. Narfström förstod mig mer än väl. Innan han gav mig något svar, frågade han mig:

- Varför är det alltid bråk omkring dig?
- Törs du inte anställa mig, var mitt lite näbbiga svar.
- Jo du, det törs jag allt, skrattade Petter.

Han visste att jag alltid tog strid med vänstern när jag fick ett tillfälle, liberal som jag var. Men det var inte bara de som kom i skottgluggen. Jag hade också svårt för trögheten i statsförvaltningen, som ofta berodde på inkompetens eller dryghet hos chefer. Jag tvekade aldrig att säga min mening högt, också i situationer när medarbetare for illa. Detta var ett av skälen till att jag hade varit borta från SIDA ett år för att få lite andrum.

Hos Narfström skulle jag vara skyddad från både vänsterradikaler och enfald, det visste jag. Hos honom kunde jag prestera fullt ut, utan att behöva bli förbannad var och varannan dag. Jag fick ett fantastiskt jobb, att hantera medel anslagna för småskalig energi, sammanlagt 90 miljoner över en period av sju år. Hans stöd och hans förtroende betydde mycket för mig. Vid något tillfälle hade jag gjort en rejäl blunder, jag minns inte vad. Narfström visade då vilken strong chef han var. Han sade till mig att inte oroa mig. Han var den ytterst ansvarige på byrån. Han skulle ta ärendet till direktionen och ta smällen. Det har jag aldrig glömt och han blev mitt föredöme när det gäller chefskap.

Tänker på Petter Narfström med stor tacksamhet och glädje. Det var ett privilegium att arbeta för honom.

Uppdraget fick mig att växa. Det gav mig tillfälle att använda hela min kapacitet, och jag fick glädjen av att genomföra flera framgångsrika projekt, projekt med stor spridningseffekt och varaktighet. Och jag fick glädjen att arbeta under Petter Narfström, som var en utomordentligt bra chef. Han litade på sina medarbetare och gav oss relativt fria tyglar. Gjorde man bort sig, tog han på sig ansvaret uppåt i hierarkin och hjälpte oss tillrätta.

Arbetet förde mig till främst Afrika. Där mötte jag värme och respekt, som kom att innebära ett ovärderligt stöd för mig. Där passade min personlighet in. Jag sökte inte mitt. Jag sökte den bästa lösningen på problemen för dem som jag samarbetade med. Och nu talar jag om dem som arbetade ute på fältet, inte myndighetspersonerna i mottagarlandet. Makthavarna spelade sina spel precis som många gjorde på min myndighet. Jag kunde inleda ett samarbete på följande sätt:

- Både du och jag har chefer och politiker över oss. De betar sig tämligen lika i båda våra kulturer. Låt oss bortse från dem ett tag och diskutera vad du skulle vilja att vi gjorde. Får jag klart för mig det, skall jag nog hitta ett sätt att skaffa fram medel.

I mitt arbete fick jag mer ifrån kollegorna i mottagarländerna än vad jag tycker att jag har kunnat ge dem. De förmedlade en mänsklig kultur, som jag har tagit till mig och försökt att förvalta. Det är min förhoppning att de har haft glädje av den respekt som jag har visat dem. Respekt och förtroende var fundamentet som jag byggde mitt arbete på. Och jag är inte så naiv att jag tror att jag inte blev lurad någon gång, men det hände sällan. Jag försökte förstå dem och deras behov. Utan förståelse kunde SIDA-verksamheten bli direkt skadlig, och det ville jag inte medverka till. Tillsammans fick vi resultat av vårt arbete. Så bär jag mina afrikanska erfarenheter i mitt hjärta som ädelstenar, som fortsätter att gnistra och skänka glädje och kraft.

Jag hade ett stort inflytande över verksamheten. Det är bara i statsförvaltningen sådant är möjligt. Jag var förslagsställare och underställde mina chefer mina förslag. Jag skötte verksamheten ensam med viss hjälp av unga män som gjorde sin vapenfria militärtjänst på SIDA. De hade stort engagemang i energifrågorna och var mycket användbara. De stannade ca tio månader. Till min hjälp hade jag en mängd konsulter och Beijerinstitutets forskare. Det var oftast jag som tog initiativ till projekt eller tog ställning till förslag. Näringslivets representanter trodde att de kunde överklaga mina beslut hos mina chefer, om jag inte visade intresse för deras produkter. De skickades självklart tillbaka till mig. Det var jag som var handläggare av alla förslag. Jag hade mer makt än vad som är vanligt på motsvarande nivå inom näringslivet. Eftersom anslaget var mycket stort, kan man ifrågasätta ett sådant förfarande. Jag anlidade ett stort antal konsulter för utredningsuppdrag. De, liksom forskarna på Beijerinstitutet, drevs av ett starkt engagemang som garanterade bästa tänkbara resultat.

Alternativa energikällor var ett utforskat fält och drog till sig de bästa krafterna. Det var ett fantastiskt inspirerande arbete, där alla gjorde sitt bästa. Det ömsesidiga utbytet av erfarenheter garanterade kvalitén. Jag har i ett särskilt kapitel beskrivit mitt arbete. Syftet har varit att belysa hur biståndsarbete kan gå till.

Särskilt unga människor har visat intresse för erfarenhetsredovisningar.

Arbete med EG-frågor på Statens institut för personalfrågor

Anslaget för småskalig energi upphörde efter sju år. Jag antar att verksamheten integrerades med miljöarbetet på SIDA. Själv förlorade jag mina arbetsuppgifter. Jag valde att lämna SIDA 1987 för att pröva en annan arbetsplats. Cirkeln kom att sluta sig. I min ungdom på Kommerskollegium, KK, hade jag deltagit i utredningsarbetet i samband med Sveriges deltagande i den europeiska gemenskapen, EG. Jag läste till och med korrekturet på EG-fördraget, som då översattes till svenska.

Nu började jag på Statens Institut för Personalutveckling, SIPU. Jag arrangerade seminarier för cheferna i statsförvaltningen om EG. En del av mina gamla kontakter fanns kvar från min tid som amanuens på KK. Jag kunde dra på dem och på min erfarenhet av hur de olika departementen reagerar på varandra. Det var bara att börja i rätt ände när jag valde föredragshållare, så skickade de alla sina bästa krafter. Det gjorde även Industriförbundet. Det fungerade mycket bra.

Åter på SIDA. Föredragshållare

När jag senare återvände till SIDA 1989 var jag sjukskriven. Jag hade bränt ut mig. Det hade varit svårt att lämna SIDA där all min yrkesskicklighet kommit till sin rätt. Att jobba så hårt med ett brinnande intresse under lång tid, så som jag hade gjort under tiden med småskalig energi, tär på krafterna. Därtill kom alla de krav som ställdes på mig i mitt privata liv.

Jag kom att engageras av informationsbyrån som föredragshållare. Det var en stimulerande uppgift. Det är min övertygelse att information om förhållandena i mottagarländerna är en av Sidas viktigaste uppgifter. Bristen på debatt om biståndsfrågor är huvudsakligen beroende på okunskap.

Ett föredrag som var av lite annat slag var när jag blev ombedd att hålla föredrag om SIDAS organisation för en delegation från Namibia. Namibia hade just blivit självständigt. När det skedde var det dags för landet att ge sig ut i biståndssvängen. Jag öppnade med att fråga dem om de ville att jag skulle tala om SIDAS organisation, som var tanken, eller om jag skulle tala om hur man hanterar en biståndsorganisation som SIDA. De sken upp. De föredrog det senare förslaget.

Jag gjorde dem inte besvikna, tvärtom. Efter min föreläsning frågade de om de fick sjunga för mig som tack. Jag kände värmen strömma mot mig och jag svarade att det fick de visst göra. De sjöng helt enastående vackert i flera stämmor med kvinnorna kvillrande på höga toner. Jag kände glädje över att ha kunnat ge dessa människor något värdefullt, en insikt som skulle hjälpa dem att orientera sig i den förvirrande biståndsvärlden.

Vad hade jag haft att säga dem? Jag började med att tala om vikten av att först göra klart för sig vad man själv ville ha i form av bistånd. Det låg en fara i biståndet, faran att genomföra projekt som inte var bra för landet, projekt som fick oönskade effekter, såsom risken var med stora vattenkraftsanläggningar.

När de bestämt sig för vad de ville, skulle de vända sig till den biståndsgivare som skulle vara den bästa samarbetspartnern i sammanhanget. Vilde de ha vattenkraft skulle de vända sig till Norge. Vindkraft kunde danskarna. Sågverk var en finsk specialitet. Jag förklarade för dem att de flesta biståndsgivare var nära knutna till sitt lands näringsliv. Detta gällde främst Tyskland och Frankrike. Så var inte fallet med Sverige och Nederländerna. De två sistnämnda länderna hade vad jag kallade fria pengar. Dessa kunde användas för analyser, för mjuka områden som demokratisering, jämställdhet, sjukvård och utbildning. Detta var viktigt att ha klart för sig.

Jag varnade dem för att förhandla med många olika biståndsgivare. Varje biståndsorgan kräver mycket tid av landets finansmyndighet. Jag förklarade begreppet biståndsberoende och framhöll vikten av de egna ansträngningarna. Jag uppmanade dem att noga studera de olika biståndsgivarnas riktlinjer för biståndet. Det kunde variera avsevärt. I SIDA:s fall var det tillrådligt att skriva in något om demokrati, fattigdomsbekämpning och jämställdhet i biståndsframställningarna. Det kunde man göra även om det gällde satsningar på större infrastrukturprojekt. Det var aspekter som SIDA lade stor vikt vid. Man skall inte vara falsk. Man kan vara diplomatisk, sade jag. Det var uppenbart att delegationen förstod vad jag sade och att man uppskattade mina råd.

Det faktum att SIDA aldrig tvingades binda delar av sitt bistånd till inköp av svenska industrivaror gav SIDA en unik position. Detta parat med att Sverige inte hade ett kolonialt förflutet gjorde Sverige till ett uppskattat samarbetsland. Svenskar drivs av solidaritet och engagemang. Det är faktorer som uppskattas av våra mottagarländer, även om de ofta har svårt att förstå att Sverige agerar som biståndsgivare utan något egenintresse.

Svenskt bistånd var speciellt väl skickat att utveckla biståndet på områden som hälsovård och utbildning. SIDA har varit banbrytande med sin hälsovårdspolicy, som fokuserat på kvinnors hälsa. U-landskvinnornas ohälsa har analyserats, och SIDA har kommit fram till kreativa grepp för att skydda dem bättre. På Sida talar man idag om reproduktiv hälsa, en förebyggande hälsovård.

1993 fick jag i uppdrag av Nordiska Afrikainstitutet att skriva om fattigdomsproblematiken. Jag gjorde en genomgång av många olika problemområden. Jag skrev en omfattande litteraturlista. Medvetet uteslöt jag all vänsterradikal litteratur. Erfarenheterna från den utredningen har jag redovisat i ett annat kapitel. Det kom att bli min sista uppgift på SIDA.

Pensionering

I samband med en omorganisation av SIDA 1995 erbjöds jag förtidspension i likhet med ett tjugotal av mina kollegor. Jag hade inget annat val än att acceptera.

Miljöarbete

Det dröjde inte mer än en vecka efter det att jag hade lämnat Sida, innan jag hade ny sysselsättning. Jag stötte på organisationen Global Action Plan, GAP, och engagerades omgående i dess arbete. En internationell konferens med deltagare från systerorganisationer i övriga världen skulle hållas i Stockholm, och jag fick på så sätt en snabblektion om deras verksamhet. Organisationen arbetade med att sprida upplysning om vad den enskilde kunde göra för att skydda miljön. Arbetet skedde i studiecirklar.

Man kan åstadkomma mycket i hushållet bara genom att spara på el, vatten, sopor, bensin, inköp av produkter med olämpliga förpackningar. Medlemmarna redovisade vilka besparingar de lyckades göra. Siffrorna summerades för varje studiecirkel och sammanställdes sedan nationellt. Det var mycket pedagogiskt. Resultaten var häpnadsväckande. Jag arbetade med dessa frågor ett år och lärde mig en hel del om miljöarbete.

Röda Korset

Bistånd är nu det som jag är mest intresserad av. Där har jag mitt yrkeskunnande. Det var därför inte svårt att tacka ja till ett erbjudande att få sitta i styrelsen för Stockholmdistriktet inom Svenska Röda Korset. Jag fick en friplats såsom sakkunnig på biståndsfrågor. Jag hade mött en av Röda Korsets mest färgstarka chefer, Lori Lindahl. Hon gav mig uppdraget på stående fot efter att vi mötts på ett Zonta-möte. Hon hade blivit invald i Zonta, en kvinnoorganisation med välgörenhet som huvudmålsättning. Lori Lindahl hade snabbt insett att hon inte skulle ha tid att engagera sig. Hon skrev till Zonta och gav återbud men sade samtidigt att hennes kontakt med Zonta hade varit mycket givande. Hon hade träffat mig och fått mig intresserad av uppdrag inom Röda Korset.

Jag erbjöd mig samtidigt att arbeta som frivillig ute i fält. Det resulterade omedelbart i ett uppdrag. I St Petersburg skulle distriktet just påbörja en utbildning i ledarskap och organisationsfrågor, som skulle ske i form av en veckas utbildning varje halvår. Projektet skulle pågå i två år. Nu behövde

man en rapportör. Kunde jag tänka mig att åka med utbildningsgruppen redan om tre veckor? Avresan skedde på påskafton. Jag svarade självklart ja och behövde aldrig ångra det. Det var en utomordentlig biståndsinsats som kom att få stor uppskattning av deltagarna.

Ledarskapsutbildning i St Petersburg

Under åren 1995 – 1997 deltog jag som rapportör i ett utbildningsprojekt i ledarskap och organisation, Lopen-projektet. Utbildningen var ett bidrag från Svenska Röda Korsets Stockholmsdistrikt till rödakorsverksamhet i St Petersburg. Utbildningspaketet var framtaget av Röda Korsets Idé- och utbildningscenter på Gripscholms Folkhögskola. Målgruppen var i första hand de ca 16 distriktsordförandena inom St Petersburgs Röda Kors. Staden har en befolkning på fem miljoner. Behovet av hjälpverksamhet är stort.

Bakgrunden till Röda Korsets engagemang i Ryssland var att Röda Korset i forna Sovjetunionen var toppstyrt från de statliga myndigheterna. Medborgarna hade ringa förtroende för Röda Korset. Organisationen hade mest arbetat med att värva medlemmar. På många arbetsplatser hade man krävt tvångsanslutning. I sin strategiska plan hade Federationen inom det Internationella Röda Korset pekat på behovet av föreningsutveckling. Man framhöll demokrati, frivillighet och allmänhetens uppfattning om organisationen som viktiga arbetsfält. Lopen-projektet hade börjat användas på flera håll inom Ryssland och andra f d stater inom Sovjetunionen. Detta hade Stockholmsdistriktet tagit fasta på. Att ge utbildning i stället för bidrag var ett sätt att kringgå ett eventuellt problem med korruption inom organisationen.

Utbildningen blev en av dessa framgångsrika insatser som har glatt mig. Utbildningen inleddes med en SWOT-analys. SWOT står för styrka (strength) och svagheter (weaknesses), möjligheter (opportunities) och hot (threats). En genomlysning av verksamheten i St Petersburg visade att man hade följande problem:

- brist på resurser
- brist på frivilliga
- dålig image
- brist på självständighet i förhållande till landets centrala Röda Kors
- brist på verksamheter.

Stämningen var uppgiven. Man såg inget ljus i tunneln. Lopen skulle komma att ge deltagarna verktyg som gjorde det möjligt för dem att på sikt komma till rätta med dessa problem. Det hade ingen av deltagarna trott vara möjligt. Pessimismen vändes förvånansvärt snabbt till optimism. Hos distriktsordförandena, som alla var äldre kvinnor, fanns en urkraft och en vilja till förändring, som fick ett dramatiskt utlopp. När deltagarna en av de första dagarna förstod hur bristen på information från rödakorsledningen och hur bristen på samarbete dem emellan hade försvårat deras arbete, så

utbröt ett våldsamt gräl. Våra tolkar hann knappt med att förklara för oss vad grälet handlade om.

På kvällen hade vi en gemensam middag. Deltagarna var på strålande humör.

- Nu skrämde vi er allt, sa de. Men var inte oroliga. Nu har vi fått ur oss vår vrede, så nu skall vi sätta igång att arbeta.

Mellan utbildningstillfällena började distriktsordförandena att träffas. Man planerade och genomförde gemensamma projekt. Man krävde och fick information ifrån ledningen på ett sätt som man aldrig gjort tidigare. Kreativiteten började flöda. Det var en fröjd att följa dessa kvinnors snabba utveckling.

Det var för mig en oväntad effekt att det kom att handla så mycket om ett mer demokratiskt arbetssätt. När deltagarna tränades att göra egna framträdanden, så förstod jag hur revolutionerande det var för dem. Deras röster hade inte fått höras under kommunisttiden. Då gjorde man som man blev tillsagd. Att ha avvikande mening var förenat med stor risk.

Vi kunde inte tala direkt med varandra. Tolkarna fick hjälpa till under måltiderna. Men med blickar av samförstånd och kroppsspråk kunde vi skapa oss en bild av varandra, och ett stort förtroende växte fram. Min uppgift var att skriva en rapport efter varje veckoutbildning, som deltagarna fick ta del av. Först hade ryssarna trott att jag bevakade det hela, att jag hade en kontrollfunktion. Sådant hade de varit vana vid. De förstod snart att de inte var påpassade utan kunde släppa loss och framföra sina synpunkter. Ledningen för St Petersburgs Röda Kors deltog sällan, vilket underlättade kommunikationen.

Vid utvärderingen av utbildningen var deltagarna mycket positiva och mycket, mycket tacksamma. En distriktsordförande berättade att förändringen i hennes distrikt var sensationell. Inkomsterna hade femdubblats tack vare olika donationer. Detta hade startat först när man ändrat inriktning på sin verksamhet tack vare den analys som Lopen-utbildningen hade uppmuntrat till. Tidigare hade man gjort insatser inom bland annat hälsomyndigheternas program. Då hade Röda Korsets insats inte blivit synlig. Efter utbildningen hade man egna aktiviteter, som sprungit fram ur utsatthetsstudier. I och med att distriktsordförandena hade fått en klarare bild av vad Röda Korset står för, så hade det blivit lättare att dra till sig frivilliga. Ett ökat antal frivilliga hade inneburit en större kontaktyta. Större kontaktyta gav större spridning av informationen om Röda Korsets verksamhet.

Med relativt små medel lyckades Stockholmsdistriktet uppnå en stor spridningseffekt. Engagemanget hos utbildningsteamet hade varit avgörande. De gav allt och jag hyser stor respekt för deras insats. Jag arbetade som frivillig, d v s utan betalning. Mötet med de ryska rödakorskvinnorna gav mig något ovärderligt, tron på den egna kraften, tron på det goda hos människan. Detsamma hade jag mött hos kvinnor i Afrika,

denna oerhörda vilja att skapa förändring till det bättre. Kvinnorna arbetar för att deras barn och barnbarn skall få ett drägligare liv. Det är den här upplevelsen som jag vill förmedla för att få den svenska allmänheten att engagera sig mer på ett personligt sätt.

Som styrelseledamot fick jag företräda styrelsen vid förhandlingar om stöd till en lokal rödakorsförening i Kampala i Uganda. Jag besökte dem vid flera tillfällen. Första gången fick jag ersätta ordföranden som hade blivit sjuk. Jag fick 24 timmar på mig innan planet gick. Det var inga problem, bortsett från att vaccinet mot gula febern knappast hann göra någon verkan. Man måste ha intyg att man tagit sprutan för att få komma in i landet. Att vaccinet knappast fick tid att verka innan jag var hemma igen hade mindre betydelse.

Det som var knepigare var att jag lovat att hålla föredrag i en lokalförening i närheten av Norrtälje kvällen före avresan. Jag ville inte svika dem utan för dit. Det blev en märklig upplevelse att två dagar senare tala inför en kvinnogrupp på landsbygden i Uganda och kunna hälsa från svenska kvinnor som med sina basarer och sin insamlingsverksamhet stöttade sina systrar i Uganda ekonomiskt.

En rödakorsförening i Uganda

Jag reste tillsammans med tjänstemän på Stockholmsdistriktets kontor. Syftet med vår resa var att undersöka förutsättningarna för ett framtida samarbete med Kampala North Branch, som är ett huvudstadsdistrikt precis som Stockholmsdistriktet. Det omfattar både stad och landsbygd. Samarbetet skulle ske inom ramen för Röda Korsets internationella distriktssamarbete, som det då kallades.

De riktlinjer som hade utarbetats av Röda Korsets centralstyrelse gav information om vad ett sådant här samarbete skulle innehålla. De tre hörnstenarna var

- internationell kunskap och förståelse
- föreningsutveckling
- verksamhetsprogram.

På Entebbes flygplats möter ordföranden, dr Emmanuel Moro, och distriktssekreteraren, Wilson Muwonge, för Kampala North Branch. De säger senare att de blivit glatt överraskade av att vi nordbor verkade vara varma och lättillgängliga personer. Vår reaktion på dem var densamma. Från första stund finns känslan av ömsesidigt förtroende. Grunden fanns där redan för ett gott samarbete.

Dr Moro var vid vårt besök chef för ett av de stora sjukhusen i Kampala. Den ugandiska rödakorsföreningen samarbetar mycket nära med sjukhuset. Medicinstuderande arbetar som frivilliga på sjukhuset med patientstöd. Frivilliga ställer även upp vid koleraepidemier, som är vanliga i staden

under regntiden. Då arbetar man i närheten av sjukhuset, i ett särskilt tältläger som tillfälligt upprättas för de insjuknade.

För att bilda oss en uppfattning om de olika verksamhetsområdena gjorde vi studiebesök. I de fattigaste bostadsområdena arbetar Röda Korset för att förbättra saniteten. Med de kringboendes hjälp bygger man latriner. Man gjuter cementgolv kring brunnar och vattenrör för att förbättra vattenkvaliteten. Jag fann det vara psykiskt påfrestande att se och uppleva fattigdom på så nära håll som vi gjorde i slummen i Kampala. Jag har ju varit skrivbordsbyråkrat och aldrig tjänstgjort någon längre tid i ett mottagarland.

Det har blivit värre med åren för mig att se den yttersta nöden, särskilt när det gäller kvinnor och barn. De som är mest utsatta, mest skyddslösa. Det är så lite som har utträttats, trots alla biståndsansträngningar. Motvikten är den kraft som alltid tycks finnas att vilja hjälpa sina medmänniskor. De rödakorsare jag mötte var beundransvärda.

Vi mötte lägerungdomar och kvinnogrupper ute på landsbygden som får stöd av Röda Korset. De gjorde ett starkt intryck på oss. Man mötte oss med drama, dans och sång. Så mycket glädje och kraft de utstrålar! Så stark vilja de har att förbättra sina livsvillkor!

När jag stod inför en kvinnogrupp, berättade jag för dem att jag kvällen innan jag for från Sverige hade deltagit i ett upptaktsmöte inom rödakorskretsen i Rö, norr om Stockholm. Där hade jag berättat om min förestående resa. Jag förde med mig hälsningar från den svenska rödakorskretsen till de ugandiska kvinnorna. Jag förklarade att man i Rö arbetar liksom i alla andra rödakorskretsar i Sverige med de egna lokala behoven. Men där finns också en önskan att nå ut internationellt. Twinningprojektet passar kretsarna. Det har lanserats av Federationen, som är ett av de två huvudorganen för det internationella Röda Korset. Det andra är Kommittén, som enbart sysslar med katastrofhjälp. Kretsarna ser hur deras bidrag till det internationella samarbetet kommer till användning i olika lokala miniprojekt i andra länder. De kommer därtill lära sig något om det distrikt i Syd eller Öst dit pengarna sänds.

Man bad mig återvända hem med hälsningar till Rö och till alla andra kretsar. Med stor tacksamhet skulle man ta emot stöd till bland annat förbättrade brunnar, fiskdammar m m. Mycket kunde man åstadkomma själv med egen arbetskraft. Att få fram nödvändiga kontanter vid behov var däremot ett stort problem. För att kunna starta verksamheter behövdes oftast hjälp utifrån.

Det är under besöket hos denna kvinnogrupp som jag mötte Aida, som var ordförande i gruppen. Hon var barnmorska. Vi var i stort sett jämnåriga. Hon talar engelska, vilket de andra kvinnorna inte gör. Vi samspråkar. Hon utstrålar en imponerande kraft. Att hon orkar bära ansvar för alla dessa kvinnor och barn som omger henne. Många barn är föräldralösa.

Föräldragenerationen har dött i aids. Kvar finns de äldre kvinnorna, som nu fått axla en stor försörjningsbörda.

Med stolthet visar Aida mig brunnen i byn, som är byggd så att vattnet inte omedelbart förorenas. Små barn på högst fyra år står på rad med plastdunkar i händerna och väntar på sin tur att få fylla på vatten. De får kämpa hårt när de sedan bär iväg med dunkarna. Också de ser glada och stolta ut.

Aida visar mig kaninburarna. Att hålla kaniner ger inkomster, att ha höns likaså. På marknaden i närheten kan man sälja sina produkter. Hon berättar vidare att hon har genomdrivit kurser i barns rättigheter, detta i sann rödakorsanda. Kvinnornas olika hantverksprodukter förevisas. Det är vackra korgar och mattor som vävts av växtmaterial.

Vid en avskedsceremoni i Kampala talades det om styrkan i Röda Korsets organisation. Röda Korset finns överallt i världen. Det fina med det internationella samarbetet mellan distrikt i Nord, Öst och Syd är att det fördjupar den kulturella förståelsen, samtidigt som det innebär ett stöd för distrikt i Syd och Öst i deras utvecklingsarbete. Det är imponerande, tycker jag, att svenska kretsar utöver sitt lokala arbete förmår sträcka ut en hand till fjärran land.

Den internationella förståelsen är viktig. Utan tvekan inspireras rödakorskretsarna att öka sina ansträngningar både hemma och i förhållande till sina samarbetspartners i Uganda. I Uganda behöver man stöd, men i Sverige behöver man en nära kontakt för att öka sin förståelse av hur fattigdomen i Afrika ser ut.

När jag skildes ifrån Aida, då sa jag:

- Jag kommer aldrig att glömma dig och det ni har åstadkommit här.
- Jag kommer aldrig att glömma dig heller, svarade hon. Tack för att ni kom. Tack för att ni visar intresse för det vi gör. Vi behöver stöd och uppmuntran. Vi är starka men vi behöver bli ännu starkare för att klara alla problem.

Hennes ord kom att understrykas ytterligare av följande händelse. Jag träffade representanter ifrån Uganda sista gången våren 1999. Sedan dess har jag lämnat mina uppdrag inom Röda Korset i samband med den större omorganisationen som då skedde. Jag har inte haft kontakt med dem på flera år. Jag sitter och skriver, när telefonen ringer. Det är från Röda Korset. Dr Moro är i Stockholm och har insisterat på att få träffa mig.

Det är svårt att hitta tid i ett fullspäckat program, men det går. Vi möts. Dr Moro, som nu har avancerat till en av de ledande medicinska posterna i landet, är angelägen om att berätta för mig vad den personliga kontakten med mig betydde för honom den gången vi drog igång vårt samarbete. Han säger att han egentligen inte har tid att fortsätta att engagera sig som ordförande men att han ändå gör det. Och en av anledningarna, säger han, är det engagemang och det kunnande jag delade med mig av. Det inspirerade

honom. Han vill återknyta kontakten. Det finns ju e-post numera. Det gör mig glad och förundrad. Att det finns en sådan kraft i goda mänskliga relationer. Han gav ju mig så mycket i och med att vi samarbetade så bra från första början och nådde bra resultat. Jag vill gärna återknyta kontakten.

När jag fyllde 65 år lämnade jag mina uppdrag på Röda Korset. Jag tyckte att det var dags att avsluta mitt yrkesverksamma liv. Inga mera resor till utvecklingsländer, tänkte jag. Det är tungt att se nöden på så nära håll som man gör tillsammans med Röda korsets fältarbetare.

Handläggningen av anslaget för småskalig energi

Energihandläggare

För att ge ett exempel på hur handläggningen av bistånd kan gå till, har jag valt att berätta om hur jag handlade anslaget för småskalig energi. Jag fick uppdraget 1981. Anslaget upphörde 1987. Då hade politikerna tröttnat på ämnet eller så trodde de att problemet var löst. Handläggningen kom att påverkas av att jag är ekonom och inte ingenjör, kvinna och inte man, erfaren administratör och ingen nybörjare. Jag befann mig på Industribyrån. Det var en självklarhet för ingenjörerna på byrån att anslaget skulle användas för att utveckla elanvändningen på landsbygden. Så blev det inte. Jag läste in mig på ämnet och följde den internationella debatten. Jag kom att satsa på trädplantering, spisprojekt och energisparåtgärder.

SIDAs anslag uppgick till fem miljoner kronor första året. Andra året var det uppe i trettiofem mnkr för att sedan landa på ca 12 mnkr/år. Det var mycket pengar med tanke på att anslaget mestadels kom att användas för utredningar och försöksverksamhet. Min uppgift var att tillämpa nya forskningsrön i försöksverksamhet men också att bidra till analysarbetet på området. Ren forskning handlades på SAREC, på den tiden en systerorganisation till SIDA. En viktig del av mitt arbete var informations spridning.

Hur bar jag mig åt för att hitta lämpliga projekt att satsa på? Till min hjälp fick jag olika assistenter. Först ut var en ung man från Ekoteket, som arbetade med småskalig teknik på miljö- och energiområdet. I några år ställdes unga män till mitt förfogande som gjorde sin vapenfria militärtjänst på SIDA. Assistenterna var alla till stor hjälp för mig. De var både engagerade och kunniga när det gällde energifrågor. Så småningom anställde jag en mycket duktig ingenjör från Styrelsen för Teknisk Utveckling, STU. En stor del av sakkunskapen hämtade jag ifrån missionens folk. Den mest avgörande kunskapen hämtade jag från dåvarande Beijerinstitutet, som senare ombildades till Stockholm Environment Institutet, SEI.

Samarbetet med Beijerinstitutet

Det var en stor fördel för mig att det i Stockholm vid den här tiden fanns ett internationellt institut för energi- och miljöfrågor, Beijerinstitutet. I dag sysslar institutet med miljöekonomi. Den gamla verksamheten har övertagits av Stockholm Environment Institute, SEI. Med bidrag från SIDA och andra biståndsgivare gjorde Beijerinstitutet omfattande studier av energisituationen i främst östra och södra Afrika. Institutet leddes mycket framgångsrikt av professor Gordon Goodman.

När jag började arbeta med energifrågorna försökte jag omedelbart att få kontakt med Beijerinstitutets chef, professor Gordon Goodman. Till min

förvåning var han helt ointresserad av att träffa en representant från SIDA. Han hade dåliga erfarenheter av SIDA-tjänstemän och sökte finansiering för sin verksamhet utomlands hos andra givarorganisationer. Efter mycket tjtande från min sida kom en lunch till stånd. Vi fick god kontakt och jag blev accepterad.

Första gången jag upplevde Gordon Goodman i arbete var på ett seminarium om landets energisituation, som hölls i den lilla staden Nazareth i Etiopien. Året var 1981. Beijerinstitutet ansvarade för seminariet. Representanter från den socialistiska etiopiska regeringen var där. Där var även cheferna för ett antal av landets myndigheter. Experter från världens alla hörn hade flugits in. Världsbanken var representerad. Energiområdets mest sakkunniga personer hade samlats.

Gordon Goodman ledde seminariet på ett extraordinärt skickligt sätt. Situationen var mycket känslig. Regeringsrepresentanterna var politruker, som ville ha med politiska argument i sluttexten. Goodman dribblade bort dem med sin vältalighet på ett älskvärt men effektivt sätt. Jag var full av beundran och njöt av föreställningen. Andra som uppskattade situationen var cheferna för de olika myndigheterna. Man anade deras förtjusning i glimten i deras ögon eller aningen av ett leende i mungipan. De fick vara mycket försiktiga och vågade inte öppet visa sin uppskattning. Många välutbildade etiopier hade fått sätta livet till eller blivit landsflyktiga under det socialistiska styret. Dessa chefer gick en balansgång för att inte själva råka illa ut. Goodmans förmåga att leda diskussionen i hamn på ett för landet konstruktivt sätt var imponerande.

Goodman blev mitt stöd och min läromästare. Beijerinstitutet var beläget på Kungl. Vetenskapsakademien i Frescati. Jag passerade institutet på vägen hem från arbetet. Ofta passade jag på att titta in för en kopp te och uppmuntrande samtal. Goodman var professor i biokemi. Han var forskare. Han har haft mycket att lära mig, när det gäller att hantera en byråkrati. Jag var ofta mycket frustrerad av trögheten inom SIDA. Goodman lärde mig några knep. Man måste inte alltid ta med allt i ett beslutsunderlag. Då får man sällan igenom förslag till försöksverksamhet med osäker utgång.

Han berättade för mig hur han hade skaffat anslag på detta sätt till sitt första forskningsprojekt som ung akademiker. Han är uppvuxen i Swansea i Wales i Storbritannien. I koldistrikt var marken ofta täckt av slag från kolgruvorna. I slaggen växte ingenting. Marken var svart och trist. Goodman hade en dröm om att få denna mark att grönska igen. Det skulle betyda mycket för de människor som bodde i dessa fattiga områden. Att bo där hade gett dem en låg självkänsla. De kände sig övergivna av Gud, som han sade.

Genom att frisera framställningen om syftet med sitt projekt fick Goodman ett forskningsanslag, som han kom att använda för att försöka hitta ett trädslag som kunde överleva i det till synes sterila landskapet. När han hade kommit så långt att några plantor började ta sig, så fick han de boende i området att ställa upp på att vakta och skydda träden. Han gjorde de

kringboende delaktiga i projektet. Deras självkänsla stärktes av att någon faktiskt ville förbättra livet för dem. Trädplanteringsprojektet blev en succé.

Jag är övertygad om att Goodmans chefer inte hade problem med att ta åt sig äran av sin framsynthet att bevilja medel till projektet. Jag vet, för jag har tillämpat tekniken vid ett flertal tillfällen. Enda risken man tar är att misslyckas. Men det gör man oftast inte. Det engagemang man skapar när man gör något man verkligen tror på är en stark positiv kraft, som påverkar omgivningen. Brinner man för något, jobbar man själv hårt. Andra rycks med och det blir ofta en mycket kreativ process. Valet av projekt måste bygga på gedigen kunskap. Det är en självklarhet.

Goodman och hans forskarteam gick mot strömmen och analyserade energiproblemen på ett mycket konstruktivt sätt. Institutet hade i slutet på 70-talet fått i uppdrag att analysera Kenyas energibehov, med uppgift att speciellt ta reda på möjligheterna att utnyttja kärnkraft. Forskarna kom snart fram till att det inte i första hand var elektricitet som var en bristvara. Det var brännved. Denna slutsats fick stor betydelse för utformningen av Kenyas energipolitik. Brännved kom i fokus.

Beijerinstitutet lanserade begreppet ”end-use-analysis” i det här sammanhanget. Forskarna utgick ifrån energibehovet hos hushåll och småindustri på landsbygden och räknade fram det behov som behövde täckas. Tidigare hade ekonomerna mest analyserat utbudssidan. Man hade kartlagt ett lands existerande energikällor, som vattenkraft och geotermisk värme. Diskussionen hade ensidigt handlat om hur man skulle kunna bygga ut kapaciteten för elproduktion.

När det visade sig att det av ekonomiska skäl inte gick att dra elledningar långt ut på landsbygden, så föreslog Beijerinstitutets forskare att man i stället skulle satsa på trädplantering. Det vore ett sätt att möta det stora energibehov som förelåg. I beräkningarna ingick också småindustrins och stadsbefolkningens allt större behov av träkol. Småindustri som använder träkol är bland andra ölbryggerier och tegelbruk. I städerna används träkol i stor utsträckning i hushållen.

Träkolstillverkarna tog ved allt längre bort från städerna. Transporterna blev längre. Kolet blev dyrare. Någon återplantering gjordes inte. Befolkningstrycket på åkermark fick också trädbeståndet att minska. Kvinnorna fick ägna allt längre tid varje dag i sitt sökande efter ved. Den stora avverkningen av träd på landsbygden började bli ett allt större miljöproblem. Så länge träd betraktades som en fri nytting, utnyttjades de av alla. Ingen tog ansvar för att en nyplantering gjordes. Hur skulle den i så fall ha skyddats?

Som motåtgärd startade lokala myndigheter byskogsprojekt och upprättade plantskolor. Man började propagera för trädplantering. Distributionen sköttes med hjälp av lastbilar. Problemet var att transporterna blev för långa i hettan. Många trädplantor dog. Det ledde till en decentralisering av

plantskolorna. Ingen bonde skulle ha mer än några kilometer till närmaste plantskola.

Även andra energikällor, som sol, vind och vatten, analyserades. Möjligheten att utnyttja dessa energikällor var begränsad på grund av kostnader och serviceproblem. De var möjliga att utnyttja i speciella fall. Solenergi var utmärkt för byggnader som hälsocentraler och bibliotek. Pumpar kunde drivas med sol och vind i mera storskaliga projekt, om det fanns tillgång till kvalificerad servicepersonal. Småskalig vattenkraft var användbar för lokal elektrifiering. Gengas kunde vara användbar vid mobila sågverk, där tillgången på ved var stor.

Min telefon ringde konstant. Näringsliv och uppfinnare, och även en och annan storskalig jägmästare, vittrade guld och kom med sina mer eller mindre väl genomtänkta förslag. Alla ville vara med och dela kakan. Alla hade inte så stor förståelse för hur småskalig verksamheten behövde vara för att bli till nytta för landsbygdsbefolkningen. Som tur var hade jag en kreativ och välutbildad ingenjör vid min sida, Margareta Tideström. Hon kunde på det elegantaste sätt strimla vissa mer orealistiska förslag som presenterades för oss. Det hände att industriföretagens representanter rodnade, när de insåg sin totala okunnighet om förutsättningarna i ett utland.

Det gjordes många studier för SIDA:s räkning rörande förnybara energikällor. Jag kartlade vilka förutsättningarna var för att på ett ekonomiskt sätt använda tekniker som utnyttjade sol, vind och småskalig vattenkraft, briketter och biogas, till och med gengas. De tekniska rapporterna skickade jag till United Nations Development Program, UNDP, som distribuerade dem till alla sina "resident representatives" runt om i utvecklingsländerna. Jag skickade rapporterna även till mina kollegor i andra biståndsorganisationer. En handbok om trädplantering gjordes av Swedforest. Stor möda lades ned på utformningen, så att bilderna skulle kunna uppfattas på rätt sätt och språket vara enklast tänkbara. Handboken blev en stor framgång. Den kom att spridas i tusentals exemplar i Afrika så väl som i Asien.

Slutpunkten på detta kartläggningsarbete blev Beijerinstitutets handbok om förnybara energikällor, "Renewable Energy Technologies – Their Application in Developing Countries" av Lars Kristoferson och Varis Bokalders. Den utgavs först av Pergamon Press, sedan i flera upplagor av Intermediate Technology Development Group, ITDG. Behovet av detta uppslagsverk var stort. Boken fick stor spridning och blev mycket uppskattad. Den är fortfarande aktuell.

Beijerinstitutets mest banbrytande arbete gjordes av en forskargrupp som arbetade i Östafrika. Arbetet resulterade i skriften "Energy, Environment and Development in Africa". Det var ett omfattande arbete på åtta band, utgivet av Nordiska Afrikainstitutet och bekostat av SIDA. Skriften var en kartläggning av vilka energibehov man har i städer och industrier och på

landsbygden. Rapporten var ett pionjärbete vad gäller analys av energibehov i u-länderna med Kenya som exempel.

Institutet anordnade en mängd seminarier runt om i världen, där informationen kunde spridas och diskuteras. Det var en tid av optimal brainstorming. Högt meriterade forskare från hela världen, som representerade en mängd olika vetenskapsgrenar, drogs till energifrågorna på grund av deras centrala betydelse. Beijerinstitutet agerade ”thinktank”.

Tidigare hade man frågat sig vilka energikällor som fanns tillgängliga och som kunde exploateras. Man tänkte då på vattenkraft, geotermisk energi och kärnkraft. I sin analys riktade Beijerinstitutet fokus på efterfrågan. Därigenom hade ett nytt, smått revolutionerande begrepp skapats, ”the end-use-analysis”. Man hade funnit att för Östafrikas del skulle energibehovet bäst tillgodoses genom trädplantering, skogsskötsel och byskogsprojekt. Jag fick delta i seminarier i Östafrika där Beijerinstitutet redovisade sina resultat och slutsatser. Det var oerhört inspirerande och lärorikt.

Det var på ett sådant energiseminarium som jag för första gången fick kontakt med Wangari Maathai, som skulle komma att få Nobels fredspris för sin insats för miljön genom Green Belt Movement. Hon hade stor nytta av Beijerinstitutets analyser och använde sig av de nya insikterna på ett konstruktivt sätt.

Alla biståndsgivare ökade kraftigt sina insatser på energiområdet under 80-talet. Sverige var i detta sammanhang en av två centrala bidragsgivare. Det andra landet var Nederländerna. De båda ländernas bistånd hade inte samma bindning till landets näringsliv som var vanligt i andra länder. Det innebar att de hade större möjligheter att ge stöd till forsknings- och utvecklingsarbete samt informationsspridning. Jag utnyttjade denna nisch. Min holländske kollega och jag var väl sedda deltagare på FN-möten om energi.

Jag lade ner mycket kraft på informationsspridning. Publikationerna var ett sätt, konferenser och seminarier ett annat. Ytterligare en variant som låg mig varmt om hjärtat var att ordna studiebesök och utbyte av erfarenheter på ett regionalt plan.

På kafferasten brukade jag läsa högt för kollegorna ur boken ”The African Dam”. Det var ingen uppbygglig läsning för en vattenkraftsbyggare. I boken framhölls att vattenkraftsanläggningarna i många u-länder i Afrika hade betydligt kortare livslängd än vad man hade beräknat. Det påverkade ekonomin i satsningarna negativt. Dammarna slammar igen, och vattenväxter och ormar frodas och skapar problem för vattenflödet i kraftanläggningarna. Dammarna hade också en negativ effekt på hälsan för de kringboende. Stillastående vatten alstrar sjukdomar som bilharzia. Myggor, som sprider sjukdomar, trivs vid vattendammar.

För ingenjörerna var energi lika med elektricitet. I den värld som jag verkade i, var man lika småskalig som man en gång hade varit i Sverige

före industrialiseringen. Vatten och vind drev kvarnhjulet. Dragdjuret hjälpte till att få upp vattnet ur brunnen. En enkel handpump var att föredra framför andra mer avancerade alternativ.

Satsade man på elektricitet, skulle man få stora problem på landsbygden. Hur skulle elledningarna ut till byarna bekostas och underhållas? Vem skulle ha råd att betala elräkningen och hur skulle betalningen gå till? Det skulle dröja länge innan elektriciteten fick en bredare användning på landsbygden i u-länderna.

Ju mer jag lärde mig om energisituationen i u-länderna, desto mindre säker var jag på att detta anslag skulle handläggas på industribyrån. Allteftersom jag orienterade mig om problemen på energiområdet, blev jag mer och mer övertygad om att lösningen till stor del låg i trädplantering och förbättring av hushållsspisar. Denna insikt fick jag genom samarbetet med Beijerinstitutet. Det skulle ta mig tre år att inse att det var på lantbruksbyrån som anslaget hörde hemma. Jag föreslog till slut att få bli förflyttad tillsammans med anslaget till lantbruksbyrån. Min begäran beviljades. Cheferna på industribyrån hade börjat tröttna på mina spisar och mina trädplanteringar.

FNs Världsenergikonferens 1981 i Nairobi

Det var populärt bland politikerna världen över att engagera sig i frågor som rörde nya och förnybara energikällor. Jag fick en flygande start med energimöten i länder som Etiopien och Kenya, vars energisituation hade analyserats av forskare från hela världen. FN höll en världsenergikonferens i Nairobi 1981. På detta sätt kom jag omedelbart i kontakt med världseliten bland forskarna på området.

Torbjörn Fälldin stod i spetsen för den svenska delegationen till FN-konferensen, i vilken jag ingick som sakkunnig. Fälldin gick i ett demonstrationståg med kvinnor som bar på stora vedknippen för att visa hur deras vardagsslit såg ut och peka på behovet av brännved. De tillhörde folkrörelsen "Green Belt Movement", som verkade för trädplantering och som leddes av Wangari Maathai. Fälldin insåg tidigt var tyngdpunkten borde läggas inom energiarbetet. Han skulle komma att få rätt. Brännvedsproblematiken kom snart i fokus.

Det fanns en utställning i anslutning till konferensen där man kunde studera bland annat sol- och vindenergi. Vid den här tiden hoppades många på att solenergin skulle lösa problemet med energiförsörjningen. Den skulle dock fortsätta att vara alltför dyr och kunde utnyttjas bara av större institutioner, som sjukhus, bibliotek och internationella hotellkedjor. SIDA:s bidrag var ett gengasaggregat, som kom att väcka stort intresse. Att tråkol kunde driva en bilmotor eller generera elektricitet var det få som kände till. Tekniken var inte helt okänd. I länder som Vietnam finns gengasdrivna bussar, och i Indonesien används gengas för att alstra energi inom vissa industrier.

På utställningen visades också tester med förbättrade spisar. Man kokade vatten på den traditionella jiko-spisen och jämförde resultatet med vattenkokning på den förbättrade varianten. Förbättringen var påtaglig. Genom en insats av keramik som isolerade värmen hade man höjt spisens effektivitet med femtio procent. Jikon är en bärbar metallspis tillverkad av skrot. Arbetet utförs av lokala hantverkare. Förbättringen har fått stort genomslag.

Det kan vara av intresse att nämna att det vid den här tiden pågick en maktkamp om spistillverkningen i Kenya. Presidenten Kenyattas familj hade intressen i en industriell produktion av den förbättrade jikon. Blev jikon fabriksproducerad, skulle det innebära att mängder av lokala hantverkare skulle förlora sin försörjning. SIDA utsattes för påtryckningar att stödja den storskaliga tillverkningen. Det var inte SIDAs sak att ägna sig åt politisk påverkan. Utan SIDAs medverkan blev det förespråkarna för lokal tillverkning som avgick med segern.

De forskare som hade tagit fram den förbättrade jiko-spisen vann 1990 organisationen IDEAs pris tillsammans med fyra andra pristagare. IDEA var då namnet på en organisation som hade till uppgift att stimulera biståndsverksamhet genom att stödja innovativa projekt. IDEA uttolkades "Innovation for Development Award". Organisationen var baserad i Stockholm och hade anknytning till svenskt näringsliv. Den upphörde efter några år.

Spisverksamhet

När jag började arbeta med energifrågorna, så avråddes jag från att ge mig in i projekt som sysslade med förbättring av spisar för landbygdsbefolkningen. Syftet med projekten var att spara framför allt ved. Projekten som fanns ansågs vara misslyckade. Mina chefer gjorde också klart för mig att det fanns gränser för hur småskaliga mina projekt fick vara. SIDA saknade administrativa resurser för alltför detaljerad administration.

Så jag var varnad men drogs mot spisverksamheten som något mycket centralt i all energisparverksamhet på landbygden. Så jag ställde mig frågan varför spisprojekten hade en tendens att misslyckas. Vid närmare analys fann jag att projekten kunde delas upp i olika kategorier. Det fanns ett forskningsteam i Eindhoven i Nederländerna som enbart ägnade sig åt förbränningsfrågor. De tillförde problemområdet viktig kunskap. Men för att omsätta kunskap i praktisk verksamhet krävs det också något helt annat, inte minst erfarenhet av livet på landbygden. Deras motsats var fältarbetarna, som ägnade sig åt förbättringar av spisar direkt på fältet. Intressant verksamhet var igång både i norra Indien och i Burkina Faso i Västafrika. Därtill kom de socialantropologer som analyserade människornas vardag. De bidrog till större förståelse. Det gällde att få alla att samverka.

Förbränning var ett problem. Här kunde man göra förbättringar genom att ordna vindskydd för spisar som användes utomhus. Den vanliga spisen i Västafrika var uppbyggd av tre stenar. Dessa kunde muras samman. En förbättring av spisar måste ta hänsyn till de kokkärl som användes, vilken mat som traditionellt lagades och hur matlagningen gick till. Att förändra både spis och kokkärl på en gång var inte möjligt. Alla förbättringar måste ske successivt. De ekonomiska aspekterna måste beaktas.

Själva spridningen av informationen om behovet av förbättringar i syfte att spara bränsle var ett problem i sig, som man måste ägna tid åt att analysera. Informationsspridningen kunde ske på olika sätt beroende på kulturer. I Indien valde man att utbilda spisbyggare, som lärde kvinnorna på plats att förbättra sina spisar. I Västafrika spreds information med hjälp av teatergrupper. I Tanzania gjordes en film som vände sig till männen och syftade till att skapa attitydförändring. Filmen visade en man som tvingades stanna hemma och ta hand om barnen, när hustrun fick ägna allt längre tid per dag åt att leta efter brännved. Den väckte stor munterhet hos den manliga publiken, när den visades på energimyndigheten. Den gav en och annan tankeställare.

Ett första spismöte hölls i London 1982. Där slogs alla mot alla. Sedan kom de till mig och förväntade sig att jag skulle avgöra matchen till deras fördel. Vid det här tillfället tyckte jag inte att någon hade hela lösningen. Värdet med mötet låg i att samtliga infallsvinklar för spisprojekt hade redovisats och att aktörerna hade insett att de flesta av dem hade en alltför begränsad syn på problematiken. Rapporten från mötet blev ett viktigt dokument, som fick stor spridning.

Den första större internationella spiskonferensen hölls i Guatemala 1983. Där presenterades flera framgångsrika spisprojekt, bland annat det i norra Indien som konstruerat en spis som kallas Nada Chula och som används än i dag.

Spisverksamheten i norra Indien

Det finns en del att hämta ur erfarenheten från ett stort spisprojekt i norra Indien. Jag hade fått höra talas om en grupp fältarbetare som arbetade med landsbygdsutveckling i norra Indien. De hade stött på en bykvinna som försökte få bort röken ur sin kokhydda, dock utan resultat. Hon hade börjat göra ett hål i väggen, men det hade inte hjälpt. Tillsammans med fältarbetarna hade man nu i byn utvecklat en förbättrad spis, som man trodde skulle kunna accepteras av den lokala befolkningen. Spisen kallades för Nada Chula. De hade varit sysselsatta med denna uppgift i ett år. Jag ville anslå medel till denna verksamhet. Min chef ansåg att projektet var alltför småskaligt och var inte intresserad. Ja, det beror ju på hur man ser på saken. Jag hade en annan uppfattning. Projektet hade inte bara en enorm potential, utan erfarenheterna från projektet skulle kunna bidra till att förbättra spisprojekt världen över. Jag såg som min huvuduppgift att spåra bra försöksverksamhet och sprida information om den.

Efter fem år hade etthundratusen spisar byggts inom projektets ram. Vid utvärdering visade det sig att dessa kommit till användning till mer än nittio procent. Det var en unik framgång. Det är inte alltid så att nymodigheter används. Har ett projekt ingen koppling till ett reellt behov och saknar möjligheter att utnyttjas av ekonomiska skäl, då faller allt i glömska så fort som projektteamet har lämnat platsen. Projektet blev en internationell succé. Ledaren för fältarbetet, Madhu Sarin, fick tillfälle att presentera sitt spisprojekt vid den första internationella spiskonferensen, som hölls i Guatemala 1985.

Hur hade jag gått tillväga för att kunna bidra till verksamheten? SIDA ville inte medverka i projektet, som inte bara ansågs vara alltför småskaligt utan dessutom inte hade koppling till någon statlig myndighet. Svenskt statligt bistånd går ju till ett annat lands regering. När jag presenterade projektet såsom bidrag till en handbok om spisen, då var det mera acceptabelt och ett hyggligt anslag beviljades. Jag anlidade en svensk arkitekt som hade tipsat mig om spisprojektet, den utomordentligt skicklige Uno Winblad, som i 40 års tid verkat inom biståndet på ett synnerligen kreativt sätt. Han fick i uppdrag att göra en handbok tillsammans med det indiska fältteamet. Det blev en handbok och det var i sig en bra produkt, men inkomsterna för Madhu Sarins medverkan kom själva spisverksamheten tillgodo. Det hade också varit min tanke.

Vad var nyckeln till den stora framgången? Strategin grundade sig på en bred analys, som omfattade alla aspekter som hade betydelse för matlagningen. Felet som man dittills gjort inom många spisprojekt var att ensidigt se på spisfunktionen och bränsletillgången. Spisprojekt ansågs vara energiprojekt. Projekten syftade till att öka spisens effektivitet och därmed spara energi. Det var ett begränsat synsätt.

I det indiska spisprojektet, som SIDA kom att stödja, hade man en helhetssyn. Man analyserade spis, bränsle, kokkärl, traditionell mat, miljö- och hälsoaspekter. Även inställningen till en förändring och inställningen till eventuell kostnad analyserades. Det var viktigt att vinna människans gillande. Kostnaden var blygsam och gällde spjäll och skorsten. Den kunde ändå vara betungande i fattiga hushåll.

Man lade ner stor möda på att ta reda på vem som bäst lämpade sig för att vara spisinstruktör. Det var inte oväsentligt problem. Det kunde inte vara en man. De unga kvinnorna skulle inte få träffa honom. Det kunde inte vara en yngre kvinna. Hon kunde inte röra sig fritt ute bland människor. Man kom fram till att den ideala personen var en äldre kvinna. Det kom att fungera utmärkt. Det innebar att dessa kvinnor fick lite bättre status och en mindre inkomst, vilket var välkommet särskilt som flera av dem var änkor.

En viktig aspekt var hur informationen om den förbättrade spisen skulle spridas. Fältteamets resurser var mycket begränsade. Tillvägagångssättet blev följande. Enskilda organisationer uppmanades att skicka lämpliga personer på utbildning hos fältteamet. Efter utbildningen tog organisationen

hand om kostnaden för att betala lön till en spisinstruktör ute i byarna. Fältteamet åtog sig att besöka spisinstruktörerna en gång om året för uppföljning och rådgivning. Hela upplägget kom att fungera över förväntan. På den första internationella spiskonferensen rankades det här projektet som ett av de fem bästa i världen.

Vid utvärderingarna av projektet har man fått oväntade svar. Syftet med projektet sades vara att spara bränsle. Att spara bränsle innebär att man sparar tid i sitt sökande efter bränsle eller att man sparar pengar för inköp. I det här projektet har det funnits fler positiva resultat. Röken är borta ur kokhuset. Det har gjort livet betydligt lättare för kvinnorna. Kokhuset kan nu bli en social träffpunkt. Kläder och kokkärl behöver inte rengöras från sot ideligen. Det har tidigare varit ett tidsödande arbete. Röken har orsakat strupcancer hos kvinnorna. Förbättringen har således även påverkat hälsan positivt. Kvinnors ställning har förbättrats, deras självförtroende har stärkts. Särkilt gäller det spisbyggarna, som fått en ny status i byarna. Spisprojektet har även blivit en inkörsport för kontakt med landsbygdens kvinnor. Enskilda organisationer har kunnat nå ut med andra insatser, såsom hälsovård och läs- och skrivverksamhet.

Tio år efter min kontakt med projektet så mötte jag en bangladeshisk kvinna på en middag i Stockholm. Hon ledde en kvinnoorganisation i sitt hemland. Jag frågade henne om hon kände till spisen Nada Chulha, som spisen kallades. Till min förvåning och glädje svarade hon att det var just den spisen man arbetade med inom hennes verksamhet. Jag frågade henne hur hon kände till den, och hon svarade att man hade en fotokopia av handboken. Med mig på middagen hade jag två handböcker som jag hade sparat. Hon blev glatt överraskad och tog tacksamt emot dem. De skulle komma till god användning, försäkrade hon.

Trädplantering

Den ökande bristen på brännved blev alltmer kännbar. Den innebar ett stort merarbete för kvinnorna, som fick söka ved längre och längre bort från hemmet. Bristen på bränsle kom att inskränka matlagningen till en gång om dagen. Detta blev ett hälsoproblem som drabbade barnen. Det blev en livlig diskussion bland biståndsfolk om hur brännvedsbristen skulle tacklas. Här fanns åtskilliga aktörer. Det fanns de som förespråkade stora satsningar på skogsprojekt, de som arbetade med byskogsprojekt och de som ansåg att bonden själv borde kunna täcka sitt behov genom att plantera träd på egen mark. Jag kämpade intensivt för att bilda mig en uppfattning och sökte mig till forskare som hade överblick. Här hade jag stor hjälp av Beijerinstitutet.

Stordriften i skogsbruket visade sig inte gynna den fattiga landsbygdsbefolkningen. Skyddet av skogen och fördelningsproblemen hade varit svårlösta. Kan bonden själv producera vad han eller hon behöver, så förbättras levnadsvillkoren. Träd behövs för en mängd olika ändamål. Bränsle är ett, byggnadsmaterial ett annat. Av vissa träslag gör man sina

jordbruksverktyg. Vissa träd förbättrar jordmånen. Träd ger skydd mot vind och erosion. Träd ger frukt och foder åt djur.

Återigen gjordes en mer detaljerad analys av sättet att förse jordbruksbefolkningen med plantor. Det visade sig att bonden själv kunde plantera träd på egen mark. Det blev viktigt att skapa plantskolor på bynivå. En komplikation tillstötte i en region i Kenya, där kvinnor inte tilläts plantera träd. Gjorde de det, riskerade de att inte bli gravida. Så var folktron. Forskarna fann en lösning även på detta problem. Det fanns buskar som var snabbväxande och som mötte kvinnornas behov av brännved. De var ett bra alternativ.

Efter ytterligare forskning kom man fram till att plantskolorna kunde kompletteras med att man lärde bönderna att samla in frön och göra sina egna plantskolor från grunden. Kvinnorna kunde göra sig en extraförtjänst på att samla frön, som de sedan kunde sälja vidare om de inte själva hade bruk för dem. Hade man ingen egen mark, kunde man dessutom kasta lite frön på t ex en vägbank. Resultatet kunde bli snabbväxande buskar, som alla kunde utnyttja.

Samarbetet med missionsorganisationer

De svenska enskilda organisationerna, särskilt missionen, var tacksamma mottagare av min information. Inom missionen fanns erfarenheter av småskalighet på landsbygden. Det var en ovärderlig källa att ösa ur. Det var den svenske missionären Oscar Pettersson som var upphovsman till handpumpen Mark II. Den kom att spridas i Indien och vidare till Östafrika.

På vattenkraftsområdet fick jag oväntad hjälp av en man som hade hunnit bli 80 år, Enar Eskilsson. Han hade varit energiverkschef i Tanzania och kände väl till landet. Tillsammans arbetade vi för att lansera småskalig vattenkraft, anläggningar som gav mellan 100 och 500 kilowatt. Han for ut för SIDA:s räkning och letade efter lämplig plats för en försöksverksamhet. Han hade sällskap av en ung man från ett konsultföretag. Denne fick svårt att hänga med den äldre mannen på exkursionerna. Eskilsson verkade inte ha behov av vare sig vatten, mat eller vila. Han kom att imponera stort på oss alla som samarbetade med honom.

De fann en lämplig plats med anknytning till en missionsstation och en by som skulle kunna få elektricitet. Projektet lämpade sig inte för SIDA. Det var alltför småskaligt. Eskilsson hittade finansiärer inom det internationella missionsförbundet. Han ringde mig 82 år gammal och meddelade mig glatt att projektet var i hamn och att SIDA skulle kunna få del av erfarenheterna.

Samarbete med Världsbanken

I likhet med många andra biståndsorgan drog Världsbanken igång ett energiprogram, Energy Sector Management and Assessment Program,

ESMAP. ESMAP blev en viktig samarbetspartner för SIDA. ESMAP utarbetade analyser av energisektorn i SIDA:s samarbetsländer. Dessa innehöll projektförslag. Här fanns mycken inspiration att hämta. Genom att hålla näringslivet informerat och finansiera vissa projekt kunde SIDA ge svenska konsulter möjlighet att skaffa sig erfarenheter och därefter bättre kunna konkurrera om andra världsbanksuppdrag. Det var en viktig effekt.

En förstudie rörande energibesparing i företag med stor energiförbrukning skulle göras i ett av SIDA:s samarbetsländer. Ett av de ledande företagen i Sverige på energisparområdet var Ångpanneföreningen/Energikonsult. SIDA bekostade förstudien och det svenska företaget fick uppdraget att genomföra den. De valde att skicka två kvinnliga konsulter, Eva Nilsson och Susanne Frigren. De var båda väl meriterade.

De svenska konsulterna visade sig vara betydligt effektivare jämfört med den konsult från FN-organet United Nations Development Program, UNDP, som hade varit där före dem. Han hade inte kommit någon vart i sitt arbete. Han hade inte lyckats med att få till stånd ett samarbete med företagen. De båda svenska konsulterna drog på sig overaller och gick ut på verkstadsgolvet. Med enkla handgrepp började de demonstrera vad man kunde göra för att få ner energiförbrukningen. De vred på en kran här och en kran där för att demonstrera effekten av de enklaste åtgärder. De frågade och diskuterade. Företagen, vars energiförbrukning de skulle studera, fick förtroende för dem, och de insåg värdet av en insats på området och blev mycket samarbetsvilliga och positiva. Förstudien blev mycket bra och mottogs väl på Världsbanken. ÅF/Energikonsult fick fortsatt förtroende.

Inom ramen för ESMAP fick ÅF/Energikonsult av Världsbanken i uppdrag att driva månadslånga kurser för ingenjörer från tredje världen. Verksamheten blev mycket framgångsrik och uppskattad. En handbok utarbetades för kurserna, vilken fick stor spridning.

FNs Intermediate Committee for New and Renewable Sources

Vad jag höll på med var en kartläggning av ett nytt biståndsområde, samtidigt som jag marknadsförde svenskt kunnande. Mitt ihärdiga sökande efter erfarenheter av nya tekniker kom att skilja SIDA:s energiprogram från andra biståndsgivares. Det framkom med all tydlighet vid ett möte med UN Intermediate Committee for New and Renewable Energy Sources i New York 1983. De flesta givarländer hade satt igång försöksverksamhet med olika energitekniker i sina samarbetsländer. De fann snart att projekten inte fungerade. På bara några år hade teknisk utrustning för stora belopp installerats i tredje världen till ingen nytta.

Det fanns en utbredd pessimism på mötet, och ordföranden trodde sig inte om att kunna uppnå något resultat. Efter en dags deprimerande rapportering av misslyckanden tog jag ordet och berättade om mitt upplägg och vad SIDA hade presterat under de första två åren. Jag hade med mig ett tiotal tunga rapporter, som jag erbjöd mig att distribuera till deltagarna. Vad jag

talade om var en helt annan strategi. Ordföranden var lycklig. Agendan omdisponerades, från redovisning av projektverksamhet som inte hade lyckats till en diskussion om lämplig strategi för det fortsatta arbetet på energiområdet. Mötet avslutades i en mycket ljus stämning. Ordföranden uttryckte sin stora tacksamhet mot mig. Han ville utse mig till hedersledamot av kommittén. Utan hjälp av Beijerinstitutet hade jag aldrig kommit fram till detta konstruktiva tänkande.

Möten

Det har känts angeläget att teckna ner några minnesbilder av de människor som har påverkat mig i mitt arbete. Många av dem är mycket färgstarka. De har gjort kraftfulla insatser som har fått stor betydelse för biståndsarbetet i världen.

Wangari Maathai – kvinnoledare och politiker

Första gången jag träffade Wangari Maathai visste jag inte vem hon var. Hon kom in tillsammans med en annan kvinna på ett energiseminarium som jag deltog i och som hölls i Nairobi, Kenya. Ordföranden hälsade henne inte välkommen och ingen av deltagarna, som alla var män förutom jag, reagerade när hon kom in. Jag antog att det var två hustrur till några av deltagarna som kommit för att lyssna.

Jag förstod snart att jag hade fel. Wangari Maathai började gå in i diskussionen med frågor och kommentarer, som visade att hon var insatt i problematiken med bristen på brännved och markerosionen som följde på skövlingen av skogen. Hon imponerade på mig. Under seminariet refererade talarna ofta till sidor i den digra rapporten som vi alla hade framför oss. Det var vårt personliga exemplar, som vi hade uppmanats vara rädda om. Det fanns inte fler att få. De som satt bredvid Wangari Maathai gjorde inte ett försök att visa henne texten, snarare tvärtom. Det började irritera mig. Efter ett tag gick jag fram till henne med min rapport uppslagen på den aktuella sidan och lade den framför henne. Hon nickade ett tack med en blick som bekräftade det jag kände, systerskap. Brännvedsproblemet hade kommit att stå i fokus på seminariet, kanske till arrangörernas och deltagarnas förvåning. Beijerinstitutet introducerade ett nytt synsätt på energifrågorna vid den här tiden. Institutets forskare fick beslutsfattarna att se på energibehovet i landet utifrån hushållens synvinkel. Då blev det uppenbart att det var ved och träkol som efterfrågades, inte elektricitet.

Mitt möte med Wangari blev början på ett givande samarbete oss emellan. Wangari Maathai kom att anlitas som föreläsare på de seminarier som Beijerinstitutet anordnade och som behandlade hushållsenergi. Vid den här tiden i början av 80-talet var Maathai ordförande i National Council for

Women, en paraplyorganisation för alla landets kvinnoföreningar och kvinnogrupper och de var många.

När Maathai lämnade seminariet glömde hon sin själ. En av männen skyndade efter henne med den. Hon tog emot sin själ med en knyck på nacken och med kommentaren:

– Det är bra att man har någon nytta av män.

Den repliken skall tolkas i sitt sammanhang. Wangari Maathai var representant för alla de kvinnor i Kenya som kämpade i sitt vardagsliv med att försörja sin familj. Dessa kvinnor fick sällan praktisk hjälp av sina män. Traditionellt var det männens uppgift att sköta legala frågor och förhandlingar, såsom brudköp. Man såg dem ofta i byn diskuterandes med ett glas öl i handen. Med åren har vikten av männens roll försvagats, medan kvinnornas dagsverken har blivit tyngre utan att männen har varit benägna att bistå dem. Det har således uppstått en obalans, som börjat rättas till genom den internationella kampen för jämställdhet.

Kvinnogrupper hade startats runt om på landsbygden för att förbättra kvinnornas situation. Kvinnorna var många gånger ensamförsörjare. De skaffade mat till familjen genom att odla den lilla jordlott de hade tillgång till. Jordlotten ägdes av mannen, som ofta sedan länge gett sig av till staden för att söka jobb utan att sedan skicka pengar eller höra av sig. Kvinnorna hjälpte varandra med det de inte klarade själva, som att bygga sina bostäder. De fick viss hjälp till självhjälp, så att de kunde förbättra sin försörjningssituation. Några kycklingar eller kaniner kunde vara starten på en ny inkomstkälla.

Gemensamt för dessa kvinnor på landsbygden var att brännveden blev allt svårare att skaffa. Orsaken var till största delen avskogningen, som var en följd av det ökande befolkningstrycket. Folk röjde mark för nya jordlotter och förstod inte att de borde plantera nya träd. Wangari Maathai hade varit med om att ta initiativ till organisationen The Green Belt Movement, som uppmanade kvinnorna att plantera några träd på sin åkermark. Maathai har fått många internationella utmärkelser, däribland The Right Livelihood Award, som brukar kallas det alternativa nobelpriset. Det glädde mig mycket. Hon var verkligen värd all uppmärksamhet. Hon var omutlig. Hon har vigt sitt liv till att bygga upp sitt land.

År 2004 fick Wangari Maathai Nobels fredspris. På hennes initiativ hade 30 miljoner träd planterats. Hon hade skapat en utbredd förståelse för miljöfrågor både i sitt hemland Kenya och i de omkringliggande länderna i Östafrika.

Wangari Maathai lärde mig något viktigt när det gäller biståndsprojekt. De hade större chans att lyckas om man gjorde dem ”multipurpose”, det vill säga såg till att de fyllde fler än ett behov. Vid de plantskolor som drevs av The Green Belt Movement anställdes arbetslösa ungdomar och handikappade. Så bidrog plantskolorna även till att lösa problemet med arbetslösheten bland dessa grupper.

En viktig del av projektet var att sprida information om värdet av att plantera träd och att skydda de skogar som fanns mot skövling. Många afrikaner kunde minnas hur vattnet var klart, när de badade i floden som barn. Nu var vattnet i floderna brunt. Erosionen gjorde att sand och jord spolades bort i en helt annan hastighet än förr, ett tecken på att skogarna som fanns förr hade försvunnit.

Att plantera träd var inte det enda budskapet som fördes ut via Green Belt Movement. Vad man ville få människor att förstå var konsekvenserna av en förstörd miljö. Eroderad jord går inte att odla, och den är oerhört svår att återställa. Erosion förstör vattentäkterna för landsbygdsbefolkningen. Maathais folk kopplade samman den utbredda jordförstörelsen och bristen på mat med det dåliga styrelseskick som landet led under i flera decennier. Detta var ett politiskt budskap som inte uppskattades av regeringen.

Wangari Maathai var professor och parlamentsledamot. Hon kämpade i opposition mot maktmissbruk och korruption från regeringens sida. Hon förföljdes för sina åsikter, hon misshandlades och hamnade i fängelse under en kortare tid. År 2003, när oppositionen tog över makten i landet, fick hon tillfälle att vara med och utforma den nya politiken. Hon blev vice miljöminister.

Wangari Maathai växte upp i en by på landsbygden. Hon fick gå i skola. Det var uppenbart att Maathai hade läshuvud och hon fick fortsätta sina studier. Maathai blev utvald att få stipendium till USA. JF Kennedy hade upprättat en fond för studenter från utvecklingsländer. Maathai tog en Masters degree i biokemi vid University of Pittsburg.

Den stora utmaningen hon mötte var att stoppa rovdriften på den återstående skogsmarken. Skövlarna hade fått härja fritt sedan den tidigare regimen privatiserade stora landområden. Det var ett led i korruptionen och kan jämföras med förläningar till adeln som gavs av våra kungar för flera hundra år sedan. Detta är det klassiska sättet att knyta folk till makten och till dess försvar. Träkol är en begärlig handelsvara. Behovet är stort i städerna. Maathai engagerade befolkningen i kampen för ett bättre Kenya.

Madhu Sarin – indisk fältarbetare och forskare

När jag först hörde talas om Madhu Sarin arbetade hon som fältarbetare i norra Indien. Hennes arbetslag ägnade sig åt landsbygdsutveckling. Madhu Sarin kom ifrån en välbärgad indisk familj. Hennes bröder var framgångsrika advokater i familjens advokatbyrå. Själv hade Sarin en akademisk examen som arkitekt från Cambridge i England.

Sarin hade valt att inte gifta sig. Ett giftermål skulle komma att begränsa hennes möjligheter att bestämma över sitt liv. Hennes önskan var att hjälpa sitt land att komma bort ifrån fattigdomen. Hon ansåg att hon gjorde det bäst som fältarbetare och forskare.

Madhu Sarin trodde inte på att svenska biståndsarbetare skulle kunna tränga in i så främmande kulturer som dem hon mötte på den indiska landsbygden. Hon påpekade att hon själv var mycket främmande för den lokala befolkningen som hon arbetade ibland. Hon talade inte deras språk. Det gällde för henne som fältarbetare att lära känna befolkningens kultur. Det var en förutsättning för att kunna göra en bestående insats. Även för henne som indiska var detta en mycket svår uppgift, som krävde ett långsiktigt engagemang.

Det upprörde Sarin att SIDA betalade låga löner för inhemska mycket kvalificerade konsulter. Hon var alltför stolt och medveten om sin förmåga för att kunna acceptera detta. Det var emellertid SIDAs policy, och jag tvingades hitta ett sätt för att kunna använda mig av hennes kunskaper. Jag lyckades kringgå bestämmelserna genom att lägga ut uppdraget på en svensk konsult. Projektet blev inte officiellt själva spisverksamheten utan en handbok om spisen Nada Chula. I flera år hade jag glädjen av att kunna följa och stödja Sarins arbete. Det var mycket lärorikt.

På spisområdet utmärkte Sarin sig som företrädare för fältarbetarna. Hon tog strid med universitetsforskare som påstod att spisprojekten inte fungerade. Hennes eget projektarbete med att förbättra en traditionell spis i norra Indien bevisade motsatsen. Spisen Nada Chula blev en stor framgång. Hon hade framgångsrikt analyserat och löst de problem som var förknippade med hennes spisverksamhet. Det hade gällt för henne att inte bara utveckla en bättre produkt. Hon måste få den accepterad inte minst av männen i det här fallet, eftersom förbättringen medför en kostnad för familjen.

Madhu Sarin kom att tillhöra den grupp forskare som Beijerinstitutet anlätade som föreläsare på sina seminarier och konferenser om energi- och miljöfrågor. Här var alla jämställda i avseende på ersättning. Madhu Sarin rönt stor uppskattning internationellt. Hon var tuff och slagkraftig i debatten, och hon bidrog till att verksamhet med förbättrade spisar i andra u-länder blev mer framgångsrik.

Uno Winblad – en av de mest kreativa

När jag arbetade i Etiopien 1966, besökte jag ett bostadsbyggnadsprojekt som var banbrytande. Arkitekten Uno Winblad hade utarbetat ett förslag till byggande av enkla billiga bostäder för stadsbefolkningen i Addis Abeba. Winblad har varit en aktiv aktör inom biståndsarbetet sedan dess och är fortfarande verksam.

Jag var väl förtrogen med Winblads arbete med projektet ”Sanitation without water”, när jag fick höra talas om att han hade kontakt med ett spisprojekt i norra Indien. Vid den tiden i början av 80-talet var jag på jakt efter ett spisprojekt som jag skulle kunna stödja och följa. Jag tvekade nu

inte att kontakta Winblad. Han sammanförde mig med Madhu Sarin, som arbetade i norra Indien med att förbättra spisar. Jag litade tveklöst på Winblads rekommendation att stödja denna spisverksamhet.

På SIDA var man tveksam till att satsa på en verksamhet så småskalig som spisutveckling ansågs vara. Med Winblads hjälp lyckades jag kringgå detta hinder genom att få acceptans för att göra en handbok om verksamheten. Det blev ett indirekt stöd till fältarbetarna, som blev mycket värdefullt. Winblad medverkade till att utarbeta handboken, som kom att få stor spridning. Spisverksamheten blev mycket framgångsrik.

Det fanns ett villkor för Winblads samarbete med SIDA. Han ville bara ha en kontaktperson på SIDA. Han ville på intet sätt bli indragen i byråkratiska spörsmål. De fick jag hantera åt honom. Winblad upplevde byråkratin som hämmande. Samma reaktion mötte jag hos Beijerinstitutets forskare. Problemet är att det är svårt att skapa en fungerande kommunikation mellan forskare och statsförvaltning. De båda parterna förstår inte varandras språk. Man har väsensskilt synsätt på problemlösning. Det blir lätt missförstånd, vilket skapar misstro. Till en del handlar det om fördomar. Men det ligger väl också i sakens natur att byråkrater har regler att följa, vilket skapar försiktighet. Det verkar som att Sida med åren blivit bättre på att ta vara på kreativitet.

År 2000 tilldelades Uno Winblad FUF-priset. FUF står för Föreningen för U-landsfrågor. Jag vill passa på att citera motiveringen:

Uno Winblad har tilldelats FUF-priset år 2000 för hans insatser att utveckla enkel anpassad teknologi kring vardagsnära föremål och företeelser i u-landsmiljö. Hans kamp mot dyra, vattenkrävande och ekologiskt oförsvarbara investeringar och för enkla lättskötta lösningar på sanitetsområdet har väckt stor internationell uppmärksamhet. Under närmare fyrtio år har han arbetat med sambandet mellan miljö och hälsa. 1978 skrev han boken "Sanitation without water" som fick stor spridning och blev epokgörande. Genom sin pedagogiska förmåga har Uno Winblad ökat kunskapen om sambanden mellan miljö och hälsa bland tusentals människor i både i- och u-land.

Under senare år har arbetet kulminerat i programmet "Sanres", som huvudsakligen vilar på Uno Winblads insatser. Projektet har med Sida-finansiering genomfört ekologiska sanitetsprojekt i Mexiko, Centralamerika, Sydafrika, Uganda, Vietnam och Kina i samverkan med Unicef och inhemska organisationer. Syftet har varit att utveckla ekologiska sanitetssystem för tredje världens snabbt växande städer. Inom programmets ram har flera konferenser genomförts i olika delar av världen och ett undervisningsmaterial, som översatts till 6 språk, framställts.

De många små demonstrationsprojekten, som ingår i programmet, och berör mellan 12 till 70 hushåll har haft god spridningseffekt. Så har t.ex. ett demonstrationsprojekt i en liten by med 70 hushåll i Guannxiprovinsen i södra Kina resulterat i att 50.000 hushåll får ekologiska toaletter av hög

kvalitet och kan finansieras av hushållen själva i samverkan med provinsregeringen. Dessutom har två fabriker startat produktion av sanitetskomponenter som utvecklats inom "Sanres".

Programmet kommer att avslutas med en internationell konferens i Kina hösten 2001 (The First International Conference on Ecological Sanitation) med Kinas förste vice premiärminister, Li Lanqing, som ordförande. Genom "Sanres" har Uno Winblads livslånga arbete fått ett betydande internationellt genombrott.

Immigranten – ett besök ”in the middle of nowhere”

Under min vistelse i Nairobi i början av 80-talet blev jag tillfrågad om jag ville följa med på en alldeles speciell utflykt. Jag skulle inte få reda på målet förrän vi var framme. Jag försäkrades om att jag utan tvekan skulle bli nöjd. Min nyfikenhet var stor. Att det inte var fråga om att besöka ett naturreservat, det fick jag klart för mig. Vad kunde det då vara?

Vi färdades norrut. Vi passerade den kända flamingosjön vid Nakuru utan att stanna där. Vid en flod blev vi hejdade. Floden var mycket strid och hade svämmat över sina bräddar. Det var tveksamt om vi skulle kunna ta oss över. Flera bilförare hade valt att inte ens försöka. Vi hade en Landrover och tog chansen.

Det hade gått bra om vi inte hade kört ner i ett vattenfyllt hål på andra sidan floden. Det blev tvärstopp. Motorhuven var tillbucklad och gick inte att öppna, så vi kom inte åt att torka tändstiften. Vad göra?

- Orkar Du vandra en längre sträcka, frågade min följeslagare.
- Jovisst, jag hade bra skor och bra kondition. Problemet var snarare att vi inte hade något vatten med oss.
- Hur långt är det kvar, undrade jag försiktigt.
- Ser du den blå randen vid horisonten, svarade min vän. Det är dit vi ska.

Jag blickade ut över en vidsträckt platå ovanför flodbädden, ett torrt landskap med enstaka akaciaträd. På min fråga om det fanns vilda djur svarade han svävande. Sannolikt inte. Det är min tro att han visste att det inte var någon risk, annars hade han utsatt mig för en alltför stor fara. När jag såg en och annan hydda där vi vandrade fram, kände jag mig tryggare. Hyddorna var inte skyddade av taggiga buskar, som hade varit fallet om vilda djur fanns i närheten.

Vi gick och vi gick. Jag fick lära mig att svälja min saliv för att inte bli alltför törstig. Det fungerar ett tag i alla fall. Det fanns en liten chans att någon annan bil tog sig över floden. Det skulle dröja en och en halv timma innan vi blev upplockade av en lastbil. Vi fick åka ända fram till vår destination. Vi hade kommit till de första större boningshusen som vi sett sedan vi passerat floden. De få husen låg praktiskt taget ”in the middle of

nowhere”. De låg vid en större sjö med blånande berg på andra sidan vattnet. Landskapet var storslaget. Vem hade slagit sig ner här? Vad levde man av? Något gräs eller någon åker såg jag inte till.

Vi blev mötta av en gråhårig, vit kvinna. Utseendet och klädseln gav ett slitet intryck. Det var Betty, mor till en av min följeslagares vänner. Hennes familj hade en gång bestått av hennes man och hennes fyra barn. Nu var mannen död och barnen utflugna, och hon bodde ensam kvar tillsammans med några tjänare. Betty hade förälskat sig i en vit kenyan och emigrerat från England som ung brud.

Hon och hennes man hade drivit en fiskfabrik vid sjön. När verksamheten inte längre var lönsam, övergick de till att samla levande fåglar som exporterades. Den verksamheten kom att förbjudas i lag. Då var Bettys man död och hon tvingades finna ännu ett sätt att försörja sig på. Det blev frön från olika växter. Hon hade vid hög ålder lyckats bygga upp en export av frön som nådde både Europa och Asien. Jag blev förstummad av denna driftighet. Den var imponerande. Min vän var marxist-leninist och det kom att föras ett livligt samtal mellan honom och henne, den sanna entreprenören, långt in på småtimmarna. Då hade jag för länge sedan gått och lagt mig.

Betty lät iordningställa våra rum och uppmanade oss att vila oss ett tag till dess hon hunnit ordna med middag. Under tiden skulle hon också se till att vår bil blev hämtad. Som gäst hos sig hade hon en väninna som kommit på besök för någon vecka sedan. Hon hade inte kunnat återvända till sitt arbete som bibliotekarie i Nairobi. Hennes bil kunde inte ta sig över floden. Hon skulle tacksamt ta emot vårt erbjudande nästa dag att följa med oss i vår Landrover.

Det blev en minnesvärd middag. Betty uppenbarade sig i vacker fotsid klänning. En välgjord makeup och ett nytvättat hår fick henne att se betydligt yngre ut än sina 65 år. Hennes gamle trotjänare hade vit kavaj och vita handskar. Måltiden intogs i en matsal med möbler som Betty fört med sig från England tillsammans med servisen och silvret. Vi fick ”orange duck” med gott vin till. Det hela var förbluffande.

Jag frågade Betty under middagen om hon längtade hem till England. Hade hon planer att resa dit igen? Hon svarade nekande. Kenya var hennes land nu. Hon hade valt att leva sitt liv här, och det fanns ingen anledning för henne att åka därifrån. Jag tänkte på en av mina anfäder som emigrerat ifrån Skottland till Sverige i början på 1800-talet. Han hade en ingenjörsutbildning som väl behövdes vid byggandet av Göta Kanal och upprättandet av Motala Verkstad. Också han hade kommit för att stanna och bilda familj i sitt nya land. Vilken skillnad mot dagens biståndsexperter som arbetade i landet i två till fyra år för att sedan åka hem igen. Även om Betty var representant för det koloniala styret, så är det min tro att hon och hennes man har betytt en hel del för sysselsättning och yrkesutbildning för dem som arbetade för dem.

Nästa morgon väcktes jag tidigt av snufsande flodhästar som gick och betade sjögräs nedanför mitt fönster. Jag såg ut över den morgonstilla sjön bort mot de höga bergen på andra sidan. Musiken ur Griegs Per Gynt kom för mig, den som beskriver soluppgången över fjället. Solen gick upp över ett landskap som gav en stark förnimmelse av människans födelse.

Slutord

Med några porträtt har jag velat ge exempel på kreativitet hos enskilda individer som skapat en spridningseffekt som överträffar det mesta inom statlig biståndsverksamhet. Ett annat positivt initiativ är det som tagits av Bill och Melinda Gates, som skapat en stiftelse för biståndsverksamhet där inte bara de själva utan många andra förmögna människor satsat stora belopp. De satsar på biståndsprojekt efter noggrann analys.

I sin bok "Det nya Afrika" ger Erika Bjerström en hoppfull bild av den ekonomiska utvecklingen i ett flertal afrikanska länder. Microlån och mobiltelefoner har underlättat verksamheten inom småföretagandet. En viktig beståndsdel av den positiva utvecklingen är den nya insikten i dessa länder om värdet av socialpolitiska insatser som främjar fattigdomsbekämpningen. Här har svenskt statligt bistånd haft betydelse. Sida har ställt krav på "good governance" i många år.

Bjerström berättar om ett pilotprojekt där den namibiska staten gått in och stöttat den fattiga befolkningen i en mindre by. Big Basic Income Grant, som projektet kallas, ger invånarna ett kontantstöd på 100 kronor i månaden. Resultatet har varit mycket positivt. Pengarna har använts till mat och till skolavgifter. Den fattiga befolkningen har fått kraft att resa sig ur fattigdomen.

Insikten om hur socialpolitiska insatser kan påverka ett lands ekonomiska utveckling diskuteras i de afrikanska ländernas samarbetsorgan. Det är en mycket positiv utveckling, som verkligen gläder mig.

LITTERATURLISTA

- Ahlmark, Per m fl
ISBN 91 7566 232 9
Vänsterns moraliska skuld 1991 Timbro
- Ahlmark, Per
ISBN 91 7566 296 5
Vänstern och tyranniet. Det galna kvartseket. 1994 Timbro
- Ahlmark, Per
ISBN 978-91-7353-470-3
Gör inga dumheter medan jag är död 2011 Atlantis
- Barnevik, Percy
ISBN 978-91-0-012661-2
Jag vill förändra världen 2011 Albert Bonniers förlag
- Bauer, P T
ISBN 91 7566 031 8
Biståndsmytten 1981 83 84 Timbro
- Chambers, Robert
ISBN 0 582 64443 7
Rural development. Putting the last first 1983 Longman
- Chambers, Robert (ed)
Vulnerability, coping and policy 1989
IDS – Bulletin 20, 1-7
- Chambers, Robert
ISBN 1 85339 194 8
Challenging the professions 1993 IT Publications
- Collier, Paul
ISBN 978 0 19 531145 7
The bottom billion 2008 Oxford University Press
- Dahlbom-Hall, Barbro
ISBN 91 27 02949 2
Lära män leda kvinnor 1992 Natur och Kultur
- de Vylder, Stefan
ISBN 978-91-89542-62-4
Utvecklingens drivkrafter 2013 Forum Syds Förlag
- Esterly, William
ISBN 978-91-85695-46-1
Den vite mannens börda 2008 SNS Förlag
- Easterly, William
ISBN 0 26205065 X
The elusive quest for growth 2001 Barnes & noble Paperback MIT Press
- Foley, G, Moss, P
ISBN 0 905347 44 7
Improved cooking stoves in developing countries 1985 Earthscan
- Gjerdåker, S, Tostensen, A
ISBN 82 02 13333 5
Alltid Fattig? 1992 Chr Michelsens Institut/Cappelen
Perspektiver på den tredje verdens fattigdom

Globkom ISBN 91 38 21571 3	En rättvisare värld utan fattigdom SOU 2001:96
Karlström, Bo ISBN 91-7150-425-7	Det omöjliga biståndet 1991 1997 SNS
Karlström, Bo ISBN 91-586-2043-5	Korruptionens Anatomi 91 Sida Debatt nr 2/91
Kristoferson, L A Bokalders V ISBN 1 85339088 7	Renewable Energy Technologies. Fst ed 1986 Pergamon Their Application in Developing Countries 1991 Intermediate Technology Publications LTP
Leach, G, Mearns, R ISBN 1 8583 031 3	Beyond the woodfuel crises 1988 Earthscan, London People, land and trees in Africa
Lindbeck, Assar ISBN 978-91-0-012976-7	Ekonomi är att välja 2012 Albert Bonniers förlag
Lindström, Ulla	Och regeringen satt kvar 1970 Albert Bonniers förlag
Lipton, Michael ISBN 0 85117 076 5	Why poor people stay poor 1977 Temple Smith
Lundgren, S, Boëthius, M Nyberg, T ISBN 91 87020 06 8	Boken om Vi-skogen 1995 Tidningen Vi:s Förlag
Nilsson, Bengt ISBN 978-91-7566-687-7	Sveriges afrikanska krig 2008 Timbro
Norberg, Johan ISBN 91 7566 534 4	Till kapitalismens försvar 2001 Timbro
O'Keefe, P, Raskin, P Barnow, S ISBN 91 7106255 4	Energy and Development in Kenya 1984 Beijerinstitutet Opportunities and Constraints Nordiska Afrikainstitutet
O'Keefe, P, Barnes, C Ensminger, J ISBN 91 7106 235 1	Wood, energy and household 1984 Beijerinstitutet Perspective on rural Kenya Nordiska Afrikainstitutet

- Palm, Göran En rättvisare betraktelse 1966
- Rydén, Bengt m fl Bistånd under omprövning 1984 SNS
ISBN 91 7150 259 9
- Riksrevisionsverket rapporter om SIDA bl a Lär sig SIDA? 1970-talet
- Sandbrook, Richard The politics of Africa's economic recovery
ISBN 0 521 41543 8 1993 Series: African Society Today
ISBN 0 521 42563 8 Cambridge University Press
- Sarin, Madhu, Cookstoves in India 1989
Winblad, Uno
- ISBN 91 7970 697 5
- Sen, Amartya Poverty and Famines 1981
ISBN 0 19 828463 Oxford University Press, N Y
- Sen, Gita Population Policies Reconsidered 1994
Germain, Adrienne Health, Empowerment and Rights
Chen, Lincoln C Harvard University Press
ISBN 0 674 69003 6
- SIDA Bistånd på mottagarens villkor 1976
- SIDA Staten, Marknaden och Biståndet 1994
ISBN 91 586 6051 8
- Säll Ola Sida får vara Städgumma 1003 02 23 o 24
SvenskaDagbladet
- Tarschys, Daniel, Den nygamla vänstern 1967 Bonniers
Tham, Carl
- Thorfinn, Helena Innan floden tar oss 2012 Norstedts
ISBN 978-91-1-304784-3
- Winblad, Uno Sanitation without water
- World Bank World Development Report. Poverty
ISBN 0 19 520851 X
- World Bank Implementing the World Bank Strategy
ISBN 0 8213 2394 6 1993 to Reduce Poverty